

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА»

**ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА**

СЕРІЯ:
ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ

№ 1/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

**Засновник – Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янчука»**

*Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення:
Рішення № 1003 від 28.03.2024 року*

*Друкується за рішенням Вченої ради Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
(протокол № 10 від 27.06.2024 року)*

Редакційна колегія:

Марчук Оксана Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (*головний редактор*)

Августюк Марія Миколаївна – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія»

Івашкевич Едуард Зенонович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології та психодіагностики, Рівненський державний гуманітарний університет

Івашкевич Ернест Едуардович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови та методики викладання, Рівненський державний гуманітарний університет

Кириченко Віктор Васильович – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри соціальної та практичної психології, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Красовська Ольга Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової та дошкільної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Мельничук Лілія Борисівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Михальчук Наталія Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практики англійської мови та методики викладання, Рівненський державний гуманітарний університет

Павелків Віталій Романович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології та психодіагностики, Рівненський державний гуманітарний університет

Пагута Тамара Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Інституту педагогічної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Пріма Раїса Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Хом'як Ольга Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Яланська Світлана Павлівна – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології і соціальної роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Agnieszka Bates – Doctor of Education, Deputy Head of School of Education, Bath Spa University, United Kingdom

Адреса редакційної колегії: вул. Степана Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33000
Вебсайт збірника: journals.megu.rovno.ua/index.php/ped-psyh

*Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.*

ЗМІСТ

Budz I. F., Nisanoglu N. H. Theoretical background of virtual exchange.....	5
Джунь Й. В. Сучасні підходи до обробки статистичної інформації в соціальній педагогіці.....	10
Красовська О. О. Факторний аналіз сформованості показників професійної готовності студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до мистецько-освітньої діяльності.....	16
Марчук О. О., Бутенко С. Ф. Педагогічні умови ефективної підготовки майбутніх психологів до превентивного виховання учнівської молоді.....	23
Мельничук Л. Б., Пагута Т. І. Напрями, методи та форми національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану.....	28
Михальчук Ю. О. Ресурси особистості: практичний аспект вивчення.....	34
Mykhalchuk N. O., Ivashkevych E. Z., Ivashkevych E. E. Professional reflection of future teachers in the paradigm of Antropological Approach.....	40
Міська Н. М. Підготовка вчителя початкових класів до впровадження інноваційних технологій у навчально-виховному процесі з математики.....	47
Мороз О. І., Яцюрик А. О. Психолого-педагогічні особливості корекції агресивної поведінки в середовищі молодших школярів.....	53
Сойко І. М., Кирилович О. Ф. Упровадження інноваційних технологій у мовно-літературній освітній галузі початкової школи.....	59
Хом'як О. А. Організаційно-педагогічні умови формування ключових компетентностей учнів з особливими освітніми потребами засобами інтерактивних технологій.....	66

CONTENTS

Budz I. F., Nisanoglu N. H. Theoretical background of virtual exchange.....	5
Dzhun I. V. Modern approaches to statistical information processing in social pedagogy.....	10
Krasovska O. O. Factor analysis of the formation of indicators of professional readiness of students of specialty 013 "Primary education".....	16
Marchuk O. O., Butenko S. F. The pedagogical conditions for effective training of future psychologists for the preventive education of pupils.....	23
Melnychuk L. B., Paguta T. I. Directions, methods and forms of national-patriotic education of junior schoolchildren under martial law.....	28
Mikhalchuk Yu. O. Resources of personality: a practical aspect of study.....	34
Mykhalchuk N. O., Ivashkevych E. Z., Ivashkevych E. E. Professional reflection of future teachers in the paradigm of Antropological Approach.....	40
Miskova N. M. Preparation primary class teacher for the implementation of innovative technologies in the educational process of mathematics.....	47
Moroz O. I., Yatsiuryk A. O. Psychological and pedagogical features of correction of aggressive behavior among junior high, school students.....	53
Soiko I. M., Kyrylovych O. F. Introduction of innovative technologies in to linguistic and literary educational sphere of Primary School.....	59
Khomiak O. A. Organizational and pedagogical conditions for the formation of key competencies of younger schoolchildren with special educational needs by means of interactive technologies.....	66

THEORETICAL BACKGROUND OF VIRTUAL EXCHANGE

Budz I. F.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Romano-Germanic Philology
Private Higher Education Establishment

"Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities"

ORCID ID: 0000-0003-1127-3568

Web of Science Researcher ID: GRO-1288-2022

Scopus Author ID: 57217489953

Nisanoglu N. H.

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Romano-Germanic Philology
Private Higher Education Establishment

"Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities"

ORCID ID: 0000-0001-5067-6322

Scopus Author ID: 57653533900

The article presents an overview of the theoretical foundations of virtual exchange or telecollaboration as a practice implemented through computer-mediated communication, with the help of which there is interaction between people located in remote areas. From the point of view of learning foreign languages, it is a powerful tool that involves the formation of a number of competencies, in particular, intercultural and communicative ones. In addition, virtual exchange is considered a cost-effective way of language learning that can replace physical mobility programs. In recent years, models of virtual exchange within the framework of the Lingua Franca approach have developed in response to important global issues. There are two styles of communication in virtual exchange: synchronous, which occurs in real time, and asynchronous, which occurs with a time delay. Also, this article examines three types of pedagogical mentoring, which are designed to guide and coordinate the interaction and cooperation of students during virtual exchange sessions. Mentoring practice in the course of preparation for the event is aimed at anticipating and mitigating potential problems that may arise in the process of virtual interaction. Mentoring during a virtual exchange event includes a variety of practices, such as mentoring on technical issues, role rotation, collaboration, asking for clarification, discussing content, linguistic and telecollaborative adaptability, etc. Pedagogical mentoring observed after the video conference aims to survey students about their acquired experiences and conclusions, which can be informative for coordinators to review and take into account to improve further virtual interaction.

Key words: virtual exchange, telecollaboration, pedagogical mentoring.

Будз І. Ф., Нісаноглу Н. Г. Теоретичні основи віртуального обміну

У статті представлено огляд теоретичних засад віртуального обміну або телеколлаборації як практики, що реалізується через комп'ютерно-опосередковану комунікацію, за допомогою якої відбувається взаємодія між людьми, що перебувають на віддалених територіях. З погляду вивчення іноземних мов, це потужний інструмент, який передбачає формування низки компетентностей, зокрема міжкультурної та комунікативної. Крім того, віртуальний обмін вважається ощадливим способом вивчення мови, який може замінити програми фізичної мобільності. Останнім часом моделі віртуального обміну в рамках підходу Lingua Franca розвивалися у відповідь на важливі глобальні проблеми. Існує два стилі спілкування у віртуальному обміні: синхронне, яке відбувається в реальному часі, та асинхронне, яке здійснюється із затримкою в часі. Також у цій статті розглядаються три типи педагогічного менторства, які призначені для спрямування й координації взаємодії та співпраці студентів під час сесій віртуального обміну. Менторська практика в процесі підготовки до події має на меті передбачення й пом'якшення потенційних проблем, які можуть виникнути під час віртуальної взаємодії. Менторство впродовж заходу віртуального обміну передбачає різноманітні практики, наприклад наставницькі вказівки щодо технічних питань, чергування ролей, співпраці, прохання про роз'яснення, обговорення змісту, мовної та телеколлаборативної адаптивності тощо. Педагогічне

менторство, яке спостерігається після відеоконференції, має на меті провести опитування студентів про їхній набутий досвід і висновки, які можуть бути інформативними для координаторів, щоб переглянути та врахувати їх для вдосконалення подальшої віртуальної взаємодії.

Ключові слова: віртуальний обмін, телеколаборація, педагогічне менторство.

In the context of reforming higher education in Ukraine, the training of students requires new approaches, innovative forms and methods to develop key competencies, including the ability to effectively communicate with representatives of other cultures. Covid and other global cataclysms such as military conflicts are driving the search for advanced tools of learning involving Internet technologies, on-line studying, blended learning, etc. This issue is especially acute in relation to foreign language learning (FLL), as restrictions on student mobility have affected the fostering of a number of important competencies such as intercultural and communicative.

One of the forms of FLL that has been gaining momentum in recent years is virtual exchange (VE) or telecollaboration. Its increasing popularity, as well as the peculiarities of organizing VE sessions, the special mentoring role of teachers/coordinators make this scientific discussion relevant.

Since this form of education is relatively new to the Ukrainian educational space, the purpose of our research is to study the conceptual and theoretical characteristics of VE for better understanding of the organizational process during telecollaboration, as well as the world experience of mentoring.

One of world-known researchers of VE is O'Dowd, R. In a number of his explorations, O'Dowd, R. examines the history of the formation of VE, the factors that determined its popularity, considers VE as a way of internationalizing the classroom (2017), carries out a quantitative content analysis of educational results of VE (2021).

A group of scholars, namely O'Dowd, R., Sauro, S., & Spector-Cohen, E., investigates the role of pedagogical mentoring during VE (2020). Gutiérrez B. F., Glimäng M. R., Sauro S., & O'Dowd R. (2022) study the peculiarities of preparing students for intercultural communication online. Avgousti, M. I. carries out a systematic analysis of the formation

of intercultural communicative competence during VE (2018).

In 2021, a group of scholars (Gutiérrez, B. F., Glimäng, M. R., O'Dowd, R., & Sauro, S.) supported by the Stevens Initiative developed a mentoring guide for virtual exchange teachers that includes strategies to help students achieve successful intercultural communication during synchronous and asynchronous online exchange.

In general meaning VE, or telecollaboration is a practice of online FLL and involves interaction and collaboration with partners from geographically distant locations, while at the same time promoting linguistic, intercultural and digital competences [1]. Such collaboration can be carried out as an integrated part of the language course and under the guidance of educators or expert facilitators.

Several factors contribute to the growth of interest in VE as a form of FLL, among them are: high economic and environmental costs of study abroad programs, and physical immobility during the global pandemic or military conflicts. These factors made VE a sustainable and low-cost model of international language learning to serve as an alternative or complement to physical mobility programs. By the way, VE is also gaining organizational and governmental support. In Europe Erasmus + Virtual interaction was established, a flagship program that integrated virtual interaction to broaden the reach and scope of the Erasmus + program [2]. In the United States, Stevens initiative is committed to expanding the virtual exchange field, connecting young people across continents and cultures, providing training and support for educators and institutions that are interested in VE [2]. Also, there is a growing interest in online platforms that provide 'readymade' virtual exchange experiences for students. These platforms work in various ways, but the majority connect second language learners with native speakers via videoconferencing sessions, usually for a price that can be paid by the university or the students directly [2].

The models of VE in the FLL are based on two approaches: bilingual-bicultural and Lingua Franca. There are such models in FLL: E-tandem (when two native speakers of different languages communicate aiming to learn the certain language), telecollaboration (when online interaction integrates groups of students from geographically remote areas) [2]. The emphasis of telecollaboration is “on developing intercultural awareness and other aspects of intercultural communicative competence, in addition to developing linguistic competence” [1, p. 13]. The VE models of Lingua Franca approach focus on global social and political issues in an increasingly polarized world that seems to be characterized by conflicts, inequalities, and injustices.

While some may argue that intercultural competence and language skills may best be learned by immersion in the host culture, the reality is that many students simply don't have an opportunity to travel abroad or to engage with people from diverse backgrounds, and even more so since the outbreak of the coronavirus or other cataclysms such as military conflicts. Computer-mediated communication (CMC) can provide that opportunity. The realities of the current world that demand a new set of abilities through which students can grow interculturally and be successful are the driving force behind virtual exchanges.

Among these abilities are:

- interpersonal communication and knowledge of cultures;
- the digital competence;
- the capacity to cooperate and collaborate with people from different backgrounds [3].

Videoconferencing and chat dialogues on instant messenger are two examples of synchronous communication, which takes place in real time both verbally and in writing. Asynchronous communication is any verbal or written exchange that takes place on a time-delayed basis. Discussion boards and email exchanges are components of this sort of communication [4].

One of the important factors of successful collaboration is the involvement of virtual exchange coordinators, namely their ability to navigate the communication of participants, solve

unforeseen problems, support and encourage students, etc. that points to a crucial role of the educators and their mentoring.

O'Dowd, R. et al. define pedagogical mentoring as “the strategies and techniques that teachers use in their classes to support students' learning during their online intercultural projects” [5, p. 146]. Pedagogical mentoring requires certain skills in using appropriate mentoring patterns by teachers and can be used to improve their students' online interaction and collaboration [6].

The researchers expand the study on the following types of pedagogical mentoring: mentoring that occurs before a VE event starts; mentoring that takes place during a telecollaboration; mentoring that is observed after videoconferencing [5].

Before organizing a VE event educators may ask themselves questions like these:

- Do my students know how to use any synchronous communication software and how to use it?
- Are my students aware of key rules of communication in the online environment?
- Do my students have enough skills to successfully participate in online intercultural interaction?

In case the instructors answer the above listed questions positively, they can move on to the next step, otherwise, they are prone to non-success [4].

The aim of the first type of mentoring is “to anticipate issues and mitigate lack of interaction and communication that might arise during the VE” [5, p. 154-155]. This stage might include enhancing potential participants' digital and organizational skills to be able to communicate online with foreign partners properly [6]. Introducing options in advance like sharing a screen, changing slides, playing videos, taking screenshots, raising a hand, doing a survey, renaming, etc. while having preliminary online sessions would be extremely beneficial for all the participants. Besides, high quality connection and equipment is a key to successful communication. Previously identified problems with the students' microphones and cameras can be solved by their replacing or fixing before the event.

In addition, educators can motivate their students to agree in advance on delegating

the roles they are going to have during an upcoming virtual meeting [4]. For example, group leaders, speakers, a teacher's assistants and others can be chosen so that it will be less stressful for the participants, and the flow of the VE will be more harmonious. Discussing with the students visual elements of the banner to advertise the event will strengthen cooperative spirit between two parties. In addition, involving the students into creating it will increase their self-confidence, sharpen computer skills and make them realize the importance of the upcoming event.

It is a good idea to introduce a program of the event including a brief description of designed tasks to the students beforehand. As a result, it will smoothly guide them through all the pre-planned activities and help educators to coordinate the process more effectively. Furthermore, 'an alternative plan' can help to avoid unnecessary risks due to technical problems or some other failures [7, p. 32]. For instance, in case a student can't share his/her screen for showing slides to others, teachers can present it instead if they collect the creative works beforehand. Any task displayed on a screen can be replaced by an extra task in case of technical incapability.

Gutiérrez, B. F. suggests the following practices for mentoring that takes place during a VE event: mentoring guideline for technical difficulties, mentoring guideline for turn taking, mentoring guideline for cooperation and inclusion, mentoring guideline for asking for clarification and negotiation of meaning, mentoring guideline for linguistic and telecollaborative adaptability and others [4].

For example, in the case of a bad connection and as a result being unable to understand what your students' interlocutors say, VE teachers should remind the participants to ask their international peers for clarification at proper time not to interrupt them. Mentoring guideline for asking for clarification means encouraging students to ask for clearing up and explaining the meaning of words/sentences that are unknown to them to keep a productive conversation. Mentoring guideline for cooperation and inclusion provides for finding common ground that can be achieved by asking follow-up

questions to express interest in interlocutors and things they talk about [4].

Pedagogical mentoring of the third type (that is observed after videoconferencing) can be implemented in order to collect students' reflections on learning experience and conclusions [6]. Firstly, reflections are always an efficient source of self-development, self-learning, self-awareness for students. Secondly, reflections can be informative for instructors providing them with a vast deal of observations, insights, conclusions to be reviewed and considered for refining further online interactions.

Ware, P. D. and Kramsch, C. call on instructors to analyze and discuss with the students their online communication concerns and misunderstandings in order "to develop a critical awareness of language and to reflect on the ultimate goals of language education" [8, p. 192]. Despite the above listed advantages, educators should be extremely cautious and considerate with pointing to the errors or issues to vulnerable students. In addition, while post-event pedagogical mentoring the educators can focus on intercultural issues and poor e-competences that were observed during the communicative process [5].

Summarizing the analyzed material, the following conclusions can be drawn, namely:

studying in the conditions of education reform, technological progress, global changes due to different cataclysms requires the use of modern forms of learning, in particular, learning English as a foreign language, and virtual exchange is effective one;

virtual exchange or telecollaboration in synchronous or asynchronous formats has advantages in the fostering intercultural communicative competence in response to limited student academic mobility;

pedagogical mentoring can be considered as shaping the students' competencies and polishing their skills by the teachers during online interactions;

regardless of the type of pedagogical mentoring, each of them presupposes avoiding unexpected issues and advancing gained experience based on the students' gaps or errors.

Bibliography

1. O'Dowd, R. Virtual Exchange and internationalizing the classroom. *Training Language and Culture*, 2017. 1–17. DOI: 10.29366/2017tlc.1.4.1.
2. O'Dowd, R. What do students learn in virtual exchange? A qualitative content analysis of learning outcomes across multiple exchanges. *International Journal of Educational Research*, 2021. 109, 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2021.101804>.
3. Avgousti, M. I. Intercultural communicative competence and online exchanges: A systematic review. *Computer Assisted Language Learning*, 2018, 31 (8), 819–853. DOI: 10.1080/09588221.2018.1455713
4. Gutiérrez, B. F., Glimäng, M. R., O'Dowd, R., & Sauro, S. Mentoring handbook for virtual exchange teachers. Strategies to help students achieve successful synchronous and asynchronous online intercultural communication. Stevens Initiative. 2021. URL: <https://www.stevensinitiative.org/resource/mentoring-handbook-for-virtual-exchange-teachers/>.
5. O'Dowd, R., Sauro, S., & Spector-Cohen, E. The role of pedagogical mentoring in virtual exchange, *TESOL Quarterly*, 2020, 54 (1), 146–172.
6. Gutiérrez, B. F., Glimäng M. R., Sauro S., & O'Dowd R. *Preparing Students for Successful Online Intercultural Communication and Collaboration in Virtual Exchange*. Journal of International Students. 2022, Vol. 12. Issue 53. P. 149–167. DOI: <https://doi.org/10.32674/jis.v12iS3.4630>.
7. Dooly, M. Constructing knowledge together. In Dooly, M. (ed.) *Telecollaborative language learning. A guidebook to moderating intercultural collaboration online*, 2008. P. 21–44. Bern: Peter Lang.
8. Ware, P. D. & Kramersch, C. Toward an Intercultural Stance: Teaching German and English through Telecollaboration. *Modern Language Journal*, 2005, 89 (2), 190–205.

References

1. O'Dowd, R. (2017). Virtual Exchange and internationalizing the classroom. *Training Language and Culture*, 1–17. <https://doi.org/10.29366/2017tlc.1.4.1>.
2. O'Dowd, R. (2021). What do students learn in virtual exchange? A qualitative content analysis of learning outcomes across multiple exchanges. *International Journal of Educational Research*, 109, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2021.101804>.
3. Avgousti, M. I. (2018). Intercultural communicative competence and online exchanges: A systematic review. *Computer Assisted Language Learning*, 31 (8), 819–853. <https://doi.org/10.1080/09588221.2018.1455713>.
4. Gutiérrez, B. F., Glimäng, M. R., O'Dowd, R., & Sauro, S. (2021). Mentoring handbook for virtual exchange teachers. Strategies to help students achieve successful synchronous and asynchronous online intercultural communication. Stevens Initiative. <https://www.stevensinitiative.org/resource/mentoring-handbook-for-virtual-exchange-teachers/>.
5. O'Dowd, R., Sauro, S., & Spector-Cohen, E. (2020). The role of pedagogical mentoring in virtual exchange, *TESOL Quarterly*, 54 (1), 146–172.
6. Gutiérrez, B. F., Glimäng M. R., Sauro S., & O'Dowd R. (2022). *Preparing Students for Successful Online Intercultural Communication and Collaboration in Virtual Exchange*. Journal of International Students. Vol. 12. Issue 53. P. 149–167. <https://doi.org/10.32674/jis.v12iS3.4630>.
7. Dooly, M. (2008). Constructing knowledge together. In Dooly, M. (ed.) *Telecollaborative language learning. A guidebook to moderating intercultural collaboration online*, pp. 21–44. Bern: Peter Lang.
8. Ware, P. D. & Kramersch, C. (2005). Toward an Intercultural Stance: Teaching German and English through Telecollaboration. *Modern Language Journal*, 89 (2), 190–205.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОБРОБКИ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Джунь Й. В.

доктор фізико-математичних наук, професор,
завідувач кафедри математичного моделювання факультету кібернетики
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-5706-3454

Соціальна педагогіка, головне завдання якої – вивчення закономірностей соціально-культурної адаптації особи, колективів, суспільства з метою гуманізації і гармонізації їх відносин, відрізняється трьома принциповими рисами, а саме:

- широким використанням статистичних даних, оскільки вони є основою для виявлення тих чи інших закономірностей;
- необхідністю обробки вибірок великого обсягу з метою забезпечення належної надійності статистичних висновків;
- аналіз величезних масивів даних спонукає кожного дослідника в галузі соціальної педагогіки до широкого використання статистичних програмних продуктів із метою автоматизації обчислень.

Оскільки соціальна педагогіка в Україні є ще досить молодю дисципліною, то цим її особливостям не приділяється належної уваги. До того ж ці її принципові риси ще не цілком усвідомлені фахівцями в галузі соціальної педагогіки.

Метою цього дослідження є не тільки розкриття значення кожної із зазначених особливостей соціальної педагогіки, а й насамперед сучасних підходів до обробки статистичної інформації класичних і неklasичних обсягів.

Ключові слова: статистичні закономірності, закон Гауса і теорія середньої, закон Пірсона – Джеффріса, статистичні програмні продукти.

Dzhun I. V. Modern approaches to statistical information processing in social pedagogy

Introduction. The main task of social pedagogy is to study the patterns of socio-cultural adaptation of the individual, collectives, societies with adjacent humanity and harmonization of their relations. Social pedagogy has three basic features, namely:

- extensive use of statistical data, since they are the basis for identifying certain patterns;
- the need to process samples of large size in order to ensure proper reliability of statistical findings;
- the analysis of huge data arrays encourages each researcher in the field of social pedagogy to make wide use of statistical software products in order to automate calculations.

Since social pedagogy, in Ukraine, is still quite young discipline, then this peculiarities are not given due attention. Moreover, these principles are not fully understood by specialists in the field of social pedagogy.

The purpose of this study is not only the disclosure of the value of each of these features of social pedagogy, but the first modern approaches to the statistical information processing of classical and neoclassical volumes.

The research methodology is based on modern achievements of mathematical statistics and probability theory in the field of statistical information processing and mathematical model.

Results. It is shown that the use of statistical data requires first of all a mathematically unambiguous and accurate understanding of the essence of the mean. It is indicated that it can have a scientific application only when homogeneous data are mediated. A mathematical definition of the homogeneity of statistical data is given. The necessity of using non-classical error theory of measurement (NETM) for samples with a volume of $n > 500$ is justified. An overview of the main groups of software products that allow you to automate the processing of statistical data in social pedagogy is given.

Scientific novelty. For the first time, a mathematical exact definition of the notion of homogeneity of statistical data is given. It is shown that these are the results of statistical observations with a normal distribution, can always be tested using favorable conditions of mathematical statistics. A completely new

proposal is on the use of NETM for processing large volumes. Also for the first time, this classification of software product groups for automating the processing of statistical information by social pedagogy specialists.

Conclusion. Three principal features of social pedagogy are noted, as modern science, which deals with the processing of statistical data not only classical volumes (up to 500 observations), but also data that have a much larger volume due to computerization and automation of measurements and for which the fundamental axiom of normality is not capable according to the statement of the Cambridge Professor H. Jeffreys. In this case, it is necessary to apply the methods of non-classical error theory of observations.

Key words: statistical laws, Gauss' law and the theory of mean, Pearson-Jeffreys law, statistical software products.

Вступ. Процес використання статистичних даних у соціальній статистиці має два чітко відмінні аспекти. Перший – це коли статистика використовується для отримання поточних, робочих характеристик навчальної групи, колективу тощо. Наприклад, отримання середнього бала успішності в групі чи середнього відсотку пропущених занять. Обчислення таких звичних оцінок не вимагає глибокого знання теорії оцінювання чи інших розділів математичної статистики, оскільки їх часто знаходять відповідно до тих чи інших інструктивних матеріалів. Другий аспект використання статистичних даних істотним чином відрізняється від першого. Відрізняється саме тим, що в цьому разі статистичні дані є результатами наукового експерименту й використовуються для отримання наукових висновків. Головне в науковому висновку – це його доказова база. Без цього науковий висновок не є значимим або таким, що має наукову цінність. Зазвичай доказ значимості наукового результату, тобто його наукової цінності, визначається тим чи іншим критерієм математичної статистики, точніше, на основі теорії перевірки гіпотез Неймана – Пірсона. Якщо, наприклад, критерій підтверджує «так», то це на практиці означає, що науковий висновок значимий, має дійсно наукове значення і може бути рекомендований для широкого застосування. Якщо ж статистичний критерій видає «ні», то це доказує те, що бажаного результату не отримано. Саме критерії математичної статистики визначають основні вектори розвитку науки і поступ найсучасніших технологій через сито «так» і «ні» критеріальних процедур.

Є **основний секрет**, що забезпечує досконалість, тобто математичну грамотність чи коректність критеріальних процедур у ста-

тистиці. Цей секрет полягає в розумінні суті середньої. Без такого розуміння навряд чи можна уявити компетентного вченого чи дослідника, оскільки саму статистику можна визначити як науку середніх величин [1].

Суть середньої ще в 1809 р. обґрунтував великий німецький математик К. Ф. Гаус у своєму знаменитому трактаті [2]. Це обґрунтування є математично дуже досконалим і глибоким. Але саме внаслідок своєї найвищої досконалості воно є не цілком зрозумілим для пересічного дослідника. Обґрунтування Гауса зводиться до такої формули:

$$\frac{y'}{x \cdot y} = const, \quad (1)$$

де y – щільність імовірності розподілу похибок спостережень x ;

$x = \vartheta - a$; де ϑ – похибка спостереження; a – математичне сподівання щільності розподілу y .

Що насправді означає вираз (1)? Він окреслює основну умову, за якої середня має зміст, тобто умову, за якої середня може застосовуватися в наукових дослідженнях. Ця умова полягає в тому, що рівність (1) має місце тоді і лише тоді, коли y є щільністю нормального закону [9; 15]. У цьому разі в [1] $const = \sigma^{-2}$, де σ^{-2} обернена дисперсія (вага) похибки ϑ в (1). Таким чином, формула (1) фактично означає, що кожне спостереження x у розподілі y має однакову вагу, тобто точність. Отже, формула (1) означає, що можна осереднювати тільки ті спостереження, які мають однакові ваги. Це має місце лише в тому разі, коли y є щільністю нормального розподілу.

На жаль, у жодному з посібників зі статистики не відображено чітке розуміння фундаментального відношення (1) Гауса. Замість

цього вводиться нечітке поняття однорідності даних, якому дається до десятка різних неадекватних і не цілком зрозумілих тлумачень. Водночас із співвідношення (1) випливає чітке розуміння однорідності даних: такими лише є ті дані, розподілом яких є закон Гауса. І тут же ми отримуємо критерії однорідності даних спостережень – це не що інше як критерії нормальності, наприклад χ^2 – критерій Пірсона чи d -статистика [3, с. 85]. Слід розрізняти критерії однорідності даних у конкретній сукупності і однорідність двох сукупностей, якими є такі, що мають ту саму функцію розподілу [4, с. 200]. Отже, фундаментальною науковою основою правильного створення доказової бази в дослідженнях і виявлення тих чи інших закономірностей є насамперед правильне розуміння суті середньої і того, коли вона правомочна, тобто має належне математичне обґрунтування.

Другою принциповою рисою соціальної педагогіки як соціальної статистики є необхідність обробки великих вибірок даних, що обумовлено автоматизацією і комп'ютеризацією сучасних експериментів. Те, що з настанням ери комп'ютеризації наука вступила в еру великих вибірок, ще не оцінено належним чином ні математиками, ні статистиками. Винятком є кембріджський професор Г. Джеффріс, який перший оцінив виклики, що несе для статистики ера великих вибірок. Джеффріс у своєму фундаментальному дослідженні [5, § 5, 7], виявив вражаючу річ, яка захитала основи класичних підходів до обробки інформації. Використавши знаменитий експеримент К. Пірсона щодо дослідження похибок спостережень [6], Г. Джеффріс дійшов висновку, що для багатократних спостережень з обсягом $n > 500$ закон Гауса і теоретично, і практично є неспроможним.

Як відомо, закон Гауса є не лише основою статистичної обробки даних. Він є фундаментом усієї математичної статистики й більшості сучасних критеріальних процедур. Нормальний закон є фундаментальною основою методу найменших квадратів (МНК), який до цього часу залишається одним з основних засобів математичного моделювання, що прекрасно себе зарекомендував протягом понад 200 років. І тут раптом кембріджській про-

фесор показав, що за обсягів вибірок $n > 500$ потрібно користуватися не нормальним, а зовсім іншим законом похибок, який змінює всю філософію, ідеологію і основи теорії математичної обробки даних. Масову перевірку згаданого вище висновку Г. Джеффріса здійснено в Головній астрономічній обсерваторії АН України за ініціативою академіка Е. П. Федорова. Ця перевірка, для якої були використані спостереження найвищої якості, починаючи з історичних рядів Ф. В. Бесселя [7] і закінчуючи даними космічних спостережень за міжнародною програмою MERIT [8], підтвердила цілковиту правильність згаданої концепції Джеффріса [9–13].

Реакція дослідників на цей факт, як і очікувалося, не завжди була адекватною. Ігнорування висновками Г. Джеффріса, а часто і їх незнання, сліпа віра в нормальний закон і його завищена переоцінка привела двох нобелівських лауреатів з економіки до фіаско й фінансової катастрофи, яскраво описаної в [14; 15].

Який же такий новий універсальний закон статистики і похибок відкрив і запропонував Г. Джеффріс? Для обсягів $n > 500$ він рекомендує застосовувати розподіл Пірсона VII типу з діагональною інформаційною матрицею Фішера. Цей закон має не два параметри, як закон Гауса, а три. Особлива значущість цього нового закону похибок в еру великих вибірок полягає в тому, що це єдиний трипараметричний розподіл, який, як і закон Гауса, має незалежні параметри. До того ж відкриття Джеффрісом нового закону похибок дало змогу сформулювати новий математичний парадокс. Він полягає в такому: будь-яка неперервна гіпотеза про закон розподілу похибок спостережень рано чи пізно буде відхилена з ростом інформації. Це так званий парадокс Хампеля [16], чи Ельясберга – Хампеля [17]. Цей парадокс має пересічне значення не лише в аналізі даних, але й для соціальних педагогів, який на ділі означає, що будь-яка система виховання, наприклад Макаренка чи Сухомлинського, рано чи пізно застаріє, буде відкинута й замінена на іншу з ростом інформації. Значення розподілу Пірсона VII типу Джеффріса (нині він називається закон Пірсона – Джеффріса [15])

полягає в тому, що на основі цього закону можна нормалізувати Джефферсові помилки, привести їх до звичного закону Гауса за допомогою дуже простого оператора [15]. Це дає можливість широко застосовувати наявне й потужне програмне забезпечення статистичних обчислень, яке розроблене переважно на класичних підходах до похибок спостережень, тобто на основі закону Гауса. Досконалою процедурою нормалізації негаусових спостережень великого обсягу, які підкоряються закону похибок Пірсона – Джефферса, розроблена ще в 1992 р. [18]. Більш детально і в повному обсязі ця процедура викладена в рамках «Некласичної теорії похибок вимірів» (НТПВ), яка розроблена на факультеті кібернетики МЕНУ в 2015 р. Таким чином, відкриття закону Пірсона – Джефферса (PJVP-розподілу) не відправляє закон Гауса на історичне кладовище. Навпаки, під час оцінювання параметрів PJVP-розподілу в першому наближенні використовують закон Гауса. До того ж, отримавши параметри PJVP-розподілу, ми можемо нормалізувати свої спостереження і зможемо застосувати до них існуючі критеріальні процедури математичної статистики. Крім того, НТПВ містить новий розподіл теорії похибок, а саме: діагностику (якості) як вимірювань, так і якості математичного моделювання на основі аналізу залишкових похибок О-С (Observation-Calculation). Таким чином, методи НТПВ дають змогу нормалізувати негаусові похибки і таким чином надати розробленим уже програмним продуктам у модулі Data Analysis універсального статусу, як і критеріям математичної статистики, що розроблені переважно на гіпотезі нормальності. НТПВ дає рішення грандіозної проблеми, над якою давно вже билися вчені, шукаючи якоїсь заміни існуючій математичній статистиці [19; 20]. Як бачимо, за умови діагностики й нормалізації негаусових похибок така заміна вже не потрібна [15].

Розглянемо тепер основні пакети статистичних програмних продуктів (СПП) і літературу, яка має бути найбільш корисною для фахівців у галузі соціальної педагогіки, соціальної статистики і може мати широке застосування в практичній і дослідницькій

роботі. При цьому, згідно з класифікацією [21], ми розглядатимемо дві головні групи СПП: 1) методо-орієнтовані програмні продукти загального призначення; 2) спеціалізовані програмні пакети. Число різних СПП в наш час вже далеко сягнуло за тисячу. Тому фахівцю із соціальної педагогіки важливо швидко орієнтуватися, щоб вибрати необхідний СПП.

Розглянемо спочатку зміст методо-орієнтованих СПП. Їх бібліотека складається із 6 модулів. Модуль 1 містить три розділи:

1.1. Матричні методи алгебри, що реалізують рішення систем лінійних рівнянь.

1.2. Забезпечення пошуку екстремумів різних функціоналів: МНК, методи-градієнтів, Хартлі, Марквардта, випадкового пошуку тощо.

1.3. Генерація спостережень різної вимірності з їх генеральних сукупностей, чисел із заданим законом розподілу тощо.

Модуль 2 містить описову статистику й різні критерії математичної статистики.

Модуль 3. Статистичне дослідження залежностей – кореляційний, регресійний, дисперсійний, коваріаційний, спектральний аналізи, перевірка гіпотез, аналіз залежностей марківського характеру.

Модуль 4. Класифікація, зниження розмірності – дискримінаційний аналіз і аналіз суміші розподілів, таксономія, метод головних компонент, ієрархічні процедури.

Модуль 5 передбачає методи статистичного аналізу нечислової інформації.

Модуль 6 – це вибіркові дослідження і планування експерименту.

Зробимо загальний огляд основних СПП, які можна розбити на шість груп.

1. Це СПП загального призначення: SAS, SPSS for Windows, SYSTAT, MINITAB, Statgraphics, STATISTICA for W, BMDP Dynamic, Stat View і Super ANOVA.

2. СПП для статистиків-дослідників: IMSL, S-Plus.

3. СПП за класифікацією: КЛАСС-МАСТЕР, Stat Media, STARS, КВАЗАР, Pol Analyst, CART, MVSP.

4. Спеціалізовані й універсальні СПП: САНІ, МЕЗОЗАБР, Stat View for Windows, STADIA, ОЛИМП, NCSS Statistical Software,

STAT lab Pro, Wins TAT, Multivariate 7, JMP, VM-STAT, STAT MOST, POWERSTAT.

5. СПП, які вирішують суміжні з класифікацією завдання: «Статистик-Консультант, BMDP для Windows, TURBO Spring – Stat – Win, STATISTIX, Stat Xact – 3, MS – Excel – 5.0.

6. Статистичні експертні програмні продукти: Statistical Navigator Pro, СТАТЕКС, STAREX.

Без сумніву, наведена інформація може бути дуже корисною для фахівців у галузі соціальної педагогіки, яким доведеться мати справу із статистичною обробкою даних.

Висновки. Визначено три основні фактори, властиві соціальній педагогіці як науці. Це необхідність:

- широкого використання статистики і її методів;
- проведення статистичної обробки вибірок великого обсягу і внаслідок цього потреба використання неklasичних процедур обробки вимірювальної інформації із-за її негаусового характеру;
- використання СПП з метою спрощення й автоматизації обробки інформації.

У роботі дано чітке визначення суті і природи середньої, оскільки статистика є насамперед наукою середніх величин [1].

Підкреслено, що в статистичному аналізі великих вибірок класичні методи обробки даних перестають бути спроможними внаслідок їх негаусового характеру. Тому під час обробки багатократних спостережень з обсягом $n > 500$ рекомендовано застосовувати неklasичні процедури обробки статистичної інформації розроблені в [18; 15].

В НТПВ розроблено простий оператор для нормалізації великих вибірок, що дає змогу успішно застосовувати його в соціальній педагогіці, а саме використовувати:

- а) існуючі критерії математичної статистики, які здебільшого ґрунтуються на аксіомі нормальності і які є доказовою базою в наукових дослідженнях;
- б) наявне програмне забезпечення статистичних розрахунків і методів, яке переважно алгоритмізує класичні методи обробки даних, що і становить основну групу СПП, заявлених вище.

Список використаних джерел

1. Bowley A. L. Elements of Statistics. LULU Press. 2015. 394 p.
2. Gauss C. F. Theory motus corporum coelestium in sectionibus conicis Solem ambientium. Hamburgi. 1809.
3. Уманець Т. В. Загальна теорія статистики : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 239 с.
4. Джунь Й. В. Основи математичної статистики у фізичному вихованні та фізичній реабілітації : методичні рекомендації для магістрів денної і заочної форм навчання. Рівне : Тетіс, 2010. 88 с.
5. Jeffreys H. Theory of Probability. Sec. Edition. Oxford University. 1998. 470 p.
6. Pearson K. On the Mathematical Theory of Errors of Judgment with special References to the Personal Equation. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Ser. A.*, vol. 198, 235–296. 1902.
7. Bessel F. W. Untersuchungen uber die Wahrscheinlichkeit der Beobachtungs- fehle. *Astronomische Nachrichten*, b. 15, 369. 1838.
8. Dzhun I. V. Pearson Distribution of type VII of the Errors of Satellite Lasen Ranging Data. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*. Vol. 7, № 3, pp. 82–91. New-York: Allerton Press Inc. 1991.
9. Джунь Й. В. Аналіз паралельних широтних спостережень, виконаних за загальною програмою : автореф. дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.03.01 «Астрометрія і небесна механіка». Інститут математики АН УССР, 1974. 19 с.
10. Джунь Й. В., Арнаутов Г. П., Стусь Ю. Ф., Щеглов С. Н. Особливість закону розподілу результатів балістичних вимірів прискорення сили тяжіння. *Повторні гравіметричні спостереження*. 1983. С. 59–65.
11. Dzhun I. V. About make use of Pearson Distribution of type VII for the Approximation of Observation Errors in Astrometry. *Measurements Techniques*. Vol. 35, № 3, pp. 298–304. Springer Science + Business Media Inc., 1992.
12. Dzhun I. V. The Problems of Probability Methods in Economics. *Economical Firiem*, 1998, Bardejovske Kupele. 05-06.05.1998, pp. 444–448, 1998.
13. Dzhun I. V. Method for diagnostics of Mathematical Models in Theoretical Astronomy and Astrometry. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*. Vol. 27, № 5, pp. 61–67. Allerton Press. Inc., New York, 2011.
14. Taleb N. N. The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable-New York: Random House, 2007. 400 p.
15. Джунь Й. В. Некласична теорія похибок вимірів. Рівне : ЕСТЕРО, 2015. 168 с.
16. Hampel F. R., Ronchetti M., Rousseeuw P. J., Stahel W. A. Robust statistics. The Approach Based on Influence. John Wiley & Sons. New York, 1986.

17. Dzhun I. V. Distribution of Errors in Multiple Large Volume Observations. *Measurements Techniques*. Vol. 55, № 4, pp. 393–396. Springer, 2012.
18. Джунь Й. В. Математична обробка астрономічної та космічної інформації при негаусових помилках спостережень : автореферат дис. ... д-ра фіз.-мат. наук : 01.03.01 «Астрометрія і небесна механіка». Київ : ГАО НАН України, 1992. 46 с.
19. Tukey J. W. Data Analysis and the Frontiers of Geophysics. *Science*, 1965, 4 June, vol. 148.
20. Dzhun I. V. Non-Classical Theory Measurements Errors. USA: Amazon, 2019, 200 p.
21. Жалдак М. І. Комп'ютер на уроках математики : посібник для вчителів. Київ : Техніка. 1997. 303 с.

References

1. Bowley, A.L. (2015). Elements of Statistics. LULU Press. 394 p.
2. Gauss, C.F. (1809). Theory motus corporum coelestium in sectionibus conicis Solem ambientium. Hamburgi.
3. Umanets, T.V. (2006). Zahalna teoriia statystyky [General theory of statistics]. Education. manual. Kyiv: Znannia. 239 p. [in Ukrainian].
4. Dzhun, I.V. (2010). Osnovy matematychnoi statystyky u fizychnomu vykhovanni ta fizychnii rehabilitatsii: metodychni rekomendatsii dlia mahistriv dennoi i zaochnoi form navchannia [Fundamentals of mathematical statistics in physical education and physical rehabilitation: Methodological recommendations for full-time and part-time masters]. Rivne: Tetis. 88 p. [in Ukrainian].
5. Jeffrey's. H. (1998). Theory of Probability. Sec. Edition. Oxford University. 470 p.
6. Pearson, K. (1902). On the Mathematical Theory of Errors of Judgment with special Reference to the Personal Equation. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Ser. A.*, vol. 198, 235–296.
7. Bessel, F.W. (1838). Untersuchungen uber die Wahrscheinlichkeit der Beobachtungs- fehle. *Astronomische Nachrichten*, b. 15, 369.
8. Dzhun, I.V. (1991). Pearson Distribution of type VII of the Errors of Satellite Lasen Ranging Data. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*. Vol. 7, № 3, pp. 82–91. New York: Allerton Press Inc.
9. Dzhun, I.V. (1974). Analiz paralelnykh shyrotnykh sposterezhen, vykonanykh za zahalnoi prohamoiu [Analysis of parallel latitudinal observations made under the general program]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Instytut matematyky AN USSR. 19 s. [in Ukrainian]
10. Dzhun, I.V., Arnautov, G.P., Stus, Yu.F., Shcheglov, S.N. (1983). Osoblyvist zakonu rozpodilu rezultativ balistychnykh vymiriv pryskorennia syly tiazhinnia. Povtorni hravimetrychni sposterezhennia [A feature of the law of distribution of the results of ballistic measurements of the acceleration of gravity. Repeated gravimetric observations]. P. 59–65 [in Ukrainian].
11. Dzhun, I.V. (1992). About make use of Pearson Distribution of type VII for the Approximation of Observation Errors in Astrometry. *Measurements Techniques*. Vol. 35, № 3, p. 298–304. Springer Science + Business Media Inc.
12. Dzhun, I.V. (1998). The Problems of Probability Methods in Economics. *Economical Firiem*, Bardejovske Kupele. 05-06.05.1998, pp. 444–448.
13. Dzhun, I.V. (2011). Method for diagnostics of Mathematical Models in Theoretical Astronomy and Astrometry / *Kinematics and Physics of Celestial Bodies*. Vol. 27, № 5, pp. 61–67. Allerton Press. Inc., New York.
14. Taleb, N.N. (2007). The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable-New York: Random House. 400 p.
15. Dzhun, I.V. (2015). Neklasychna teoriia pokhybok vymiriv [Non-classical theory of measurement errors]. Rivne: ESTERO. 168 p. [in Ukrainian].
16. Hampel, F.R., Ronchetti, M., Rousseeuw, P.J., Stahel, W.A. (1986). Robust statistics. The Approach Based on Influence. John Wiley & Sons. New York.
17. Dzhun, I.V. (2012). Distribution of Errors in Multiple Large Volume Observations. *Measurements Techniques*. Vol. 55, № 4, pp. 393–396. Springer.
18. Dzhun, I.V. (1992). Matematychna obrobka astronomichnoi ta kosmichnoi informatsii pry nehausovykh pomylykakh sposterezhen [Mathematical processing of astronomical and space information with non-Gaussian errors of observations]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: HAO NAN Ukrainy. 46 p. [in Ukrainian].
19. Tukey, J.W. (1965). Data Analysis and the Frontiers of Geophysics. *Science*. 4 June, vol. 148.
20. Dzhun, I.V. (2019). Non-Classical Theory Measurements Errors. USA: Amazon. 200 p.
21. Zhaldak, M.I. (1997). Kompiuter na urokakh matematyky: posibnyk dlia vchyteliv [Computers in mathematics lessons: A guide for teachers]. Kyiv: Tekhnika. 303 p. [in Ukrainian].

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ СФОРМОВАНOSTІ ПОКАЗНИКІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 013 «ПОЧАТКОВА ОСВІТА» ДО МИСТЕЦЬКО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Красовська О. О.

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-1394-1374

У статті наведено результати факторного аналізу сформованості показників професійної готовності студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до мистецько-освітньої діяльності. Професійна готовність до мистецько-освітньої діяльності майбутніх учителів початкової школи – інтегроване утворення особистості, спрямоване на ефективне розв'язання освітніх завдань за допомогою сформованої системи психолого-педагогічних і методико-мистецьких знань, умінь, мотивів і ціннісних ставлень, якостей та здібностей педагога, потрібних для ефективного виконання всіх видів мистецько-освітньої діяльності. Оптимальним вважаємо виокремлення таких компонентів цієї готовності: мотиваційного, когнітивного, ціннісно-естетичного, діяльнісно-технологічного, особистісно-рефлексивного. Цілісність професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до мистецько-освітньої діяльності перевіряли за статистичним критерієм Колмогорова – Смирнова та методом лінійної кореляції К. Пірсона, методом Є. Пустильника для визначення відповідності емпіричних даних законам факторного аналізу.

Узагальнюючи результати факторного аналізу, доходимо висновків про те, що виявлено доволі тісний зв'язок між факторами, які визначають ціннісно-естетичний і діяльнісно-технологічний компоненти готовності вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності. Дієвим у професійній підготовці студентів до мистецько-освітньої діяльності в початковій школі є фактор, що безпосередньо пов'язаний із професійно-педагогічними та рефлексивними здібностями особистості в середовищі закладу загальної середньої освіти.

Отже, розроблення і впровадження авторської моделі професійної підготовки майбутніх фахівців початкової школи в галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій навчання сприятиме зростанню рівня професійної готовності вчителя до розв'язання завдань художньо-естетичного виховання молодших школярів, формуванню конкурентоспроможного педагога, здатного до творчої самореалізації у професійній діяльності.

Ключові слова: факторний аналіз, професійна готовність, мистецько-освітня діяльність, вчителі початкових класів.

Krasovska O. O. Factor analysis of the formation of indicators of professional readiness of students of specialty 013 "Primary education"

The article presents the results of a factor analysis of the formation of indicators of professional readiness of students of the specialty 013 "Elementary education" for artistic and educational activities. Professional readiness for the artistic and educational activities of future primary school teachers is an integrated personality formation aimed at effectively solving educational tasks with the help of a formed system of psychological-pedagogical and methodological-artistic knowledge, skills, motives and values, qualities and abilities of the teacher, necessary for effective implementation of all types of artistic and educational activities. We consider it optimal to distinguish the following components of this readiness: motivational, cognitive, value-aesthetic, activity-technological, personal-reflective. The integrity of the professional readiness of future elementary school teachers for artistic and educational activities was checked using the Kolmogorov-Smirnov statistical criterion and the linear correlation method of K. Pearson and the method of E. Pustilnyk to determine the correspondence of empirical data to the laws of factor analysis.

Summarizing the results of the factor analysis, we come to the conclusion that there is a fairly close connection between the factors that determine the value-aesthetic and activity-technological components

of the primary school teacher's readiness for artistic and educational activities. Effective in the professional preparation of students for artistic and educational activities in primary school is a factor that is directly related to the professional-pedagogical and reflective abilities of the individual in the environment of the general secondary education institution.

Therefore, the development and implementation of the author's model of professional training of future primary school specialists in the field of art education by means of innovative learning technologies will contribute to the growth of the level of professional readiness of the teacher to solve the tasks of artistic and aesthetic education of younger schoolchildren, the formation of a competitive teacher capable of creative self-realization in professional activities.

Key words: *factor analysis, professional readiness, artistic and educational activity, primary school teachers.*

Вступ. В умовах інтеграції України у світовий освітній простір і постійного вдосконалення національної системи вищої освіти значна увага науковців і педагогів-практиків приділяється проблемі формування професійної готовності майбутнього вчителя. Особливої актуальності набуває проблема підготовки вчителів початкової школи, адже їхні професійно-педагогічні якості, знання, уміння, що формуються в умовах навчання у вищій школі, зокрема динамізм, креативність, конструктивність, комунікативність, стимулюватимуть становлення життєво потрібних якостей особистості молодшого школяра і є підґрунтям подальшого успішного ступеневого шкільного навчання.

Процес професійної підготовки майбутніх фахівців має цілісний, системний характер, а його результатом є готовність студента до професійної діяльності. Готовність до вибраного виду професійної діяльності спрямована на розвиток і становлення особистості фахівця. В. Андрущенко визначає готовність до діяльності як «результат активного ставлення людини до навколишнього світу з метою перетворення, яка включає мету, засіб, форму самого процесу діяльності» [1, с. 225]. Вітчизняні вчені С. Максименко та О. Пелех тлумачать готовність до професійної діяльності як цілеспрямоване вираження особистості, що передбачає переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, знання, вміння, настанови [2, с. 70]. У тлумачному психологічному словнику поняття «готовність» окреслюється як активний дієвий стан особистості, установка на певну поведінку, мобілізованість сил на виконання завдання [3, с. 57].

Матеріали та методи. Суб'єктами нашого дослідження були студенти 3, 4, 5, 6-го курсів 2020/2022 начального року за спеціаль-

ністю 013 «Початкова освіта». Усього в експерименті було задіяно 606 студентів, з них 298 і 308 в експериментальній і контрольній групах відповідно. У професійній підготовці студентів експериментальної групи було реалізовано комплекс контекстних технологій навчання, які гіпотетично мали генерувати підвищення якісних і кількісних показників професійної готовності майбутніх педагогів початкової освіти до мистецько-освітньої діяльності. Підготовка студентів контрольної групи здійснювалася за традиційною методикою ЗВО з домінуванням лекційно-семінарської системи навчання.

Для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: теоретико-науковий аналіз та узагальнення психолого-педагогічних джерел; емпіричні – тестування, співбесіда, анкетування та експертне оцінювання, педагогічний експеримент з якісним і кількісним аналізом результатів. Цілісність даних перевіряли за статистичним критерієм Колмогорова – Смирнова та методом лінійної кореляції К. Пірсона. Метод Є. Пустильника застосовано для відповідності емпіричних даних законам нормального розподілу та факторного аналізу (за допомогою SPSS Statistics 17.0) [4].

Результати. Предметом нашого дослідження є професійна готовність майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності. Дослідники проблеми готовності до педагогічної діяльності О. Безпалько, К. Дурай-Новакова, В. Дьяченко, С. Пашенко розкривають зміст поняття та визначають його як сукупність компонентів:

– мотиваційного – інтересу та позитивного ставлення до вибраної майбутньої професії та процесу підготовки;

– орієнтаційного – сформованих знань та уявлень стосовно специфіки й умов майбутньої професійної діяльності, прагнення досконалості;

– операційного – оволодіння способами та методами професійної діяльності;

– вольового – саморегуляції власної професійної діяльності;

– рефлексивного – самооцінки професійно-практичної діяльності [5, с. 170].

Професійна готовність до мистецько-освітньої діяльності майбутніх учителів початкової школи в межах дослідження тлумачиться як інтегроване утворення особистості, спрямоване на ефективне розв'язання освітніх завдань за допомогою сформованої системи психолого-педагогічних і методико-мистецьких знань, умінь, мотивів і ціннісних ставлень, а також якостей і здібностей педагога, потрібних для ефективного виконання всіх видів мистецько-освітньої діяльності. За результатами теоретичного аналізу наукової літератури з проблеми дослідження, після тривалого спостереження за діяльністю студентів, з огляду на специфіку аналізованого особистісного утворення найбільш оптимальним вважаємо виокремлення таких компонентів готовності: мотиваційного, когнітивного, ціннісно-естетичного, діяльнісно-технологічного, особистісно-рефлексивного [5, с. 172].

У процесі дослідження кореляційних залежностей між ознаками складників професійної готовності використано статистичні методи вивчення взаємозв'язків між явищами, зокрема кореляційний і факторний аналіз:

– попередній аналіз істотних ознак досліджуваних явищ (виявлення факторних і результативних ознак);

– вибір способу дослідження зв'язку між ознаками (коефіцієнта кореляції);

– встановлення факту наявності (або відсутності) зв'язку, його напрямку, вивчення щільності (сили) зв'язку між ознаками;

– оцінювання зв'язку на статистичну значущість;

– визначення інформативності значущих зв'язків, вибір значущих факторів;

– встановлення факту наявності зв'язку між результативною ознакою і значущими факторами, його напрямку, щільності (сили) та значущості;

– узагальнення результатів і формулювання висновків [5, с. 397].

У процесі попереднього теоретичного аналізу встановлено, що професійна готовність майбутніх учителів початкових класів до мистецько-освітньої діяльності виступає результативною ознакою, залежною змінною (Y). Типовими критеріями її вияву є такі факторні ознаки (незалежні змінні):

1 – психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1);

2 – мотивація до мистецько-освітньої діяльності (X_2);

3 – здатність педагогічної комунікації (X_3);

4 – сформованість професійно-педагогічних здібностей (X_4);

5 – здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_5);

6 – емпатія (X_6);

7 – емоційно-естетична спрямованість (X_7);

8 – ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8);

9 – здатність до професійно-педагогічної рефлексії (X_9);

10 – діяльнісно-технологічні мистецькі вміння (X_{10}).

Для дослідження парних зв'язків між факторними й результативною ознаками використано метод лінійної кореляції К. Пірсона. Попередньо проведено перевірку цієї відповідності за допомогою методу Є. Пустильніка. Емпіричні значення асиметрії та ексцесу розраховувалися за формулами 1 і 2:

$$A = \frac{\sum (X_i - \bar{X})^3}{n\sigma^3}, \quad (1)$$

$$E = \frac{\sum (X_i - \bar{X})^4}{n\sigma^4} - 3, \quad (2)$$

де $\bar{X}$ – середнє значення вимірюваних показників,

n – кількість вимірюваних значень,

σ – стандартне відхилення.

Результати наведено в таблиці 1.

Критичні значення показників асиметрії та ексцесу (за Є. Пустильніком) розраховували за формулами 3 і 4:

$$A_k = 3 \cdot \sqrt{\frac{6(n-1)}{(n+1)(n+3)}}, \quad (3)$$

$$E_k = 5 \cdot \sqrt{\frac{24n(n-2)(n-3)}{(n+1)^2(n+3)(n+5)}} \quad (4)$$

За результатами цих розрахунків виявилося, що:

$$A_k = 0,316; E_k = 1,043;$$

$$A_e < A_k; E_e < E_k.$$

Встановлення факту наявності зв'язку, його напряму, оцінювання сили між ознаками (за Пірсоном) здійснювалося за формулою 5. Результати цих розрахунків представлено в таблиці 2.

$$r = \frac{n \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{\sqrt{[n \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2][n \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2]}} \quad (5)$$

Інтерпретацію значень коефіцієнтів кореляції здійснено на основі загальної системи класифікації кореляційних зв'язків (табл. 3).

Як бачимо з табл. 3, виявлено сильний прямий зв'язок між факторами:

- психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_3) (0,853);

Таблиця 1

Емпіричні значення асиметрії та ексцесу

Ознаки	A_e	E_e	σ
психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання	-0,157	-0,935	1,207
мотивація до мистецько-освітньої діяльності	0,046	-0,717	1,223
здатність педагогічної комунікації	0,237	0,046	1,099
здатність до педагогічної творчості (креативність)	0,341	-0,330	0,910
емпатія	0,623	-0,179	0,926
емоційно-естетична спрямованість	0,430	-0,591	1,265
здатність до професійно-педагогічної рефлексії	0,062	-0,810	0,986
ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі	-0,351	-0,484	0,915
здатність до професійно-педагогічної рефлексії	-0,148	-0,676	1,099
діяльнісно-технологічні мистецькі вміння	-0,214	-0,782	1,234

Таблиця 2

Результати аналізу коефіцієнтів кореляції між факторними ознаками

Пари факторних ознак	r
психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – мотивація до мистецько-освітньої діяльності (X_2)	0,571*
психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_3)	0,853**
психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – емоційно-естетична спрямованість (X_7)	0,947**
психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8)	0,931**
психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – діяльнісно-технологічні мистецькі вміння (X_{10})	0,815**
мотивація до мистецько-освітньої діяльності (X_2) – сформованість професійно-педагогічних здібностей (X_4)	0,552*
мотивація до мистецько-освітньої діяльності (X_2) – здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_3)	0,631*
мотивація до мистецько-освітньої діяльності (X_2) – ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8)	0,634*
сформованість професійно-педагогічних здібностей (X_4) – емоційно-естетична спрямованість (X_7)	0,525*
здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_3) – емоційно-естетична спрямованість (X_7)	0,783**
здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_3) – ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8)	0,927**
здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_3) – діяльнісно-технологічні мистецькі вміння (X_{10})	0,812**
емоційно-естетична спрямованість (X_7) – ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8)	0,855**
емоційно-естетична спрямованість (X_7) – діяльнісно-технологічні мистецькі вміння (X_{10})	0,705**
ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8) – діяльнісно-технологічні мистецькі вміння (X_{10})	0,864**

*Кореляція значуща на рівні 0,05 (2-сторон.).

**Кореляція значуща на рівні 0,01 (2-сторон.).

Таблиця 3

Величина коефіцієнта кореляції і сила зв'язку

Величина коефіцієнта кореляції	Напрямок і характер зв'язку
$K = +1,00$	строгий прямий зв'язок (функціональний)
$0,90 < K < 1,00$	дуже сильний прямий зв'язок
$0,70 < K \leq 0,90$	сильний прямий зв'язок
$0,50 < K \leq 0,70$	помірний зв'язок
$0,30 < K \leq 0,50$	слабкий зв'язок
$0,00 < K \leq 0,30$	зв'язок практично відсутній
$K = 0,00$	немає зв'язку
$-0,30 < K \leq 0,00$	зв'язок практично відсутній
$-0,50 < K \leq -0,30$	слабкий зворотний зв'язок
$-0,70 < K \leq -0,50$	помірний зворотний зв'язок
$-0,90 < K \leq -0,70$	сильний зворотний зв'язок
$-1,00 \leq K \leq -0,90$	дуже сильний зворотний зв'язок
$K = -1,00$	строгий зворотний зв'язок (функціональний)

- психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – емоційно-естетична спрямованість (X_7) (0,947);

- психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8) (0,931);

- психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – діяльнісно-технологічні мистецькі вміння (X_{10}) (0,815);

- здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_5) – емоційно-естетична спрямованість (X_7) (0,783);

- здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_5) – ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8) (0,927);

- здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_5) – діяльнісно-технологічні мистецькі вміння (X_{10}) (0,812);

- емоційно-естетична спрямованість (X_7) – ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8) (0,855);

- емоційно-естетична спрямованість (X_7) – діяльнісно-технологічні мистецькі вміння (X_{10}) (0,705);

- ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі (X_8) – діяльнісно-технологічні мистецькі вміння (X_{10}) (0,864) [5, с. 402].

Помірний прямий зв'язок існує між такими факторами:

- мотивація до мистецько-освітньої діяльності (X_2) – здатність до педагогічної творчості (креативність) (X_5) (0,631);

- мотивація до мистецько-освітньої діяльності (X_2) – ціннісне орієнтування в мис-

тецько-освітньому середовищі (X_8) (0,634) [5, с. 402].

Слабкий прямий зв'язок існує між такими факторами:

- психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання (X_1) – мотивація до мистецько-освітньої діяльності (X_2) (0,571);

- мотивація до мистецько-освітньої діяльності (X_2) – сформованість професійно-педагогічних здібностей (X_4) (0,552);

- сформованість професійно-педагогічних здібностей (X_4) – емоційно-естетична спрямованість (X_7) (0,525) [5, с. 403].

Для проведення факторного аналізу застосовано пакет SPSS Statistics 17.0 [4]. Таким чином, на основі виявлення відповідності всіх пар факторних ознак виокремлено такі три фактори:

Factor 1: факторні ознаки VAR00008 («ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі»), VAR00001 («психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання»), VAR00005 («здатність до педагогічної творчості (креативність)»), VAR00007 («емоційно-естетична спрямованість»), VAR00010 («діяльнісно-технологічні мистецькі вміння»), VAR00002 («мотивація до мистецько-освітньої діяльності»).

Factor 2: факторні ознаки VAR00006 («емпатія»), VAR00009 («здатність до професійно-педагогічної рефлексії»), VAR00003 («здатність педагогічної комунікації»).

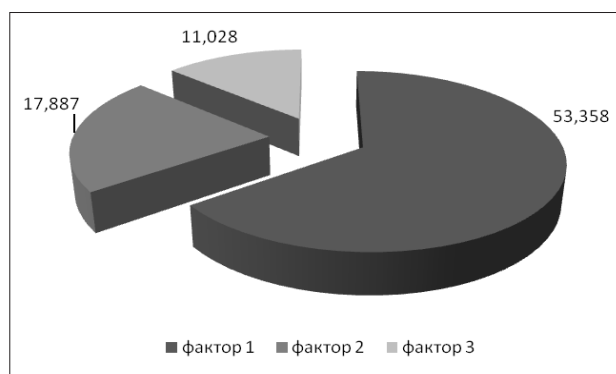
Factor 3: факторна ознака VAR00004 («сформованість професійно-педагогічних здібностей») [5, с. 412].

Наведемо змістовну інтерпретацію отриманої трифакторної моделі. Перший фактор характеризується високими факторними навантаженнями через такі факторні ознаки: «ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі», «психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання», «здатність до педагогічної творчості (креативність)», «емоційно-естетична спрямованість», «діяльнісно-технологічні мистецькі вміння», «мотивація до мистецько-освітньої діяльності». Можемо зробити висновок про те, що виокремлені нами компоненти професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до мистецько-освітньої діяльності перебувають у нерозривній єдності. Отже, до першої факторної ознаки ввійшли складники, які характеризують мотиваційний, когнітивний, ціннісно-естетичний, діяльнісно-технологічний компоненти професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до мистецько-освітньої діяльності. Таким чином, перший фактор також навантажують ознаки, які переконливо доводять інтегральний характер досліджуваної якості [5, с. 412].

До другого фактора ввійшли змінні («емпатія», «здатність до професійно-педагогічної рефлексії», «здатність педагогічної комунікації»), що певним чином пов'язані з емоційно-оцінною сферою особистості, які тісно корелюють з такою ознакою майбутнього вчителя початкових класів, як здатність педагогічної комунікації [5, с. 412].

Третій фактор безпосередньо пов'язаний із педагогічним мисленням і сформованістю професійно-педагогічних здібностей майбутнього фахівця початкової школи в мистецько-освітньому середовищі, що дає йому змогу успішно здійснювати взаємодію з учасниками освітнього процесу [5, с. 412].

Проведена факторизація є достатньою. Перший фактор («ціннісне орієнтування в мистецько-освітньому середовищі», «психолого-педагогічні та методико-мистецькі знання», «діяльнісно-технологічні мистецькі вміння») є особливо значущим, бо пояснює

Рис. 1. Діаграма факторного навантаження на формування професійної готовності до мистецько-освітньої діяльності

53 % дисперсії; другий фактор («емпатія»), «здатність до професійно-педагогічної рефлексії», «здатність педагогічної комунікації») – 18 % і третій («сформованість професійно-педагогічних здібностей») – 11 % (рис. 1).

Висновки. Узагальнюючи результати факторного аналізу, доходимо таких висновків:

- найбільший вплив мають факторні ознаки мотиваційного, когнітивного, ціннісно-естетичного та діяльнісно-технологічного компонентів;

- простежується тісний зв'язок між факторами, які визначають ціннісно-естетичний і діяльнісно-технологічний компоненти готовності (0,864);

- дієвим є фактор, пов'язаний із професійно-педагогічними та рефлексивними здібностями особистості [5, с. 414, 415].

Виходячи із цього, констатуємо загальну гіпотезу про те, що розробка і впровадження авторської моделі професійної підготовки майбутніх фахівців початкової школи в галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій навчання сприятиме оновленню їх фахової підготовки, зростанню рівня професійної готовності особистості вчителя до розв'язання завдань художньо-естетичного виховання молодших школярів, формуванню конкурентоспроможного вчителя, здатного до творчої самореалізації у професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Національна доктрина розвитку освіти: потреба, принципи, пріоритети. *Управління якістю професійної освіти*. Донецьк : ТОВ «Либідь». 2001. С. 255.
2. Максименко С. Д., Пелех О. М. Фахівця потрібно моделювати. *Рідна школа*. 1994. № 3–4. С. 70.

3. Копоруліна В. Український психологічний тлумачний словник. Харків : Факт, 2006. С. 57.
4. SPSS Statistics 17.0. URL: <http://surl.li/smtdh>.
5. Красовська О. О. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій. Рукопис : дис. ... доктора педагогічних наук. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2017. С. 567. URL: http://eprints.zu.edu.ua/26001/1/dys_Krasovska.pdf.

References

1. Andruchenko, V.P. (2001). Nacionalna doctryna rozvytku osvity: potreba, pryncypy, priorityty [National doctrine of education development: need, principles, priorities] *Upravlinya yakistu profesiynoyi osvity*. Doneck: Lybid. P. 255 [in Ukrainian].
2. Maksimenko, S.D., Peleh, O.M. (1994). Fahivcyu potribno modeluvaty [The specialist needs to be modeled] *Ridna chkola*. № 3–4. P. 70 [in Ukrainian].
3. Koporulina, V. (2006). Ukrainskyi psyhologicnyi tлумачnyi slovnyk [Ukrainian psychological explanatory dictionary] Harkiv: Fakt. P. 57 [in Ukrainian].
4. SPSS Statistics 17.0. Retrieved from: <http://surl.li/smtdh>.
5. Krasovska, O.O. (2017). Theoretycni s metodycni zasady profesiynoyi pidgotovky maybutnih ucyteliv pocatkovoyi chkoly v galuzi mysteckoyi osviny zasobamy innovaciynyc tehnologiy [Theoretical and methodological basis of professional training of future primary school teachers in the field of art education by means of innovative technologies]. Qualifications Scientific work should be treated as a manuscript. Dissertation for Doctor degree in Pedagogics. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University. P. 567 [in Ukrainian].

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Марчук О. О.

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-2922-285X

Бутенко С. Ф.

здобувач наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-3756-7847

У статті проаналізовано проблему підготовки майбутніх психологів до превентивного виховання підлітків із девіантною поведінкою в закладах загальної середньої освіти. Досліджено підходи вітчизняних і зарубіжних науковців щодо підготовки майбутніх фахівців у ЗВО. Авторами виокремлено педагогічні умови для успішної фахової підготовки майбутніх спеціалістів у ЗВО. Пояснено, що майбутні психологи повинні знати особливості підліткового віку. Зазначено необхідність налагодження конструктивної взаємодії зі всіма суб'єктами освітньої діяльності з метою превентивного виховання.

У процесі професійної підготовки важливо концентрувати увагу на етапах і механізмах розвитку ціннісної самосвідомості майбутнього фахівця, засобах і техніках надання психологічної допомоги, інноваційних методах, формах і прийомах превентивного виховання молоді. Для роботи з учнями майбутні фахівці в галузі психології повинні оволодіти знаннями про вікову психологію та специфіку фізичного, психоемоційного й соціального розвитку підлітків.

Виокремлено основні педагогічні умови, необхідні для ефективного підготовки майбутніх психологів до роботи з важкими підлітками за такими напрямками: наповненість освітньо-професійної програми освітніми компонентами, зміст яких спряє усвідомленню здобувачами вищої освіти важливості здійснення превентивного виховання серед дітей і молоді; проведення різноманітних форм занять із дітьми в закладах середньої освіти під час проходження педагогічної практики щодо їх превентивного виховання; залучення здобувачів освіти до виховних заходів, що проводяться у ЗВО з метою попередження правопорушень серед дітей і молоді; залучення майбутніх психологів до роботи з батьками здобувачів середньої освіти та пояснення останнім важливості здійснення превентивного виховання дітей у родинах. Акцентовано увагу на необхідності постійного професійного самовдосконалення молодого психолога.

Ключові слова: майбутні психологи, професійна підготовка, превентивне виховання.

Marchuk O. O., Butenko S. F. The pedagogical conditions for effective training of future psychologists for the preventive education of pupils

The article analyzes the training of future psychologists for preventive education of adolescents with deviant behavior in general secondary education institutions. The approaches of domestic and foreign scientists to the training of future specialists in higher education were studied. The author specified pedagogical conditions for successful professional training of future specialists. The article describes the peculiarities of adolescence as a period of transition, crisis, and difficulty. The need to establish constructive interaction with all subjects of educational activity for the purpose of preventive education is noted.

In the process of professional training it is important to focus on the stages and mechanisms of development of the value self-awareness of the future specialist, the means and techniques of providing psychological

assistance, innovative methods, forms and techniques of preventive education of young people. To work with student the future specialists in the field of psychology must acquire knowledge about developmental psychology and the specifics of physical, psycho-emotional and social development of adolescents.

The main pedagogical conditions necessary for the effective preparation of future psychologists to work with difficult adolescents in the following areas are highlighted: the fullness of the educational and professional program with educational components, the content of which contributes to the awareness of higher education students of the importance of preventive education among children and youth; the conducting various forms of classes with children in secondary education institutions during pedagogical practice on their preventive education; the involvement of future psychologists for the work with parents of secondary education students and explaining the importance of preventive education in families. The main emphasis is placed on the need of the continuous professional self-improvement of the young psychologists.

Key words: *future psychologists, professional training, preventive upbringing, teenagers, comprehensive educational establishment, subject of educational activity.*

Вступ. Введення практичної психології в систему загальної середньої освіти сприяло постановці й розв'язуванню завдань переходу від уніфікованої освіти до варіативної, від педагогіки «знань, умінь і навичок» до педагогіки розвитку. Сьогодні психологічна служба є необхідним складником системи загальної середньої освіти, що забезпечує розвиток особистісного, інтелектуального і професійного потенціалів суспільства. Основне завдання психологічної служби – сприяння формуванню молодого покоління, становлення індивідуальності і творчого ставлення до життя на всіх етапах дитинства та юності; розвиток здібностей і нахилів дітей, «вивчення особливостей їхнього психічного розвитку, визначення психологічних причин порушення особистості й інтелекту, профілактика цих порушень» [4, с. 112].

Спостереження та спеціальні дослідження засвідчують, що на зростання кількості негативних явищ в учнівському середовищі впливає відсутність у закладах загальної середньої освіти чітко налагодженої системи превентивного виховання. Іноді превентивне виховання не відбувається автоматично, в окремих випадках воно потребує систематичної, цілеспрямованої та організованої роботи, а це вимагає якісно нового підходу до підготовки майбутніх психологів.

Аналіз останніх досліджень. Процесу професійної підготовки майбутнього психолога присвятили свої праці такі вчені, як Г. С. Абрамова, О. Ф. Бондаренко, І. В. Дубровіна, Ю. М. Ємельянов, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін. Ідеї компетентнісного

підходу в професійній підготовці пропагували у своїх наукових працях Н. М. Бібік, О. І. Гура, Л. І. Даниленко, Е. Ф. Зеєр, Л. М. Карамушка, А. К. Маркова, В. І. Маслов, Л. І. Паращенко, Є. М. Павлютенков, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, А. В. Хуторський та ін. Науковець В. В. Волошина, аналізуючи сучасну підготовку психологів у закладі вищої освіти, наголошує, що до цього часу освіта фахівців здійснюється без урахування концептуальних відмінностей їхніх спеціальних здібностей і професійних моделей самореалізації. На її думку, психотехнології підготовки майбутнього психолога мають бути зорієнтовані на особистість як самоцінність, котра осмислює себе в широкому життєвому просторі через інтегративну єдність особистісних, професійних і соціальних цінностей. У процесі професійної підготовки важливо концентрувати увагу на етапах і механізмах розвитку ціннісної самосвідомості майбутнього фахівця та засобах і техніках надання психологічної допомоги [2, с. 10].

Визначення мети та завдань дослідження. Метою статті є дослідження проблеми підготовки майбутніх психологів до роботи з підлітками з девіантною поведінкою та виокремлення педагогічних умов, завдяки яким така фахова підготовка стане більш ефективною.

Результати роботи. Технологія превентивного виховання – це система заходів, які мають носити попереджувальний, випереджувальний, запобіжний характер і бути спрямовані насамперед на вдосконалення способу життя учнів, вибір ними правильної соціальної орієнтації. До цього процесу

активно долучаються психологи, які працюють у закладах середньої освіти і мають необхідні для роботи кваліфікаційні уміння. Отже, у ЗВО повинні бути створені належні педагогічні умови, за яких майбутні фахівці могли набути належну кваліфікацію.

Превентивне виховання підлітків із девіантною поведінкою, на нашу думку, сьогодні ускладняються тим, що в Україні у зв'язку із соціально-економічним, соціально-політичним реформуванням суспільства та введенням воєнного стану відбувається зміна системи цінностей і соціальних норм, збільшується кількість безробітних та неповних сімей. Дослідники підліткової девіантності виокремили «серединне буття», у морально-етичних нормах якого дивно поєднуються традиції попередньої формації, коли Україна була в складі СРСР, і сучасні тенденції європейської демократії [5, с. 21]. Становлення ціннісних орієнтацій, які є основою нормативної поведінки, у дітей підліткового віку в таких умовах ускладнене, оскільки в цей час виникає багато різних життєвих ситуацій, позитивний чи негативний потенціал яких неповнолітнім важко ідентифікувати. Ці аспекти повинні враховувати майбутні психологи в роботі з учнівською молоддю.

Аналізуючи процес підготовки здобувачів освіти у ЗВО, дослідниця Т. О. Ковалькова висуває певні вимоги до майбутнього психолога і вважає, що професійна діяльність психолога – це складний і відповідальний вид фахової діяльності, яка потребує відповідної освіти, професійної майстерності, адже пов'язана з пізнанням суто індивідуальних особистісних особливостей людей, їхніх глибоких внутрішніх переживань і станів. Учена пояснює, що специфіка професії психолога виявляється в тому, що об'єктом його діяльності є особистість іншої людини, що, зі свого боку, зумовлює високий рівень вимог щодо його фахово-особистісних якостей [3, с. 14–15]. Зазначимо, що Н. В. Чепелева [7] запропонувала тривірневу структуру системи професійної підготовки психолога. Перший рівень – світоглядний – забезпечує формування стійкої системи цінностей, засвоєння норм, зразків і правил поведінки відповідно до Етичного кодексу психолога. Другий

рівень – професійний – передбачає оволодіння необхідною системою знань, технологією майбутньої практичної діяльності, формування психологічної культури. Третій рівень – особистісний – формування професійно значущих якостей особистості, її гуманістичної спрямованості, «діалогічності», здатності до професійної ідентифікації. Дослідниця В. В. Синишина наголошує, що молодий спеціаліст після закінчення закладу вищої освіти повинен ефективно адаптуватися до професійної діяльності. Діяльність практичного психолога, на думку вченої, «вимагає професійної майстерності щодо пізнання особистісних особливостей людей, це зумовлює високий рівень вимог щодо його фахово-особистісних якостей» [5, с. 164].

Низка проведених досліджень у сфері психологічної діяльності, аналіз системи роботи психологів закладів загальної середньої освіти з проблеми превентивного виховання учнів підліткового віку, вивчення шкільної документації дають підставу виокремити певні *педагогічні умови*, потрібні для ефективної підготовки майбутніх психологів до роботи з важкими підлітками. До них належать:

а) наповненість освітньо-професійної програми освітніми компонентами, зміст яких спряє усвідомленню здобувачами вищої освіти важливості здійснення превентивного виховання серед дітей і молоді;

б) проведення різноманітних форм занять із дітьми в закладах середньої освіти під час проходження педагогічної практики щодо їх превентивного виховання;

в) залучення здобувачів освіти до виховних заходів, що проводяться у ЗВО з метою попередження правопорушень серед дітей і молоді;

г) залучення майбутніх психологів до роботи з батьками здобувачів середньої освіти та пояснення останнім важливості здійснення превентивного виховання дітей у родинах.

Майбутні спеціалісти в галузі психології повинні володіти набором певних умінь і компетентностей, що допоможуть успішно взаємодіяти зі всіма суб'єктами освітньої діяльності. Серед специфічних навичок майбутніх психологів ми вбачаємо: уміння налагоджувати стосунки з представниками батьківської громади; організовувати освітнє середовище на засадах

педагогіки партнерства, ненасильницького спілкування; уміння здійснювати психолого-педагогічне діагностування з метою визначення індивідуальних траєкторій розвитку девіантних підлітків і проектування їх поведінкових програм і таким чином допомогти дитині, яка дорослішає, побачити зону власного найближчого особистісного розвитку.

Неможливо також здійснювати превентивне виховання без знання вікової психології та специфіки розвитку підлітків. Майбутні психологи повинні усвідомлювати, що підлітковий вік вважається важким, кризовим, переламним. У західних країнах традиційно підлітковий вік розглядається як період «бурі й натиску», драматичного перевороту в емоціях і поведінці: «Бути нормальним у підлітковому віці вже само по собі є ненормальним» [1, с. 275].

Важливою ознакою ефективної фахової підготовки майбутніх психологів до превентивного виховання підлітків ми вважаємо вміння здобувачів вищої освіти налагоджувати ефективну взаємодію з батьківською громадою в контексті педагогіки партнерства. Організація співпраці з батьками учнів підліткового віку повинна не тільки йти в одному

напрямі із цілями, завданнями та діями психолога, але й доповнювати їх. У контексті теми дослідження акцентуємо увагу на необхідності постійного професійного самовдосконалення молодого психолога, який працюватиме в закладі загальної середньої освіти. Здатність до навчання впродовж життя є наскрізною, ключовою компетентністю кожного вчителя, який прагне бути прикладом для молодого покоління.

Висновки. Підготовка майбутнього психолога до превентивного виховання молоді повинна здійснюватися з врахуванням сучасних досягнень педагогічної та психологічної науки та відповідно до запитів українського суспільства. Отже, освітньо-професійні програми мають містити компонентами, зміст яких спряє усвідомленню здобувачами вищої освіти важливості здійснення превентивного виховання серед дітей і молоді. Важливо приділяти увагу під час проходження педагогічної практики проблемам превентивного виховання. Ефективною умовою професійної підготовки майбутніх психологів є залучення здобувачів освіти до виховних заходів із метою попередження правопорушень серед учнівської і студентської молоді.

Список використаних джерел

1. Freud A. *Adolescence Psychoanalytic Study of the Child*. New York: International Universities Press. 1958. Vol. 13. P. 255–278, p. 275.
2. Волошина В. В. Психологічні технології підготовки майбутнього психолога : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2016. 45 с. С. 10, 11.
3. Ковалькова Т. О. Формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки. Київ, 2016. С. 14, 15.
4. Савчин М. В., Гавриш З. С. Вступ до спеціальності: психолог, практичний психолог : навч. посіб. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. 400 с. С. 112.
5. Самойлов А. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук: 03.00.07 / Вінницький держ. пед. ун-т. Вінниця, 2017. 197 с. С. 21.
6. Синишина В. В. Особливості професійної підготовки майбутніх практичних психологів у контексті сучасних вимог. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. Випуск 10. Ужгород, 2019. С. 164.
7. Чепелева Н. В. Особистісна підготовка практикуючого психолога. *Основи практичної психології : підручник* / В. Панюк, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. Київ : Либідь, 1999. С. 242–249.

References

1. Freud, A. (1958). *Adolescence Psychoanalytic Study of the Child*. New York : International Universities Press. Vol. 13. P. 255–278, p. 275.
2. Voloshina, V.V. (2016). *Psychologichni tehnologii pidgotovky maibutniogo psykologa [Psychological technologies for training of future psychologists]*. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. pp. 10,11 [in Ukrainian].
3. Kovaliova, T.O. (2016). *Formuvannia gotovnosti maibutnih psykologiv do profesiinoi diyalnosti v aviaciinij galuzi u procesi fahovoi pidgotovky [Formation of readiness of future psychologists for professional activities in the aviation industry in the process of professional training]*. Kyiv. P. 14, 15 [in Ukrainian].

4. Savchin, M.V., Havrysh, Z.S. (2007). Vstup do spetsialnosti: Psyholog, Pructychnyi psyholog [Introduction to the specialty Psychologist, Practical Psychologist]. Navch. posibn. P. 112 [in Ukrainian].
5. Samoilov, A.M. (2017). Profilyctya deviantnoi povedinky pidlitkiv u socialno-vyhovnomu seredovyschi zagalnoosvitnoi shcholy [Prevention of teenager's deviant behavior in the social-educational environment of a comprehensive school]. *Candidate's thesis*. Vinnytsia. P. 21 [in Ukrainian].
6. Synyshyna, V.V. (2019). Osoblyvosti profesiinoi pidgotovky maibutnih practychnyh psyhologiv u konteksti suchasnyh vymog [Peculiarities of professional training of future practical psychologists in the context of modern requirements]. *Pedagogichni innovacii v osviti*. Uzgorod. Issue 10. P. 164 [in Ukrainian].
7. Chepeleva, N.V. (1999). Osobystisna pidgotovka practyucuuchogo psyhologa. Osnovy practychnoi psyhologii [Personal training of practicing psychologists. Basics of the Practical Psychology]. Kyiv. P. 242–249 [in Ukrainian].

НАПРЯМИ, МЕТОДИ ТА ФОРМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мельничук Л. Б.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0001-8307-7932
Scopus Author ID: 57215682556

Пагута Т. І.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-3165-0949
Scopus Author ID: 58698667900

Статтю присвячено актуальній проблемі національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану. У статті виокремлено й обґрунтовано соціально-педагогічні умови національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану (бесіди патріотичного змісту, ознайомлення з національними символами та традиціями, проєктна діяльність і майстер-класи, екскурсії та віртуальні подорожі, участь у соціальних проєктах, зустрічі з ветеранами СВО та героями ЗСУ). У статті акцентовано увагу на важливості забезпечення інформаційної безпеки дітей, оскільки Російська Федерація залучає українських дітей до несвідомого вчинення злочинів в онлайн-середовищі. У цьому зв'язку проаналізовано сутність інструктажу для дітей із правил поведінки в інтернет-просторі. Проаналізовано виховні заходи патріотичного змісту для молодших школярів, наведено приклади мультфільмів національно-патріотичного змісту, які нами рекомендовано для перегляду з подальшим обговоренням; охарактеризовано інноваційні форми, методи та засоби національно-патріотичного виховання, обґрунтовано їх значення у формуванні національної самосвідомості й активної громадянської позиції учнів початкової школи. У статті розкрито сутність масової форми організації національно-патріотичного виховання – Міжнародних учнівських громадських читань «Я голосую за мир», наведено зразки творів учнів початкової школи, розміщених у щорічному збірнику читань. Обґрунтовано, що війна з Росією актуалізувала потребу в національно-патріотичному вихованні всіх громадян України і молодших школярів зокрема, адже молодший шкільний вік є особливим періодом в онтогенезі, у набутті досвіду соціальної поведінки, почуттєвої, морально-етичної та естетичної сфери як основи для подальшого формування високої національної самосвідомості, активної громадянської позиції, готовності до захисту національних інтересів, незалежності й цілісності України.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, воєнний стан, молодші школярі, напрями, форми та методи.

Melnychuk L. B., Paguta T. I. Directions, methods and forms of national-patriotic education of junior schoolchildren under martial law

The article is devoted to the topical issue of national-patriotic education of junior schoolchildren under martial law. The article identifies and substantiates the socio-pedagogical conditions of national and patriotic education under martial law (patriotic conversations, familiarisation with national symbols and traditions, project activities and workshops, excursions and virtual trips, participation in social projects, meetings with veterans of the Armed Forces and heroes of the Armed Forces of Ukraine). The article focuses on the importance of ensuring children's information security, as the Russian Federation involves Ukrainian children in unconsciously committing crimes in the online environment. In this regard, the author analyses the essence of instruction for children on the rules of behaviour in the Internet space. The author analyses

educational activities with patriotic content for primary school children, provides examples of cartoons with national and patriotic content which we recommend for viewing with further discussion; describes innovative forms, methods and means of national and patriotic education, substantiates their importance in the formation of national identity and active citizenship of primary school students. The article reveals the essence of the mass form of organising national-patriotic education – the International Student Public Readings “I Vote for Peace”, and provides samples of works by primary school students included in this year’s collection of readings.

It is substantiated that the war with Russia has actualised the need for national and patriotic education of all citizens of Ukraine and junior schoolchildren in particular, since junior school age is a special period in ontogenesis, in gaining experience of social behaviour; sensual, moral, ethical and aesthetic spheres as a basis for further formation of high national consciousness, active citizenship, readiness to protect national interests, independence and integrity of Ukraine.

Key words: national-patriotic education, martial law, primary school students, directions, forms and methods.

В умовах кардинальних змін, що відбуваються у сучасному освітньому просторі України, спричинених широкомасштабним вторгненням Російської Федерації на територію нашої держави, упровадженням воєнного стану, формування патріотизму, національної свідомості, успадкування молодим поколінням культурного досвіду українського народу є одним із провідних завдань виховання дітей і молоді, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захищати її незалежність та цілісність.

Початкова школа володіє різноманітними засобами національно-патріотичного виховання молодших школярів. Серед них – навчальні предмети початкової школи та позакласні заходи, спрямовані на оволодіння системою знань і розвиток світоглядних орієнтацій та самосвідомості учнів. Важливе значення відіграє також психологічна атмосфера у класі та школі, а також освітнє середовище, у якому перебувають учні.

Уважаємо, що надзвичайно важливим є впровадження національно-патріотичного виховання в початковій школі, оскільки молодший шкільний вік (від 6 до 10 років) є найбільш сприятливим віковим періодом для виховання громадянської культури, формування патріотичних поглядів і почуттів дитини, морально-етичних принципів, утвердження національної ідентичності. Саме в цей період закладаються й формуються основи багатьох психічних якостей особистості, її ціннісні орієнтації, самооцінка [2].

Аналіз історико-педагогічної літератури доводить, що проблему національно-пат-

ріотичного виховання молодших школярів досліджували Н. Васильківська, О. Дешко, Л. Дубровська, О. Савченко, О. Сухомлинська, М. Качур, В. Киричок, О. Сидоренко та ін.

На сучасному етапі проблему національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану досліджували Н. Безлюдна, Н. Бондаренко, В. Косянчук та ін.

Метою статті є теоретичне обґрунтування напрямів, форм і методів національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану.

Умови воєнного стану ставлять перед суспільством і закладами загальної середньої освіти низку викликів у вихованні молодших школярів. Діти молодшого шкільного віку досить емоційно та болісно переживають події, пов’язані з війною в Україні, особливо ті діти, чиї батьки перебувають у лавах ЗСУ, відстоюючи незалежність і суверенітет нашої держави. З огляду на це у процесі національно-патріотичного виховання молодших школярів варто дотримуватися таких соціально-педагогічних умов національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану:

1. Психологічна підтримка – важливо забезпечити психологічну безпеку та підтримку для молодших школярів. Це може бути проведення психологічних тренінгів, групових та індивідуальних консультацій.

2. Інформаційна робота – пояснення учням сутності подій, адаптація інформації до їхнього віку та розуміння. Важливо висвітлювати героїчні вчинки українського народу у війні з Росією та позитивні приклади наших громадян-патріотів.

3. Волонтерство та громадська діяльність – допомога військовим ЗСУ, участь у благодійних заходах для потерпілих від війни сімей, ВПО тощо.

4. Тренування навичок самозахисту – важливо розвивати в дітей базові навички безпеки та самозахисту. Регулярно проводити тренування й імітації ситуацій, щоб підготувати дітей до можливих небезпек.

5. Підтримка сімей – сприяти взаємодії з батьками та родинами, забезпечуючи їм рекомендації та підтримку для виховання патріотизму вдома [3; 4].

Важливо враховувати, що національно-патріотичне виховання в умовах воєнного стану має бути врівноваженим, дбаючи про психологічний комфорт та емоційне благополуччя дітей.

В умовах воєнного стану важливо використовувати специфічні напрями національно-патріотичного виховання для молодших школярів, які б враховували особливості ситуації та вікові особливості дітей. Серед них:

1. Бесіди патріотичного змісту: обговорення з учнями історій героїв і подій, пов'язаних із захистом країни; використання казок та оповідань, які передають патріотичні цінності та важливість об'єднання у складні часи.

2. Ознайомлення з національними символами та традиціями: вивчення значення державних символів, як-от прапора, герба, гімну; залучення дітей до створення власних патріотичних символів і традицій у класі.

3. Проектна діяльність і майстер-класи: організація майстер-класів із виготовлення патріотичних поробок; залучення дітей до творчих проектів, що відображають героїзм і силу української нації.

4. Екскурсії та віртуальні подорожі: проведення екскурсій до музеїв, пам'ятників та місць, пов'язаних з історією України; використання віртуальних турів для ознайомлення з важливими історичними подіями та місцями.

5. Участь у соціальних проектах: залучення молодших школярів до проектів, спрямованих на допомогу ветеранам АТО, ЗСУ, воїнам та їх сім'ям; організація благодійних акцій та збір матеріальної допомоги для ВПО, долучення до плетіння маскувальних сіток, виготовлення

окопних свічок, енергетичних батончиків для військових та ін.

6. Зустрічі з ветеранами СВО та героями ЗСУ: організація зустрічей, письмового листування чи віртуальних зустрічей дітей з реальними героями сьогодення [4].

Важливо пам'ятати про індивідуальні особливості кожної дитини та створювати позитивну й безпечну атмосферу для їхнього розвитку та виховання в умовах воєнного стану.

Однією з інноваційних форм національно-патріотичного виховання в умовах війни є введення загальнонаціональної хвилини мовчання за загиблими, ініційованої Указом Президента України в березні 2022 року. Вона відбувається о 9 годині 00 хвилин за участю всієї України та за допомогою всіх засобів масової інформації. Мета цієї ініціативи полягає у «вшануванні пам'яті, громадянської відваги і самовідданості, сили духу, стійкості та героїчного подвигу воїнів, які загинули, виконуючи бойові завдання для захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, а також мирних громадян, що померли внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [1].

З метою стабілізації емоційного стану дітей молодшого шкільного віку під час війни вважаємо доцільним впровадити адаптовану методику інтерв'ю для формування позитивного налаштування дитини, розроблену лабораторією соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН. Ця методика може бути використана як педагогами, так і батьками. Питальник містить п'ять блоків питань: про дитину, її емоції, життя та структуру світу, мрії та бажання, а також питання, спрямовані на розвиток фантазії та творчості. Вільний формат проведення такого інтерв'ю дає змогу ставити додаткові або уточнюючі запитання, спрямовані на більш конкретне визначення емоційного стану дитини [4].

Під час воєнного конфлікту особливо важливо забезпечити інформаційну безпеку дітей, оскільки Російська Федерація залучає українських дітей до несвідомого вчинення злочинів в онлайн-середовищі. Тому актуальним є надання дітям детального інструктажу з правил поведінки в інтернет-просторі. Наприклад, якщо хтось із користувачів

у мережі запитує приватну інформацію, таку як особистий номер телефону, номер батьків, місце їхнього працевлаштування, місце перебування родини, ситуацію в місті чи наявність військових і їхнє розташування, таку інформацію потрібно строго утримувати від передачі. Також важливо уникати фіксації місць вибухів та поширення цієї інформації в Інтернеті. Будь-які новини слід перевіряти в офіційних джерелах масової інформації. Дитина повинна утримуватися від підписання до невідомих груп, повідомити про це своїм батькам і заблокувати доступ до таких груп [4, с. 77].

Організація виховних заходів у формі онлайн-зустрічей, зокрема з воїнами та їхніми рідними, волонтерами, постраждалими під час війни Російської Федерації проти України, та внутрішньо переміщеними особами, є важливою ініціативою. Це дає змогу учням отримати прямий зв'язок із свідченнями та досвідом тих, хто безпосередньо вплинув на події в умовах конфлікту.

Проведення майстер-класів за участю волонтерів, дітей і батьків із виготовлення сувенірів для бійців ЗСУ, плетіння маскувальних сіток та інших подібних заходів є не лише творчою, але й соціально значущою ініціативою. Це сприяє встановленню тісних соціальних зв'язків між учасниками, а також виховує в дітях і батьках шанобливе й відповідальне ставлення до власних вчинків [1].

Організація флешмобів, акцій на підтримку ЗСУ, виставок творчих робіт молодших школярів та їхніх батьків, мініконцертів для біженців і воїнів є важливою ініціативою для мобілізації громадської підтримки та вираження солідарності в часи воєнного конфлікту. Ці заходи можуть мати значущий вплив на підвищення морального духу та підтримки воїнів і ВПО [3, с. 79].

Залучення молодших школярів та їхніх батьків до занять фізичною культурою, танцями й ігровою діяльністю є важливим елементом їхнього загального розвитку. Для досягнення цієї мети важливо відновити та популяризувати давні українські військово-патріотичні ігри й розваги, які сприяють національно-патріотичному вихованню дітей.

Організація екскурсій, спрямованих на відвідування визначних історичних місць

та ознайомлення з пам'ятками історії та культури, є важливою частиною освітнього процесу й розвитку патріотичного відчуття. Такі екскурсії можуть бути проведені як фізично, так і у форматі онлайн.

Спільний перегляд патріотичних мультфільмів є дієвим засобом формування патріотичних цінностей і розуміння історії серед наймолодших глядачів. Наведемо приклади мультфільмів національно-патріотичного змісту, які нами рекомендовано для перегляду з подальшим обговоренням:

1. «Пес Патрон і друзі» (<https://www.youtube.com/watch?v=t5c342xmlpY>).

2. «Книга-мандрівка. Україна» (<http://surl.li/ptsjy>).

3. «Ой у лузі червона калина» (<http://surl.li/ptskc>).

4. «ТОП 5 найкращих українських мультфільмів усіх часів» (<http://surl.li/ptskf>).

5. Мультфільм «Добро завжди перемагає» (<http://surl.li/buoaa>).

Спільний перегляд цих мультфільмів був важливим заходом для формування в дітей любові до рідної країни та патріотичного ставлення до її історії та культури.

Однією з важливих форм національно-патріотичного виховання молодших школярів є проведення на базі нашого університету Міжнародних учнівських громадських читань «Я голосую за мир», започаткованих академіком С. Дем'янчуком – засновником університету, видатним ученим і патріотом нашої держави. Метою читань є залучення талановитої учнівської еліти в прозовій та віршованій формах висловити своє бачення проблеми війни і миру. Авторами творів є учні 1–11-х класів закладів загальної середньої освіти України та зарубіжжя.

За результатами читань щорічно видається збірник, у якому розміщено понад 200 кращих учнівських творів. На його сторінках учні висловлюють щирі сподівання на якнайскоріше закінчення кровопролитної війни та панування довгоочікуваного миру на нашій рідній землі.

У цьогорічних читаннях взяли участь понад 250 учнів з різних областей України та зарубіжжя (Польщі, Бельгії, Японії, Колумбії, США, Туреччини, Великої Британії). До збір-

ника XXVIII Міжнародних учнівських читань «Я голосую за мир» включено слова підтримки та співчуття від міжнародної спільноти.

Наведемо фрагменти з творів, розміщених у збірнику цього річних читань:

Україно, моя нене, потерпи ще трішки,

Ми дійдемо до кордонів танками
та пішки...

Стане мирним наше небо, ріки й полонини.

Розмінуємо поля ми, і засієм ниви.

*Валько Уляна, 4-Б клас, Тріскинський ліцей
Сарненського району, Рівненської області*
[5, с. 30].

«Споконвіку ми чуємо, що світло перемагає
темряву. Я вірю, що це справді так.

Для когось темрявою може стати страх...

Коли розпочалася війна я відчула, що моя
радість зникає. Але є люди, які нас захищають.
Ці люди – воїни, що борються за світло
у нашій країні.

Вже скоро світло переможе темряву, а
в країні поселиться мир».

*Бабій Оксана, 3-й клас, філія «Іваницька
початкова школа», с. Іваничі Рівненського
району* [5, с. 100].

Наскрізною ідеєю кожного твору є бажання
жити на мирній землі, віра в перемогу, співчуття
постраждалим. У розумінні дітей
Україна – це багатостраждальна мати, яку
потрібно захищати та піднімати з руїн.

Проведення учнівських читань «Я голосую
за мир!» сприяє формуванню патріотизму,
вихованню поваги до рідного народу, моральних
і духовних якостей, усвідомленню необхідності
розбудови власної державності на
принципах миру, толерантності, взаємоповаги
між народами.

Проведення тематичних інформаційно-
просвітницьких та освітньо-виховних заходів є
важливою ініціативою для формування
патріотичного ставлення й висвітлення героїчних
подвигів українських воїнів.

Участь молодших школярів у військово-
патріотично спрямованих дитячих організаціях
і таборах, таких як «Сокіл» (включно з
відділом «Джура»), може бути важливим

елементом національно-патріотичного виховання та формування громадянської відповідальності [5, с. 80].

Результативність національно-патріотичного виховання значною мірою залежить від того, які форми, методи та засоби освітнього процесу використовуються для мотивації молодших школярів. Важливо стимулювати їх до розвитку таких ключових навичок, як самоорганізація, самоуправління й самовиховання [1].

Отже, війна з Росією актуалізувала потребу в національно-патріотичному вихованні всіх громадян України і молодших школярів зокрема, адже молодший шкільний вік є особливим періодом в онтогенезі, у набутті досвіду соціальної поведінки, почуттєвої, морально-етичної та естетичної сфери як основи для подальшого формування високої національної самосвідомості, активної громадянської позиції, готовності до захисту національних інтересів, незалежності й цілісності України, утвердження національного суверенітету держави.

В Українській державі, яка сповідує європейські цінності, національно-патріотичне виховання має бути спрямоване на формування в молодого покоління національної свідомості та любові до України. У період воєнного стану надзвичайно важливо дбати про становлення національної ідентичності українських школярів, ідеалів свободи й рівності, усвідомлення цінності людської гідності молодого покоління; повагу та любов до української мови; медіаосвіту й інформаційну безпеку учнів; залучати дітей до різноманітних проєктів, посиленої волонтерської роботи, флешмобів та акцій на підтримку ЗСУ; фізкультурно-оздоровчих, здоров'язбережувальних і спортивних заходів, що сприяють національно-патріотичному вихованню; участі молодших школярів у дитячих організаціях та таборах військово-патріотичного спрямування.

Тільки проживаючи з Україною в серці, ми здобудемо перемогу та світле майбутнє у вільній і незалежній державі.

Список використаних джерел

1. Безлюдна Н. Особливості національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи* : збірник наукових праць. 2022. Вип. 2 (8). С. 76–83.

2. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів : методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ : Фенікс, 2022. 64 с.
3. *Виховання громадянина-патріота в умовах реалізації завдань концепції «Нова українська школа»* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 145-й річниці від дня народження Г. Вашченка, 15.03.2023 / уклад. О. Е. Жосан. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. 286 с.
4. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність : науково-методичний збірник / за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ – Чернівці: Букрек, 2022. 140 с.
5. Я голосую за мир : *матеріали XXVIII Міжнародних громадських учнівських читань* / ред. колегія: А. С. Дем'янух, Л. Б. Мельничук, Т. І. Пагута, О. О. Марчук, В. Є. Борова; упор. Л. Б. Мельничук. Рівне : МЕНУ ім. акад. С. Дем'януха, 2024. 232 с.

References

1. Bezlyudna, N. (2022). Osoblyvosti natsionalno-patriotichnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of national-patriotic education of younger schoolchildren under martial law]. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats. Issue 2 (8)*, pp. 76–83 [in Ukrainian].
2. Bondarenko, N.V., Kosyanchuk, S.V. (2022). Natsionalno-patriotichne vykhovannia u konteksti suchasnykh vyklykiv: metodychni rekomendatsiyi (dlya vchyteliv, metodystiv, avtoriv proqram i pidruchnykiv, naukovtsiv, vykladachiv, studentiv zakladiv profesiyanoi y vyshchoyi osvity, upravlyntsv, politykiv) National-patriotic education in the context of modern challenges: methodological recommendations (for teachers, methodologists, authors of programs and textbooks, scientists, teachers, students of professional and higher education institutions, managers, politicians). Kyiv: Feniks. 64 p. [in Ukrainian].
3. Zhosan, O.E. (2023). Vykhovannia hromadyanyna-patriota v umovakh realizatsiyi proqramnoi kontseptsiyi “Nova ukrainska shkola” : zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. konferentsiyi, prysvyacheniy 145-y richnytsi vid dnya narodzhennya H. Vashchenka, 15.03.2023 [Education of a patriotic citizen in the context of the implementation of the tasks of the “New Ukrainian School” concept: coll. the mother All-Ukrainian science and practice conference dedicated to the 145th anniversary of the birth of H. Vashchenko, 15.03.2023]. Kropyvnytskyi: KZ “KOIPPO imeni Vasylya Sukhomlynskooho”. 286 p. [in Ukrainian].
4. Shkarlet, S.M. (2022). Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiyina ta proyektna diyalnist: naukovometodychnyy zbirnyk [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activity: scientific and methodical collection]. Kyiv – Chernivtsi: Bukrek. 140 p. [in Ukrainian].
5. Melnychuk, L.B. (2024). Ya holosuyu za myr: Materialy XXVIII Mizhnarodnykh hromadskykh uchnivskykh chytan [I vote for peace: Materials of XXVIII International public student readings]. Rivne: MЕНU ім. акад. S. Demyanchuka. 232 p. [in Ukrainian].

РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ

Михальчук Ю. О.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,
завідувач кафедри психології,
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука»
ORCID ID: 0000-0001-8317-8426

У статті розглянуто сутність травматизації через призму структурної моделі особистості, що порушує цілісність психічної сфери та функціонування підсистем особистості. Схарактеризовано механізми подолання травматичного впливу на особистість – процеси інтеграції, синтезу та реалізації. Інтеграція передбачає включення психотравматичного переживання в когнітивно-афективні схеми особистості. Синтез дає змогу встановлювати зв'язки між внутрішнім і зовнішнім, почуттями та діями, створюючи відчуття цілісності та внутрішньої когерентності особистості. Реалізація розуміється як «інтегративна ментальна дія, що передбачає усвідомлення реальності, прийняття її такою, якою вона є, а також творчу та рефлексивну адаптацію у ній. Автором описано BASIC Ph модель виходу з травми, що складається із 6 основних каналів: *belief* (віра), *affect* (емоції), *social* (соціальне життя), *imagination* (уява), *cognition* (когнітивні функції), *physical* (фізична активність). Подано результати психодіагностичної методики «Багатовимірна модель BASIC Ph», проведеної із внутрішньо переміщеними особами з Київської, Харківської, Херсонської, Запорізької, Миколаївської областей, що тимчасово проживають у м. Рівне та Рівненській області з часу початку повномасштабної війни в Україні. Усі ВПО – це жінки віком 21–59 років, що звернулися по безкоштовну психологічну допомогу. Загальна кількість опитаних – 17 жінок. Результати психодіагностичної методики «Багатовимірна модель BASIC Ph» показали необхідність актуалізації таких ресурсів особистості, як «почуття» та «спілкування». Власне, психотерапевтичний і/або консультативний контакт із клієнтом сприятиме «розблокуванню» емоцій та почуттів як наслідків психотравми, запобіганню розвитку ПТСР, актуалізує прагнення жити гармонійним, наповненим активностями життям.

Ключові слова: травматична подія, стрес, структурна модель особистості, процеси інтеграції, синтезу, реалізації, посттравматичний стресовий розлад, психотерапія.

Mikhalchuk Yu. O. Resources of personality: a practical aspect of study

The article examines the essence of traumatization through the prism of the structural model of the personality, which violates the integrity of the mental sphere and the functioning of subsystems of the personality. The mechanisms of overcoming the traumatic impact of the personality have been characterized – the processes of integration, synthesis and implementation. Integration involves the inclusion of a psychotraumatic experience in the cognitive-affective schemes of the individual. Synthesis allows establishing the connections between internal and external, feelings and actions, creating the sense of integrity and internal coherence of the individual. Realization has been understood as “an integrative mental action that involves awareness of reality, accepting it as it is, as well as creative and reflective adaptation in it”. The author describes the “BASIC Ph” model of recovery from trauma, which consists of 6 main channels: *belief*, *affect* (emotions), *social* (social life), *imagination*, *cognition* (cognitive functions), *physical* activity. The results of the psychodiagnostic method “Multidimensional model BASIC Ph” conducted with internally displaced persons from Kyiv, Kharkiv, Kherson, Zaporizhzhya and Mykolaiv regions, temporarily living in Rivne city and Rivne region since the beginning of the full-scale war in Ukraine, have been presented. Women are aged 21–59, who applied for free psychological help. The total number of interviewees is 17 women. The results of the psychodiagnostic technique “Multidimensional BASIC Ph model” showed the need to actualize such personal resources as “feelings” and “communication”. Actually, psychotherapeutic and/or consultative contact with the clients will contribute to the “unblocking” of emotions and feelings as a consequence of psychotrauma, will actualize the desire to live in harmonious, activity-filled life, and will contribute to the prevention of the development of PTSD.

Key words: traumatic event, stress, structural personality model, processes of integration, synthesis, implementation, post-traumatic stress disorder, psychotherapy.

Психічна травма вивчається з позицій соціально-когнітивного, психодинамічного, діяльнісно-смыслового аспектів. Стратегії подолання травматизації здійснюються через взаємозв'язок індивідуально-психологічних і ситуаційних факторів, суб'єктної активності у вирішенні внутрішньоособистісних конфліктів та протиріч. Представники ресурсного підходу досліджують вплив різних видів ресурсів – особистісних, міжособистісних, ментальних, середовищних, соціокультурних та ін. на процес подолання травмувальних подій.

Травматичні події розглядаємо як такі, що чинять інтенсивний вплив на особистість і не піддаються контролю. Механізмами подолання травматичного впливу на особистість є процеси інтеграції, синтезу та реалізації. Інтеграція передбачає включення психотравматичного переживання в когнітивно-афективні схеми особистості. Такий процес передбачає здійснення ментальної активності щодо розрізнення переживань і побудову гнучких та стабільних зв'язків всередині підсистем особистості. Синтез дає змогу встановлювати зв'язки між внутрішнім і зовнішнім, почуттями й діями, створюючи відчуття цілісності та внутрішньої когерентності особистості. Реалізація розуміється як інтегративна ментальна дія, що передбачає усвідомлення реальності, прийняття її такою, якою вона є, а також творчу та рефлексивну адаптацію у ній. Усі описані інтегративні механізми сприяють збагаченню уявлень про себе, інших людей, оточуючий світ.

Так, структурний підхід звертає увагу на розрив зв'язків між різними особистісними структурами через досвід травматизації, втрату особистісної цілісності. Метафорично травму можна представити як бомбу, що вибухає всередині. Конструктивний шлях роботи з травмою передбачає встановлення нових зв'язків між особистісними підструктурами, що включає відновлення цілісності та безперервності особистісного самосприйняття.

Терапія травми (trauma-focus therapy) є одним із найбільш ефективних підходів у роботі з людьми, які пережили травматичні події, базується на тому, що травмувальні спогади повинні бути усвідомлені, тоді як

травма – пережита й асимільована в процесі терапії [1; 2].

Власне, пошук та активізація особистісних ресурсів і є тим конструктивним шляхом подолання травматизації.

У 90-х рр. ізраїльським психологом і практиком проф. М. Лаадом (Prof. Mooli Lahad) було розроблено інтегративну модель виходу та реабілітації людини після дії на неї сильного стресового чинника [5, с. 106–107]. Психологічні дослідження доводять, що лише в 10–20 % людей проявляється тривала посттравматична реакція на стрес у вигляді посттравматичного стресового розладу (ПТСР) після травматизації, тоді як у решти 80–90 % ПТСР не розвивається, психічних ресурсів людини вистачає для опрацювання й подолання травматизації. Певно, стратегії, які використовуються в тому чи іншому випадку, різні, охоплюють як внутрішні психологічні чинники, що становлять опору, так і зовнішні суб'єктивні чинники. Методикою було опитано людей, яким ставили запитання: що дає Вам змогу жити далі після травми? як Ви долаєте травматизацію? Опрацювавши результати, психологи дійшли висновку, що негативно впливає на процес подолання, власне, зосередженість на самій хворобі, недооцінювання ресурсів людської психіки і значення цінностей у житті людини. Результати багаточисленних опитувань та експериментів дали змогу розробити багатовимірну модель BASIC Ph, що використовується для діагностики та подолання кризових станів, пов'язаних із травматичними подіями, психологічних травм будь-якого патогенезу. Крім того, результати діагностики є помічними й для лікування ПТСР.

Модель BASIC Ph складається із 6 основних каналів, за допомогою яких людина може повернутися до звичайного життя після травматичної події, які слугують ресурсами, допомагають знаходити сенс у подальшому житті після отриманої психотравми.

Опишемо названі шість каналів (BASIC Ph).

1. Belief (віра) слугує ресурсом для стійкості до стресових чинників. У період повномасштабної війни в Україні це віра в перемогу, у краще майбутнє, у Бога.

У методиці запропоновано такі запитання для визначення ресурсу «Віра»:

- Я здаюся і покладаюся на вищі сили чи долю у вирішенні проблеми.
- Я вірю у свої власні сили і маю здатність долати перешкоди.
- Моє кредо: «Я зможу пережити це, незважаючи ні на що».
- Я прошу допомоги в Бога через молитву.
- Я опираюся на свої духовні переконання або на свою життєву філософію.
- Моє кредо: «Те, що не вбиває мене, робить мене сильнішим».

Працюючи з ресурсом «Віра», можна використовувати пісні й оповідання з позитивним завершенням, розповіді з Біблії, молитву, слова надії та оптимізму – усе те, що надаватиме нового змісту переживанням і життю загалом [4].

2. Affect (емоції) – увесь спектр емоційних переживань людини.

У методиці запропоновано такі запитання для визначення ресурсу «Емоції»:

- Я не говорю про свої емоції прямо, але виражаю їх опосередковано (наприклад, плачу, коли думаю про себе).
- Я висловлюю свої почуття у власній завуальований спосіб – через натяки, сарказм або навіть флірт.
- Я звільняюся від почуттів через плач, сміх або крик і не тримаю все це всередині.
- Я накручую себе емоційно, щоб посилити свою мотивацію.
- Я розповідаю або слухаю жарти і смішні історії.
- Я даю вихід своїм емоціям.

3. Social (соціальне життя) – близькі та рідні люди, групи за інтересами, громада.

Методика пропонує такі запитання для визначення ресурсу «Соціальне життя»:

- Я шукаю підтримки інших людей.
- Я веду бесіди з друзями телефоном.
- Я намагаюся знайти підтримку у друга або членів моєї сім'ї.
- Я глибоко занурююся у стосунки з членами моєї громади або організації, до якої я належу.
- Я шукаю людей, із якими можна провести час, нічим особливо не займаючись.
- Я пишу листи та e-mail до друзів з надією на їх відповідь.

4. Imagination (уява) – часто використовується як ресурс, у тому числі для роботи з фантастичними болями.

Методика пропонує такі запитання для визначення ресурсу «Уява»:

- Я фантазую і даю волю своїй уяві (наприклад, уявляю себе у спокійному, безтурботному місці).
- Я згадую свої улюблені історії, байки, притчі або ж казки – як спосіб пошуку вирішення проблеми.
- Слухаючи музику, я даю волю своїй уяві.
- Я згадую часи, коли мені було набагато краще, ніж зараз, або ж думаю про час, коли все зміниться на краще.
- Я переглядаю спортивні змагання, фільми або читаю книги, уявляючи себе на місці дійових осіб.
- Я мрію, думаю про кращі часи, уявляючи собі їх.

5. Cognition (когнітивні функції) – розумові й аналітичні здібності, через які ми шукаємо ресурси для виходу з гострої реакції на стрес, травматичної ситуації.

Методика пропонує такі запитання для визначення ресурсу «Когнітивні функції»:

- Я збираю інформацію, щоб бути впевненим (-ою) в тому, що маю найкращий варіант у вирішенні проблеми.
- Я аналізую проблеми, намагаючись знайти їх вирішення.
- Я створюю спеціальний план і дію згідно з ним крок за кроком.
- Насамперед я намагаюся зрозуміти, що, власне, відбувається.
- Я зважую всі можливі варіанти вирішення проблеми і, якщо це можливо, вибираю найкращий із них.
- Я намагаюся знайти вирішення проблеми в найкращий спосіб з тих, які знаю, обмірковуючи кожен із них.

6. Physical (фізична активність).

Методика пропонує такі запитання для визначення ресурсу «Фізична активність»:

- Я їм або сплю менше, ніж звичайно, або ж, навпаки, їм та сплю більше, аніж зазвичай.
- Я постійно займаю себе фізичною працею (наприклад, прибиранням, приготуванням їжі, роботою з деревом, ремонтом автомобіля чи навіть створенням моделі літака).

• Я використовую вправи для розслаблення.

• Я розслабляюся, коли роблю щось: приймаю душ або ванну, йду на прогулянку або бігаю.

• Я намагаюся постійно займати себе якоюсь фізичною діяльністю.

• Я виходжу з дому або намагаюся бути активним (-ою) для того, щоб позбутися надлишку енергії.

Досліджуваному пропонується перелік із 36 тверджень, які потрібно оцінити за такою шкалою:

0 ніколи не користуюся цим способом, щоб впоратись із ситуацією;

1 я рідко користуюся цим способом, щоб впоратись із ситуацією;

2 я іноді користуюся цим способом, щоб впоратись із ситуацією;

3 я періодично користуюся цим способом, щоб впоратись із ситуацією;

4 я часто користуюся цим способом, щоб впоратись із ситуацією;

5 я майже завжди користуюся цим способом, щоб впоратись із ситуацією;

6 я завжди користуюся цим способом, щоб впоратись із ситуацією.

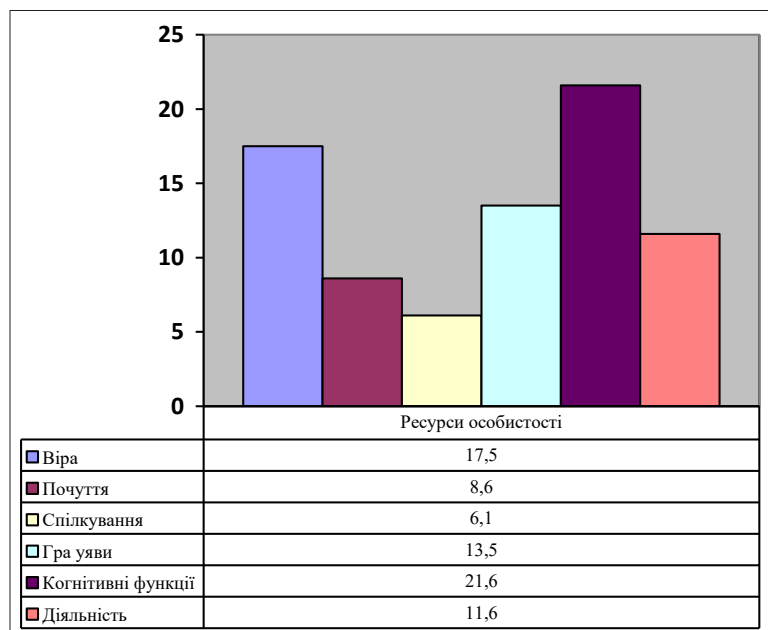
Інструкція, що пропонується досліджуваному: «Пригадайте ситуації, коли Ви перебували у кризі та/або сильному стресі. Що здебільшого Ви робите, щоб допомогти собі впоратись із цим станом? Що, на Вашу думку, допомагає найкраще, а що – незначною мірою? Зважте кожен вислів і поставте позначку (“X”) у відповідній клітинці навпроти номера твердження.

Досліджуваними, з якими було проведено психодіагностичну методику «Багатовимірна модель BASIC Ph», були внутрішньо переміщені особи з Київської, Харківської, Херсонської, Запорізької, Миколаївської областей, що тимчасово проживають у м. Рівне та Рівненській області з часу початку повномасштабної війни в Україні. Усі ВПО – це жінки віком 21–59 років, що звернулися по безкоштовну психологічну

допомогу. Важливо звернути увагу, що жодна із жінок-ВПО, з якими проводилася психотерапевтична робота на волонтерських засадах, не втратила рідних і близьких на війні, не має фізичних травм. Травматичним чинником, що переживають досліджувані нами, є війна, що несе загрозу фізичній і психічній цілісності, призвела до зміни соціального середовища. Загальна кількість опитаних – 17 жінок.

На діаграмі 1 наведено результати психодіагностичної методики.

Після проведення психодіагностичної методики ми спілкувалися з усіма респондентками. Нижче наводимо висловлені ними наративи щодо переживання травми. Так, найбільший показник із шести – «когнітивні функції» – 21,6 бала із 36 можливих. Респондентки описують когнітивні функції таким чином: «Завжди аналізую ситуацію, що склалася, шукаю для себе та рідних людей найоптимальніший варіант», «Повинна мати запасний план «В», тоді почуваюся спокійно», «Навіть тоді, коли здаюся собі емоційно закам'янілою, намагаюся «тверезо» оцінити ситуацію та ризики від прийнятих рішень», «Постійно вагаюсь, але рішення, що прийняте, вважаю оптимальним на цей момент часу». Переважна більшість респонденток

Діаграма 1
Результати діагностичної методики «Багатовимірна модель BASIC Ph»

мала можливість оцінити ситуацію переїзду всередині країни та здійснила свідомий вибір міста Рівне й області. Частина жінок переїхали до своїх рідних, інша частина здійснили інтуїтивний вибір тимчасового проживання. Проте у стресовій ситуації діяли, покладаючись на інтелект і життєвий досвід, користуючись інтелектуальними процесами (планування, проєктування, оцінювання, розуміння) та інтелектуальними операціями (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо).

Другим за значущістю серед особистісних ресурсів, відповідно до отриманих результатів, є «віра». Цей показник набрав 17,5 бала. Передусім, на думку респонденток, це віра в Бога, молитва, віра у власні можливості та правильність прийнятих рішень у конкретний момент часу. Популярними висловлюваннями стали: «Вірю Збройним силам України», «Вірю керівництву країни», «Вірю молитві за кожного українця». Віра допомагає жити, пережити події війни, з вірою в серці людина фантазує про щасливе майбутнє – своє та своїх рідних.

Близькою до показника «віри» є такий – «гра уяви» як психічний процес створення людиною нових образів на основі її попереднього досвіду є конструктивним вживанням минулого чуттєвого досвіду. Більшість респонденток поділилися теплими образами свого майбутнього в рідних містах (оселях), що були продуктами творчої уяви останніх, створеними на основі досвіду вже пережитого та закарбованого у пам'яті. Творча уява стимулює процес фантазування та запускає мрійництво, стимулює до життя, боротьби, розвитку.

Ресурс особистості – «діяльність» набрав 11,6 бала та включав різнопланову життєву активність як спосіб подолання травматизації. Більшість респонденток відмічають «занепад

сил», «бездіяльність», «бажання робити лише нагальні справи», «бажання накритися з головою та ізолюватися від жаху сьогодення». Така реакція є зрозумілою, адже внутрішні ресурси ВПО вичерпуються, етап боротьби, очевидно, має бути замінено відновленням.

Найменшу кількість балів набрали «почуття» та «спілкування» – 8,6 і 6,1 бала відповідно. Респондентки зазначають, що намагаються приховати власні почуття навіть від близьких і рідних людей, адже травматизація від війни зачепила тією чи іншою мірою всіх членів родини. Цікавими для нашого дослідження стали наративи щодо категорії «спілкування»: «Чим більше спілкуюся про війну, тим яскравішими стають жахливі «картинки» пережитого та відчуженого», «Слова застрягають у горлі, не можу вимовити й слова про події, що вже пережито», «Жахає сама думка про все пережите, слова живуть всередині. Дуже хочеться всім пережитим поділитися, але думка, що мене не правильно сприймуть, відлякує та змушує мовчати».

Результати психодіагностичної методики «Багатовимірна модель BASIC Ph» показала необхідність актуалізації таких ресурсів особистості, як «почуття» та «спілкування». Власне, психотерапевтичний і/або консультативний контакт із клієнтом сприятиме «розблокуванню» емоцій і почуттів як наслідків психотравми. Йдеться про простір, де відсутня об'єктивна істина, є лише неповторна суб'єктивна реальність клієнта (пацієнта) з палітрою смислів і значень, трагізмом людського досвіду та внутрішніх конфліктів і переживань, що переплітаються в полотні неповторної долі [3, с. 125]. Отже, важливим і помічним для постраждалих від російської агресії є, власне, простір психологічної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Вільямс М.-Б., Пойюла С. ПТСР: робочий зошит. Ефективні методики подолання симптомів травматичного стресу. 2022. 215 с.
2. Герасименко Л. О., Скрипніков А. М., Ісаков Р. І. Реакція на важкий стрес і розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад : навчальний посібник. 2022. 456 с.
3. Михальчук Ю. О. Парадигми інтерсуб'єктивного підходу у соціально-психологічній допомозі при травмі. *ГАБІТУС : Науковий журнал*. Випуск 40. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. 202 с.
4. Павленко Т., Яригіна О., Ушакова Н. та ін. Психологічна реабілітація військових та їхніх близьких. Київ : Вид-во психологічної літератури «Психобук», 2023. 176 с.

5. Харченко В. С., Шугай М. А. Психологічна діагностика та корекція посттравматичного стресового розладу особистості : методичний посібник. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2015. 158 с.

References

1. Viliams, M.-B., Poiuła, S. (2022). PTSR: robochyi zoshyt. Efektyvni metodyky podolannia symptomiv travmatychnoho stresu [PTSD: Workbook. Effective methods of overcoming the symptoms of traumatic stress]. 215 p. [in Ukrainian].
2. Gerasimenko, L.O., Skripnikov, A.M., Isakov, R.I. (2022). Reaktsiia na vazhkyi stres i rozlady adaptatsii. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad: navchalnyi posibnyk [Reaction to severe stress and adaptation disorders. Post-traumatic stress disorder: Study guide]. 456 p. [in Ukrainian].
3. Mykhalchuk, Yu.O. (2022). Paradyhmy intersubiektyvnoho pidkhotu u sotsialno-psykholohichnii dopomozi pry travmi [Paradigms of the intersubjective approach in social-psychological help for trauma]. *HABITUS: Naukovyi zhurnal*. Odesa: Helvetyka. Issue 40. 202 p. [in Ukrainian].
4. Pavlenko, T., Jarigina O., Ushakova, N. ta in. (2023). Psykholohichna rehabilitatsiia viiskovykh ta yikhnikh blyzkykh [Psychological rehabilitation of military personnel and their relatives]. Kyiv: Vyd-vo psykholohichnoi literatury "Psykhobuk". 176 p. [in Ukrainian].
5. Kharchenko, V.Ie., Shuhai, M.A. (2015). Psykholohichna diahnostyka ta korektsiia posttravmatychnoho stresovoho rozladu osobystosti: metodychnyi posibnyk [Psychological diagnosis and correction of post-traumatic stress disorder of personality: Methodical guide]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". 158 p. [in Ukrainian].

PROFESSIONAL REFLECTION OF FUTURE TEACHERS IN THE PARADIGM OF ANTROPOLOGICAL APPROACH

Mykhalchuk N. O.

Doctor in Psychology, Professor,
Head of the Department of English Language Practice and Teaching Methodology
Rivne State University of the Humanities
ORCID ID: 0000-0003-0492-9450
Researcher ID: A-9440-2019
Scopus Author ID: 57214227898

Ivashkevych E. Z.

Doctor in Psychology, Professor,
Professor of the Department of General Psychology and Psychodiagnostics
Rivne State University of the Humanities,
ORCID ID: 0000-0003-0376-4615
Researcher ID: V-8872-2018
Scopus Author ID: 57216880484

Ivashkevych E. E.

PhD in Psychology, Translator, Professor's Assistant
of the Department of English Language Practice and Teaching Methodology
Rivne State University of the Humanities
ORCID ID: 0000-0001-7219-1086
Researcher ID: F-3865-2019
Scopus Author ID: 57216880485

In the article we presented recognizing of reflection as a specific form of the activity with the aim of understanding one's own actions allows us to consider professional reflection through the prism of such a phenomenon as psychological readiness for the activity in the paradigm of Antropological Approach. We'll emphasize that for the emergence of a state of readiness for complex types of activities, which, in our opinion, also includes reflection, the following stages are necessary: 1) awareness of the demands of the society, the team and one's own needs; 2) awareness of tasks, the solution of which will lead to the satisfaction of needs or achievement of the set goal; 3) understanding and assessment of some conditions in which future actions will take place, actualization of the experience related to solving problems and fulfilling requirements of this kind in the past; 4) determination, based on the experience and assessment of future conditions of the person's activity, of the most probable and helpful ways of solving problems or fulfilling certain requirements; 5) predicting the manifestations of one's intellectual, emotional, motivational and volitional processes, assessing the ratio of one's own capabilities, the level of harassment, the need to achieve a certain result, etc.

We showed, that the readiness of a student of the university for professional and educational activities was a complex component of psychological education and included: 1) a positive attitude towards professional activity and stable motives for this activity; 2) professionally significant features of mental processes; 3) personal qualities, necessary knowledge, abilities and skills, which are adequate to the requirements of professional activity.

Thus, psychological readiness for the person's activity contributes to the formation of professional reflection, which, in turn, determines this readiness. Readiness provides a great opportunity for the individual to use knowledge, experience, to adapt to the conditions of various professional situations and it is, like reflection, a crucial condition for quick adaptation to the future profession and further professional self-improvement.

Key words: reflection, professional reflection, Antropological Approach, the readiness for professional and educational activities, professional self-improvement.

Михальчук Н. О., Івашкевич Е. З., Івашкевич Е. Е. Професійна рефлексія майбутніх вчителів у парадигмі антропологічного підходу

У статті визначено рефлексію як специфічну форму діяльності фахівця, яка спрямована передусім на усвідомлення людиною своїх дій, активності тощо. Це дає нам змогу аналізувати професійну рефлексію через формування психологічної готовності фахівця до здійснення діяльності через парадигму антропологічного підходу. Нами наголошено, що для сформованості станупсихологічної готовності фахівця до здійснення професійної діяльності потрібними є: 1) усвідомлення сталих вимог суспільства, певного колективу, своїх потреб; 2) усвідомлення необхідності розв'язання завдань і задач, що фасилітуватиме задоволення професійних потреб або досягнення поставленої професійно значущої мети; 3) усвідомлення й оцінка передумов, у яких вчинятимуться майбутні професійні дії фахівця, актуалізація особистісного та професійно значущого досвіду, пов'язаного з розв'язанням завдань і задач, добре відомих фахівцеві або подібних до нових; 4) визначення на основі особистісного та професійно значущого досвіду майбутніх умов провадження професійної діяльності, найбільш вірогідних і допоміжних способів розв'язання завдань і задач; 5) прогнозування своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка власних можливостей, рівня домагань, необхідності досягнення професійно значущого результату.

Ми показали, що готовність здобувача вищої освіти до професійної діяльності є комплексною складовою психологічної освіти, що передбачає: 1) позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності, сформовані стійкі мотиви до виконання цієї діяльності; 2) актуалізацію професійно значущих особливостей психічних процесів; 3) сформованість особистісних якостей, знань, умінь і навичок, адекватних вимогам своєї професійної діяльності.

Доведено, що психологічна готовність до професійної діяльності фасилітує становлення професійної рефлексії, яка, зі свого боку, детермінує цю готовність. Психологічна готовність забезпечує можливості особистості використовувати набуті знання, вміння та навички, набутий особистісний і професійно значущий досвід із метою адаптування до передумов різних професійних ситуацій. При цьому професійна рефлексія є вирішальною умовою швидкого пристосування фахівця до майбутньої професії і подальшого професійного самовдосконалення.

Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, антропологічний підхід, готовність до професійної та освітньої діяльності, професійне самовдосконалення.

Introduction. The analysis of the concept of *reflection of the person* in philosophical literature is carried out according to main two directions. The first one can be succinctly characterized by the famous expression of Socrates: "If you know yourself you will know the world". In this connection it is observed the peculiarity of Indian Philosophy and, in particular, the school of yoga, where great importance is attached to the study of the inner world of a person, attracts by this world our attention. According to the process of teaching yoga, the first and indispensable condition for achieving a stable balance of consciousness is complete inner freedom, the absence of rigid dependence of a person on physical and psychological factors of the environment. For this purpose, yoga offers a special system of physical training (hatha yoga), the mastery of which is designed to make a person a Subject to the Will and Mind, which will significantly contribute to increasing his/her endurance to extreme environmental factors (under

such conditions, a person will be able to ignore them without great efforts) [1; 4]. So, the balance of the psyche is not only an indispensable condition for the self-programming of the personality, but also it is the most important component of the final result of the activity of the person's psyche [7; 9]. In such a way, scientists characterize the phenomenon of yoga as a system of psycho-training and mental self-regulation of the individual, which influences the development of reflection [8; 10; 11].

The continuation of this line of the development of ideas about reflection can be seen in Ancient Philosophy, in particular, in the works of Epicurus and his student Lucretius. According to Epicurus, the human soul is a system of a special type of atoms. At the same time, a person himself/herself can influence the movement of the atoms of the soul, set them a certain rhythm, bring them into harmony, so that the soul is not in confusion. Thus, the philosophical concept of Epicurus

substantiated the active beginning of the human psyche regardless of the will of so called world spirit. This was facilitated by the very peculiar role that Epicurus assigned to the Gods. Scientists wrote that the Gods of Epicurus, like people, live in the interworld spaces of a real world, have not a body, but a quasi-body, not blood, but a quasi-blood, being in blissful peace. They don't listen to the pleas of others, they don't care about us or surrounding us world [6].

In this regard, the researches of scientists [2] also played an important role. Feuerbach called his teaching *Anthropological* one. Anthropologism for him meant that the concept of a real person as a part of nature is central to the approach to the study of Consciousness and Existence. In accordance with this understanding of the subject of the content of religion, the philosopher considered it necessary in a place of Man's love for God, to put love for Man, in place of faith in God. So, it is the Man's faith in himself/herself, in his/her strength. The merit of Feuerbach can be called, first of all, that the nature of human thinking was reflected in the interpretation of reflection from the side of classical Philosophy.

A new direction of European philosophical thought of the second half of the 19th century regarding the definition of the phenomenon of reflection, which was consonant with the researches of scientists [5], who were the representatives of Religious Philosophers. At the center of their research there are the problems of the human personality, its freedom, creativity and purposes. According to scientists, Man is a Mystery not as an organism or a social being, but as a real Person. Berdyaev emphasized that Personality is unchanged in change, unity in diversity. Personality is characterized by self-creation, it is formed in the fight against evil both externally and internally.

From a fairly wide range of personality's problems identified by the famous philosopher, we would like to single out the most closely related topics of our research, in particular, the way to overcome the tragedy of a reflective individual who is aware of his/her inner and outer self. Scientists [5] give the following definition of personality. They think, that a personality

is a living contradiction – a contradiction between a form and a content, between finite and infinite content, between freedom and fate. But priority is given to freedom, since the purpose of the individual is self-creation. The philosophers [5] outline the possibility of overcoming the contradiction. For him it is love. Through love, loneliness is overcome and communication is carried out. Realization of personality is connected with sacrifices and self-restraint, with victory over egocentrism, but this does not mean self-hatred.

Materials and methods. The following theoretical methods of the research were used to solve the tasks formulated in the article: a categorical method, structural and functional methods, the methods of the analysis, systematization, modeling, generalization. The experimental method was the method of organizing empirical research.

Discussion. Speaking about *the Human-centric* or *Anthropological* direction of the development of the idea of reflection, it would be unfair not to pay attention to the American psychological novel, where the main content assumes the analysis of social relations from the point of view of their effect on the spiritual world of a man. The subject of the image becomes something that learns about the world and its own consciousness, the development of which looks like a person's mastering of social experience as a result of intense internal activity. The hero of a psychological novel can only be a spiritually free person, capable of making independent decisions and committing actions. Thus, J.D. Salinger [12] did not accept the idea of achieving harmony at the cost of revolutionary social upheavals; he believed in the possibility of achieving it through the moral regeneration of a person ("Some stupid guy had thrown peanut shells all over the stairs" [12, p. 23]; "They were mostly old, show-offy-looking guys with their dates) [12, p. 30]).

J.D. Salinger [12] considered brotherly love and compassion of people to each other as the means of rebuilding the person's life. Compassion for the author is the most important, and perhaps the only law of existence of all is humanity. J.D. Salinger [12] believed in the possibility of transforming life by moral

means. He saw the nature of social relations, the present and the future of humanity as directly dependent on the moral state of each individual, believing that a person will change not because of external reasons, but because of a change in ethics (“The other two grools nearly had hysterics when we did” [12, p. 30]; “She looked like she might have a pretty damn good idea what a bastard she was the mother of” [12, p. 24]). According to J.D. Salinger [12], spiritual sovereignty and freedom of choice free a person from fatal dependence on the surrounding world and possible undesirable natural endowments. The means of moral improvement of a person is his/her will and ethical instinct, the ability to directly emotional life. People who live with the heart have preserved a spontaneous and natural attitude to life, they are not susceptible to the effects of evil. J.D. Salinger [12] imagined the revival of the “Man within a Man” as the ability to surrender to the element of real feelings, to reconcile one’s behavior with the dictates of moral instinct, etc.

Recognizing *reflection as a specific form of the activity* with the aim of understanding one’s own actions allows us to consider professional reflection through the prism of such a phenomenon as *psychological readiness for the activity*. We’ll emphasize that for the emergence of a state of *readiness for complex types of activities*, which, in our opinion, also includes reflection, the following stages are necessary:

1) awareness of the demands of the society, the team and one’s own needs;

2) awareness of tasks, the solution of which will lead to the satisfaction of needs or achievement of the set goal;

3) understanding and assessment of some conditions in which future actions will take place, actualization of the experience related to solving problems and fulfilling requirements of this kind in the past;

4) determination, based on the experience and assessment of future conditions of the person’s activity, of the most probable and helpful ways of solving problems or fulfilling certain requirements;

5) predicting the manifestations of one’s intellectual, emotional, motivational and volitional

processes, assessing the ratio of one’s own capabilities, the level of harassment, the need to achieve a certain result, etc.

By professional readiness we understand the integrative quality of the personality of a student. The structure of this quality includes some components that determine *the success of professional activity* in general and ensure the development of professional reflection in particular.

The experiment was organized by us during 2023–2024 academic year. At this stage of the research we formed two experimental and two control groups (117 students):

– *experimental groups*: a) E1 – 30 students of the 1st year of studying in Rivne State University of the Humanities; b) E2 – 28 students of the 2nd year of studying in Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University;

– *control groups*: a) C1 – 32 students of the 1st year of studying in Rivne State University of the Humanities; b) C2 – 27 students of the 2nd year of studying in Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University.

The purpose of this stage of the ascertainment experiment was to analyze the conditions that contribute to the formation and activation of professional reflection among students – future teachers of a foreign language. When planning this stage of the research, we assumed that the process of forming professional reflection is a specific part of the professional formation of future foreign language teachers. It is under the influence of general – both objective and subjective – conditions and factors of students’ professional development.

The objective conditions that determine the professional development of students in general and the formation of professional reflection in particular are related to a real system of professional training of students in a higher educational institution. Among them we include: professional focus of training; the content of the educational process in a higher educational institution; the unity and interconnection of theoretical and practical aspects of training. These conditions were revealed by the analysis of the educational process of the Philological faculty of Rivne State University of the Humanities and Kamianets-

Podilskyi National Ivan Ohienko University, which were determined by the State Standard of Higher Professional Education in the specialty "Teacher of Foreign Language and Literature".

We singled out subjective conditions affecting the formation of professional reflection of future foreign language teachers: professional orientation of the individual; intellectual abilities; students' activity in the professional development and mastery of their professional reflection. These conditions were determined during the study of the professional orientation of students of the 1st year studying of the Philological Faculty, who participated in the ascertaining experiment; and also, we were taking into account the fact that in our study we consider professional self-determination to be a component of the system of formation of professional reflection.

So, we identified *four levels of professional self-determination* of the 1st-year students who entered a higher educational institution:

1. High level – manifestation of a multi-component professional motives (a desire to become a foreign language teacher, the ability to work with people, a great interest in a foreign language and intention to master it); having a clear idea of the image of a teacher, having professionally relevant qualities necessary for a future specialist; the formation of an objective self-assessment, the active and positive attitude towards the profession and the goal of studying at a higher educational institution, which help him/her to become a professional teacher. Students with a high level of professional self-determination made up *well professionally oriented group*.

2. Average (potential) level – manifestation of a two-component professional motive (steady desire to become a teacher, the ability to work with people); the formation of an active

and positive attitude towards the profession and the goal of studying at a higher educational institution – to become a foreign language teacher. We assigned students with a potential level of self-determination to *professionally oriented category*.

3. A low level is a manifestation of one-component professional motive (a desire to become a teacher), which is amorphous and unstable in its content, since it is based only on the emotional attitude to the profession (what the person likes or he/she does not like); the ideas about the profession of a teacher, which are superficial, fragmentary, and, as a result, there is a passive-positive attitude towards the profession and the goals of learning at a higher educational institution. Students with a low level of self-determination made up the group of *weakly professionally oriented people*.

4. Very low level is a manifestation of uncertain attitudes to the profession, self-removal from it; motives and goals for admission to a higher educational institution, which can be regarded as emotionally cognitive orientative ones (just interesting, maybe I will like it, I will try). These students made up the group of *non-professionally oriented ones*.

We identified the professional self-determination of students with the help of a questionnaire developed by us [3]. The results of distribution of students of experimental and control groups according to the levels of their professional self-determination at the stage of confirmatory experiment are presented by us in Table 1.

The data of Table 1 show that 28.35 % of students of group E1, 25.09 % of E2, 26.31 % of C1 and 27.83 % of C2, who entered a higher educational institution at the Philology faculty, were well oriented to teaching profession

Table 1

Distribution of students of experimental and control groups according to the levels of their professional self-determination (confirmatory experiment)

Levels of Professional Self-determination	Assessments by Professional Self-determination (in %)			
	E1	E2	C1	C2
High level (well professionally oriented)	28.35	25.09	26.31	27.83
Intermediate (potential) level (professionally oriented)	41.10	40.07	45.17	40.09
Low level (weakly professionally oriented)	27.24	29.21	26.44	28.76
Very low level (not professionally oriented)	3.31	5.63	2.08	3.32

and the process of mastering it, that is, they demonstrated a high level of professional self-determination. Average (potential) level of professional self-determination also a lot of students have: 41.10 % of students of group E1, 40.07 % – E2, 45.17 % – C1, 40.09 % – C2.

Results. Thus, psychological readiness for the person's activity contributes to **the formation of professional reflection**, which, in turn, determines this **readiness**. Readiness provides a great opportunity for the individual to use knowledge, experience, to adapt to the conditions of various professional situations and it is,

like reflection, a crucial condition for quick adaptation to **the future profession** and **further professional self-improvement**. The professional choice of these students is conscious and also motivated, their personal qualities meet the basic requirements of the “person-to-person” profession. On this basis, we assumed that these students had a great positive experience of reflection, which was also confirmed at the stage of the formative experiment: these students were distinguished by a clearly expressed need for self-change and related activity, as well as the dynamics of their positive personal changes.

Bibliography

1. Івашкевич Ер., Комарницька Л. Psychological aspects of comics as the paraliterary genres. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2020. Вип. 49. С. 106–130. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.106-130>.
2. Максименко С., Ткач Б., Литвинчук Л., Онуфрієва Л. Нейропсихолінгвістичне дослідження політичних гасел із зовнішньої реклами. *Psycholinguistics. Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 26 (1). С. 246–264. DOI: 10.31470/2309-1797-2019-26-1-246-264. URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/715>.
3. Михальчук Н. О., Івашкевич Е. З., Харченко Є. М., Івашкевич Е. Е. Тестова методика «Визначення професійного самовизначення здобувачів вищої освіти». Рівне : РДГУ, 2024. 176 с.
4. Bernice A. Language and the Brain: A Twofold Study of Language Production and Language Comprehension as a Separate or Integrated Set of Processes. *Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*. 2021. Vol. 3 (5). P. 82–90. URL: <https://doi.org/10.32996/jeltal.2021.3.5.9>.
5. Binder J.R., Frost J.A., Hammeke T.A., Cox R.W., Rao S.M., Prieto T. Human brain language areas identified by functional magnetic resonance imaging. *Journal of Neuroscience*. 1997. Vol. 17 (1). P. 353–362. URL: <https://doi.org/10.1523/jneurosci.17-01-00353.1997>.
6. Blagovechtchenski E., Gnedykh D., Kurmakova D., Mkrtychian N., Kostromina S., Shtyrov Y. Transcranial direct current stimulation (tDCS) of Wernicke's and Broca's areas in studies of language learning and word acquisition. *Journal of Visualized Experiments*. 2019. P. 37–59. URL: <https://doi.org/10.3791/59159>.
7. Crookes G. Planning and interlanguage variation. *Studies in Second Language Acquisition*. 1989. Vol. 11. P. 367–383. URL: <https://doi.org/10.1017/s0272263100008391>.
8. de Bot K. A bilingual production model: Levelt's “speaking” model adapted. *Applied Linguistics*. 1992. Vol. 13. P. 1–24. URL: <https://doi.org/10.1093/applin/13.1.1>.
9. Derwing T.M., Munro M.M., Thomson R.I., Rossiter M.J. The relationship between L1 fluency and L2 fluency development. *Studies in Second Language Acquisition*. 2009. Vol. 31. P. 533–557. URL: <https://doi.org/10.1017/s0272263109990015>.
10. Ivashkevych Ed., Onufrieva L. Social intelligence of a teacher as a factor of the stimulation of cognitive interests of students. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2021. Вип. 54. С. 57–77. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2021-54.57-77>.
11. Ivashkevych Er., Perishko I., Kotsur S., Chernyshova S. Psycholinguistic Content of Complements in English and Ukrainian. *Psycholinguistics. Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький, 2020. Вип. 28 (2). С. 24–55. URL: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-28-2-24-55>.
12. Salinger J.D. *The Catcher in the Rye*. OCR & Spellcheck: Aeries, 2003. 91 p.

References

1. Ivashkevych, Er. & Komarnitska, L. (2020). Psychological aspects of comics as the paraliterary genres. *Zbirnyk naukovykh prats “Problemy suchasnoi psykhologii” – Collection of research papers “Problems of modern psychology”*, 49, 106–130. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.106-130> [in Ukrainian].
2. Maksymenko, S., Tkach, B., Lytvynchuk, L. & Onufrieva, L. (2019). Neiropsykhohinhvistychnе doslidzhennia politychnykh hasel iz zovnishnoi reklamy [A neuropsycholinguistic research of political slogans from outdoor advertising]. *Psykhohinhvistyka – Psycholinguistics*, 26 (1), 246–264 [in Ukrainian].

3. Mykhalchuk, N., Ivashkevych, Ed., Kharchenko, Ye. & Ivashkevych, Er. (2024). Testova metodyka "Vyznachennia profesiinoho samovyznachennia zdobuvachiv vyshchoi osvity" [Test "Determination of professional self-determination of students of higher education applicants"]. Rivne: RSUofH. 176 p. [in Ukrainian].
4. Bernice, A. (2021). Language and the Brain: A Twofold Study of Language Production and Language Comprehension as a Separate or Integrated Set of Processes. *Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*, 3 (5), 82–90. <https://doi.org/10.32996/jeltal.2021.3.5.9>
5. Binder, J.R., Frost, J.A., Hammeke, T.A., Cox, R.W., Rao, S.M. & Prieto, T. (1997). Human brain language areas identified by functional magnetic resonance imaging. *Journal of Neuroscience*, 17 (1), 353–362. <https://doi.org/10.1523/jneurosci.17-01-00353.1997>.
6. Blagovechtchenski, E., Gnedych, D., Kurmakaeva, D., Mkrtychian, N., Kostromina, S. & Shtyrov, Y. (2019). Transcranial direct current stimulation (tDCS) of Wernicke's and Broca's areas in studies of language learning and word acquisition. *Journal of Visualized Experiments*, 37–59. <https://doi.org/10.3791/59159>.
7. Crookes, G. (1989). Planning and interlanguage variation. *Studies in Second Language Acquisition*, 11, 367–383. <https://doi.org/10.1017/s0272263100008391>.
8. de Bot, K. (1992). A bilingual production model: Levelt's "speaking" model adapted. *Applied Linguistics*, 13, 1–24. <https://doi.org/10.1093/applin/13.1.1>.
9. Derwing, T.M., Munro, M.M., Thomson, R.I. & Rossiter, M.J. (2009). The relationship between L1 fluency and L2 fluency development. *Studies in Second Language Acquisition*, 31, 533–557. <https://doi.org/10.1017/s0272263109990015>.
10. Ivashkevych, Ed. & Onufriieva, L. (2021). Social intelligence of a teacher as a factor of the stimulation of cognitive interests of students. *Zbirnyk naukovykh prats "Problemy suchasnoi psykholohii" – Collection of scientific works "Problems of modern psychology"*, 54, 57–77. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2021-54.57-77>.
11. Ivashkevych, Er., Perishko, I., Kotsur, S. & Chernyshova, S. (2020). Psycholinguistic Content of Complements in English and Ukrainian. *Psiholingvistyka – Psycholinguistics*. 28 (2), 24–55. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-28-2-24-55>.
12. Salinger, J.D. (2003). The Catcher in the Rye. OCR & Spellcheck: Aeriis. 91 p.

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ З МАТЕМАТИКИ

Міськова Н. М.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-2809-2459

Стаття присвячена вивченню особливостей математичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до впровадження інноваційних технологій у навчально-виховному процесі. Особливу увагу акцентовано на тому, що стратегічним завданням вищої школи є формування професійної компетентності майбутнього вчителя, спрямованої на розвиток компетенцій через інноваційні освітні технології. Якість вищої математичної освіти визначається сукупністю показників, які характеризують різні аспекти навчальної діяльності освітньої установи. Автор дійшов висновку, що реалізація професійної спрямованості викладання курсу «Методики навчання математики» тісно пов'язана із впровадженням у навчальний процес педагогічних інновацій. Вони розвивають у студентів навички самостійного оволодіння знаннями, сприяють розвитку творчого потенціалу особистості.

Ключові слова: математична підготовка, вчителі початкової школи, інноваційні технології.

Miskova N. M. Preparation primary class teacher for the implementation of innovative technologies in the educational process of mathematics

The article is devoted to study of the peculiarities of mathematical training of future primary school teachers for the introduction of innovative technologies in the educational process. Special attention is focused on the fact that the strategic task of higher school is the formation of professional competence future teacher, aimed at the development of competences through innovative educational technologies. The quality of higher mathematics education is determined by a set of indicators that characterize various aspects of the educational activity of educational institution. The author came to the conclusion that the implementation the professional orientation of teaching the course "Methods of teaching mathematics" is closely related to the introduction of pedagogical innovations into the educational process. They develop students' skills of independent mastery knowledge, contribute to the development the creative potential of the individual.

Key words: mathematical preparation, teachers of the primary school, innovative technologies.

З утвердженням нових освітніх парадигм і поширенням педагогічних досліджень, з метою оновлення форм навчання, розвитку всієї управлінської науки суттєво актуалізується питання впровадження інноваційних технологій в освіту та навчальний процес у початковій школі. Учені переконливо довели, що прискорений темп життя і величезний потік знань, який охоплює сучасну людину, вимагають від неї вміння використовувати методи пошуку та залучати велику кількість різноманітних джерел інформації для швидкого пошуку необхідних рішень. У зв'язку із цим серед традиційних форм

і методів навчання в практиці навчання все ширше використовуються інноваційні технології.

Багато вчителів-предметників обговорювали різні аспекти: як використовувати інноваційні технології для проведення занять із математики, гармонійне поєднання традиційних систем навчання та сучасних інноваційних технологій. Адже впровадження та систематичне застосування сучасних інформаційних технологій у шкільному навчальному процесі значно розширило можливості активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів і вчителів, а також сприяло зміцненню всього

навчального процесу. Реформування національної освіти в Україні нагально вимагає нових шляхів організації шкільного процесу в пошуках ефективних технологій навчання та виховання. У цьому напрямі важливу роль може зіграти значуще, ефективне й емоційно заряджене формування особистості, наприклад когнітивна діяльність. У ньому вдало поєднується багатство здібностей, які впливають на пізнавальні здібності та здібності людини, з впливом на виховання моральних якостей і загальний розвиток особистості, що є кінцевою головною метою виховання.

Математика відіграє велику роль у розвитку особистості, становленні її світогляду, мислення й інших якостей. Математика посідає одне з провідних місць у системі загальної середньої освіти, допомагає підготувати кожного члена суспільства до повсякденного життя та трудової діяльності [1].

Вітчизняні та зарубіжні дослідники останнім часом приділяли достатню увагу проблемі інноваційної діяльності освітніх закладів. Зокрема, проблема педагогічної інноватики на сучасному етапі розвитку знайшла своє відображення в роботах І. М. Богданової, Л. І. Даниленко, В. Ф. Паламарчук, І. П. Підласого, А. І. Пригожина, О. Я. Савченко й ін.

Метою цієї статті є визначення основних тенденцій розвитку сучасної методики та математичної підготовки майбутніх учителів початкових класів з урахуванням інноваційних технологій навчання, акцентуючи увагу на формуванні професійно-культурної бази вчителя, що є необхідним для його підготовки в педагогічних навчальних закладах, процесі залучення до професійної діяльності, самоосвіти та самовдосконалення. Вища освіта в цивілізованому світі є не лише засобом задоволення індивідуальних професійних потреб, а й значною мірою духовних потреб суспільства. Аналіз суспільних практик показує, що фундаментальні зміни відбуваються в усіх сферах українського суспільного життя: політичній, економічній, соціальній. В умовах цих змін країна рухається до інноваційної моделі розвитку, ключем до якої є: активне вивчення нових форм і нових методів державного управління; виникнення галузей виробництва і науки, культури; масове впрова-

дження прогресивних технологій та ін. Посилення вимог щодо професійної компетентності фахівців обумовлює підвищення якості їх підготовки, перегляд змісту навчання, упровадження ефективних педагогічних технологій, форм і методів навчання.

Реформування початкової шкільної математичної освіти в Україні є частиною процесу оновлення системи освіти в країнах Європи останніх років і пов'язане з визнанням важливості знань як рушійної сили суспільного добробуту та прогресу. Ці зміни передбачають розробку нових освітніх стандартів, оновлення та перегляд навчальних планів, змісту навчально-методичних матеріалів, підручників, форм і методів навчання. Підлітки цілеспрямовано здобувають знання, уміння та навички й перетворюють їх у здібності, які сприяють культурному розвитку особистості, технічному розвитку, здатності швидко реагувати на потреби часу. Динаміка глобальних тенденцій розвитку суспільних процесів є інноваційною за змістом і характером і вимагає від України вибору перспективної моделі подальшого розвитку та мобілізації суспільних ресурсів. Останнє мало значний вплив на систему освіти загалом та її загальноосвітню складову зокрема. Інновації стають механізмом реалізації процесів у всіх сферах діяльності й забезпечать приєднання України до високотехнологічних держав [2].

Важливим і дієвим чинником підвищення інноваційного й інтелектуального потенціалу країни є освітня реформа. Формування професійно-методичних здібностей майбутнього вчителя початкової школи потребує ознайомлення з напрямками та тенденціями розвитку математичної освіти початкової школи. Завдяки впровадженню новітніх досягнень української педагогіки та сучасної математичної освіти гарантується систематичність і ґрунтовність навчання. Процес модернізації спрямований на розробку ефективних методів організації процесу навчання математики молодших школярів із використанням технологій навчання: розвивальних, інтерактивних, проєктних, інформаційних, ігрових. Математична освіта є важливою частиною загальної освіти. Місце математики в системі шкільної освіти залежить від її ролі в інтелектуальному та соціальному розвитку

особистості. У перспективі наукова розробка впровадження інноваційних технологій у математичній освіті вчителя початкових класів має базуватися на глибинному рівні осмислення актуальних аспектів філософії освіти.

Професійна підготовка вчителя початкових класів потребує всебічного культурологічного та математичного формування особистості майбутнього вчителя, формування професійно важливих знань і вмінь, здатності до інноваційної діяльності, творчості та самореалізації.

Математична підготовка має великі можливості для виховання, навчання та професійного розвитку майбутнього вчителя початкових класів і є частиною змісту його професійної підготовки.

Визнання змісту уроків математики в початковій школі визначає педагогічно-методичну відповідність новим завданням школи, а також практичну спрямованість навчання, врахування особистого досвіду учнів, набуття вмінь застосовувати знання.

Результатом вирішення цього завдання стало створення контенту на основі компетентнісного підходу. Це передбачає індивідуальне вимірювання результатів навчання кожного учня на основі діяльності та підвищення його зацікавленості й відповідальності.

У практиці освітньої діяльності сучасних гуманістичних університетів останнім часом набули популярності такі сучасні методики підготовки фахівців у галузі освіти та навчання: диференційоване навчання, проблемне навчання, технологія ігрового навчання, інформаційна технологія навчання, технологія блокового модульного навчання, особистісно-орієнтоване навчання.

Використання цих освітніх технологій у підготовці майбутніх фахівців у сфері початкової освіти є одним із шляхів впровадження людиноорієнтованого підходу та вдосконалення навчального процесу в сучасних гуманістичних вищих навчальних закладах.

Якість вищої математичної освіти визначається низкою показників, що характеризують різні аспекти освітньої діяльності закладів освіти. Інакше кажучи, зміст навчання, формат і методика навчання, матеріально-технологічна база, кадри тощо та їх забезпечення, розвиток здатності особистості до навчання.

Учителі методичного спрямування, вибираючи діагностичне завдання, яке передбачає вивчення рівня компетентності майбутніх учителів у методиці навчання освітньої галузі «Математика» в початкових класах, повинні взяти до уваги, що зміст методико-математичної підготовки є таким.

Основою оновленого компетентнісного підходу є чіткі вимоги до освітніх результатів студентів (наприклад, це знання, визнання, визначення, розуміння, застосування, володіння тощо).

Шлях до досягнення освітніх інновацій складний і довгий. Яскравим прикладом удосконалення навчального процесу є його технологізація. Вона виникає внаслідок використання нових навчально-розвивальних технологій і суттєво змінює характер навчального процесу, професійної діяльності вчителя, навчально-пізнавальної діяльності учнів. Розвиток професіоналів у сфері освіти буде неможливим без оволодіння новітніми технологіями.

Це потребує розробки нових підходів до всієї системи освіти. Тому сьогодні ми потребуємо якісного оновлення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів у педагогічних вищих навчальних закладах.

Вирішення цієї проблеми неможливе без забезпечення адекватної математичної підготовки студентів педагогічного факультету. Причина полягає в такому:

- а) вивчення математики є фундаментальним, науковою основою для забезпечення того, щоб учні опанували вибрані предмети;
- б) у сучасних умовах багато основних навчальних задач розв'язуються саме за допомогою математичних методів, знань, умінь і навичок.

На основі досліджень науковців і педагогів, з огляду на вимоги до професійної підготовки фахівців у цій галузі сформульовано такі положення щодо необхідності надання професійного спрямування визначеним навчальним предметам:

- подолання формальних і логічних навчальних матеріалів і конкретизація абстрактних математичних понять і рішень;
- забезпечення органічної єдності між математичними поняттями й умовами задачі дії;

– ознайомлення студентів з технікою математичного моделювання як необхідною частиною професійної підготовки;

– розвиток професійно-прикладного математичного мислення студентів (відпрацювання навичок постановки задач і розв'язування задач математичними методами);

– мотивація до вивчення курсу «Методика навчання математики» як необхідний психологічний фактор підвищення інтересу до вивчення предмета.

Реалізація фахового навчання з курсу «Методика навчання математики» тісно пов'язана із впровадженням педагогічних інновацій у навчальний процес.

Це формує в учнів уміння самостійно здобувати знання та сприяє розвитку творчого потенціалу особистості. Домашня освіта донедавна віддавала перевагу репродуктивним методам навчання, зосереджуючись насамперед на засвоєнні та відтворенні готових знань.

Водночас низький рівень активності та самостійності студентів. Виховним методам в університетах часто приділялося недостатньо уваги. Багато вчителів недооцінюють методи навчання і вважають, що для навчання учнів достатньо лише знання предмета.

Сьогодні інновації в педагогіці пов'язані з використанням інтерактивних технологій навчання. Слово «технологія» походить від грецького і означає «технічні знання». Останнім часом набуло поширення поняття «освітня технологія». На думку науковця Т. Назарової, це поняття розвивалося у відповідь на розвиток педагогічної науки і тому трансформувалося в нове поняття – освітня технологія, технологія навчання [3, с. 134].

Прийоми навчального процесу відображають способи засвоєння конкретних навчальних матеріалів у рамках освітньої технології.

Будь-яка освітня технологія повинна відповідати основним критеріям технічної компетентності, таким як:

– системність (наявність логіки процесу, зв'язок частин, повнота);

– керованість (діагностика досягнення мети, можливість планування навчального процесу);

– ефективність (технологія повинна забезпечувати досягнення певних освітніх стандартів);

– відтворюваність (можливість застосування в інших установах того ж типу через інших суб'єктів).

Інтерактивна технологія є складовою освітньої технології. Інтерактивний – дозволяє взаємодію та діалог. Основна мета інтерактивного навчання – створити комфортне середовище навчання для кожного учня та дати йому можливість реалізувати свою успішність та інтелектуальні здібності.

Суттєва відмінність інтерактивних прийомів і методів полягає в тому, що вони не вибираються для виконання конкретного навчального завдання, а по суті визначають кінцевий результат і забезпечують його відтворення.

Упровадження інтерактивних технологій у навчальний процес передбачає використання групових форматів для організації діяльності учнів, особливо роботи в парах. Це основа для організації самостійної роботи. Передбачається, що кожен учень самостійно розв'яже задане завдання та пояснить його іншим учням.

Необхідними передумовами для ефективного використання інтерактивних методів навчання, особливо формату роботи в парах у викладанні «Методики математичної освіти», є такі елементи:

1. Забезпечити диференціацію рівнів.

Основна мета – створити сприятливі умови навчання для всіх учнів.

Це передбачає:

– вивчення індивідуальних особливостей учнів і визначення рівня математичної підготовки (середній, достатній, високий).

Результатом цієї роботи є утворення пар однорівневих (однорідних) і різнорівневих (гетерогенних).

Робота в парах також передбачає дії для трьох інших типів пар: статичних, динамічних і варіаційних;

– рівень технічного забезпечення, що сприяє формуванню практичної бази знань студентів, передбачає:

а) вивчення теоретичного матеріалу;

б) працюю над математичною задачею.

Основою такої навчальної діяльності студентів є теорія розгорнутих навчальних блоків.

Одним із психологічних факторів, який суттєво ускладнює засвоєння теоретичного змісту

з дисципліни «Методика навчання математики», є велика кількість визначень, формулювань, теорем, властивостей і формул.

Під час вибору навчальної вправи враховується її ступінь складності, наявність відповідної кількості типових задач, а також задач, що стосуються фахового змісту. Важливо, що вирішення математичної задачі має чотири послідовні, взаємопов'язані фази [4].

Проводити вправи.

Перевірка відповідей (контроль).

Переходьте до суміжних, більш складних вправ.

2. Забезпечити позитивну психологічну обстановку під час уроків.

Стиль спілкування в класі, тобто стосунки «вчитель – учень», має базуватися на педагогіці співпраці.

Удосконалення сучасної математичної освіти здійснюється шляхом використання сучасних інтерактивних методів навчання на основі сучасних інформаційних технологій.

У майбутнього вчителя зміцнюється ставлення до себе як до важливої особистості, формується позитивне особистісне існування. Після закінчення університету такі випускники не тільки готові до навчальної взаємодії зі студентами, а й уміють організувати взаємодію студентів на уроку.

Сьогодні ми не можемо покращити освіту без фундаментального переосмислення ролі вчителя в освітньому процесі. Сьогодні вчителі повинні навчитися керувати цілими групами учнів і діяльністю кожного учня окремо. Чудові вчителі завжди шукають позитивні способи навчання. Кожен учитель бере на озброєння найкраще, використовує технічні матеріали, вводить опорні сигнали, бере на себе роботу асистентів, збільшує час для самостійної роботи на уроку математики.

На сучасному етапі пріоритетними напрямками вдосконалення навчально-виховного процесу з математики в початковій школі є розвиток індивідуальних форм навчання, впровадження інтегрованих курсів, розвиток інформаційної бази навчального процесу, оптимальне насичення її автоматизо-

ваними системами, дослідження на основі комп'ютерної техніки [5].

Національний план відродження математичної освіти передбачає створення та впровадження нових передових освітніх технологій, зокрема, це: 1) так звана стратегія ефективної або якісної освіти; 2) модульна система організації навчального процесу та управління оцінюванням знань. Кредитно-модульна підготовка; 3) адаптивна система навчання; 4) діалогічний підхід до навчання; 5) система розвивального навчання на основі концепції розвитку особистості дитини в школі; 6) техніки співпраці між окремими особами; 7) комп'ютерні методики навчання.

Нові технології навчання викликають особливий інтерес для вчителів з об'єктивних причин, серед яких можна виділити такі: очікуються кардинальні зміни в існуючих усталених уявленнях про організацію навчального процесу та його зміст; розвиток творчої ініціативи вчителів щодо вивчення нових форм і методів навчальної діяльності в умовах переходу від традиційних пасивних форм навчання до нестандартних методів індивідуального навчання на уроках математики в початкових класах. За умови системного використання інноваційних технологій у навчальному процесі з урахуванням вікових і психологічних особливостей учнів початкової школи створення комфортних психолого-педагогічних умов для формування математичних знань сприяє науковому та творчому засвоєнню математичних знань.

Таким чином, впровадження інноваційних технологій навчання математики у вищій школі є одним із перспективних напрямів розвитку початкової освіти.

Розробка та впровадження технологій має здійснюватися в рамках особистісно орієнтованої моделі навчання, щоб забезпечити безперервний математичний розвиток учнів. Інноваційні методи сприяють зміцненню та оптимізації навчального процесу. Це збагачує досвід студентів шляхом моделювання різних ситуацій у вирішенні складних проблем, критичного мислення та залучення їх до різних ситуацій і досвіду в навчанні та житті.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Готовність педагога до інноваційної діяльності. *Вісник ЖДУ ім. Івана Франка*. 2003. № 13. С. 3–8.
2. Кивлюк О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі навчальних дисциплін початкової школи. *Початкова школа*. 2006. № 5. С. 34.
3. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти : монографія. Донецьк : ЛАН-ДОН-XXI. 2012. 235 с.
4. Терміна І. Е. Ефективність використання нових інноваційних технологій на уроку математики в початковій школі. *Початкова школа*. 2011. № 11. С. 21–25.
5. Урок математики в сучасних технологіях: теорія і практика. Харків : Вид. група «Основа». 2017. Вип. 4 (52). С. 4–25.

References

1. Bekh, I.D. (2003). Hotovnist pedahoha do innovatsiinoi diialnosti [Readiness of the teacher for innovative activities]. *Visnyk ZhDU im. Ivana Franka*. № 13. P. 3–8 [in Ukrainian].
2. Kyvliuk, O. (2006). Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v systemi navchalnykh dystsyplin pochatkovoї shkoly [The use of information and communication technologies in the system of educational disciplines of primary school]. *Pochatkova shkola*. № 5. P. 34 [in Ukrainian].
3. Koval, L.V. (2012). Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv u konteksti rozvytku pochatkovoї osvity: monohrafiia [Professional training of future teachers in the context of the development of primary education: monograph]. Donetsk: LAN-DON-XXI. 235 p. [in Ukrainian].
4. Terminova, I. E. (2011). Efektyvnist vykorystannia novykh innovatsiinykh tekhnolohii na urotsi matematyky v pocha kovii shkoli [Effectiveness of using new innovative technologies in mathematics lessons in elementary school]. *Pochatkova shkola*. № 11. P. 21–25 [in Ukrainian].
5. Urok matematyky v suchasnykh tekhnolohiiakh: teoriia i praktyka [Mathematics lesson in modern technologies: theory and practice]. Khsrkiv: Osnova. 2017. Issue 4 (52). P. 4–25 [in Ukrainian].

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В СЕРЕДОВИЩІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Мороз О. І.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-0113-9253

Яцюрик А. О.

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-3933-8503

У статті проаналізовано теоретичні підходи до феномену насильства в сучасній психологічній науці. Шкільне насильство є соціально-психологічним явищем, для якого характерне використання будь-яких дій однієї людини щодо іншої (учень – учень, учитель – учень, учень – учитель) в умовах освітнього середовища. Емпірично досліджено особливості прояву агресивної поведінки в учнів початкових класів. За результатами проведеного емпіричного дослідження було виокремлено типи учасників агресивної поведінки.

Встановлено, що психологічна корекція агресії – це довготривалий процес, спрямований на запобігання негативному впливу чинників, що впливають на формування агресивної поведінки.

Запропонована система психокорекційних заходів, яка спрямована на формування адекватної самооцінки, комунікативних навичок конструктивної взаємодії, розвиток емоційної саморегуляції, зміну соціального статусу в класі, зменшення проявів агресії та зниження рівня тривожності у школярів.

Було розроблено та випробувано програму корекції агресивної поведінки на трьох рівнях (первинна, вторинна та третинна психопрофілактика), спрямовану на запобігання, корекцію і усунення агресивних проявів у шкільному середовищі. Комплексний підхід до організації профілактичної роботи передбачає три взаємозалежні етапи: методологічний (формування ідей, цілей, задач і теоретичних положень), змістовий (етапи роботи та завдання кожного з них) і технологічний (вибір методів, форм і засобів впливу). Психопрофілактичні заходи спрямовані на формування адекватної самооцінки, комунікативних навичок конструктивної взаємодії, розвиток емоційної саморегуляції, зміну соціального статусу в класі, зменшення агресії та зниження тривожності.

Ключові слова: феномен насильства, шкільне насильство, агресивна поведінка, адекватна самооцінка, рівень тривожності.

Moroz O. I., Yatsiuryk A. O. Psychological and pedagogical features of correction of aggressive behavior among junior high, school students

The article analyzes theoretical approaches to the phenomenon of violence in modern psychological science. School violence is a socio-psychological phenomenon, which is characterized by the use of any action of one person against another (student-student, teacher-student, student-teacher) in an educational environment.

The peculiarities of the manifestation of aggressive behavior in primary school students have been empirically studied. As a result of empirical research, the types of participants in aggressive behavior were identified. It is established that psychological correction of aggressive behavior is a long-term process aimed at preventing the negative impact of factors influencing the formation of aggressive behavior.

A system of psycho-corrective measures is proposed, which is aimed at forming adequate self-esteem, communicative skills of constructive interaction, development of emotional self-regulation, change of social status in the classroom, reduction of aggression and reduction of anxiety in students.

Key words: violence phenomenon, school violence, aggressive behavior, adequate self-esteem, level of anxiety.

Останні події в нашому суспільстві разом із трагічними кризовими явищами призвели до поширення агресивної поведінки. У сучасних соціальних умовах спостерігається збільшення випадків свідомого жорстокого ставлення з боку старших і сильніших учнів та вчителів до молодших і слабших членів шкільного колективу. Джерелами насильства для дітей часто стають дорослі (батьки, родичі, сусіди, випадкові знайомі) з психологічними проблемами, а також педагоги. Тому одним із першочергових завдань психолого-педагогічної науки є пошук ефективних засобів і методів корекції, спрямованих на попередження та зменшення впливу агресії в освітньому середовищі.

Тому цілями цього дослідження є:

1. Провести аналіз теоретичних підходів до феномену насильства у сучасній психологічній літературі.
2. Виявити психологічну сутність та основні чинники, що спричиняють агресивну поведінку в дітей молодшого шкільного віку.
3. Емпірично дослідити особливості проявів агресивної поведінки у учнів початкових класів.
4. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади психопрофілактики агресивної поведінки в молодшому шкільному віці, а також розробити й апробувати відповідну психопрофілактичну програму.

Теоретико-методологічною основою дослідження є концепції становлення особистості, розроблені такими вченими, як Г. Балл, І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, Г. Костюк, С. Максименко. Також використано ідеї щодо взаємозв'язку спілкування і пізнання, а також спілкування і діяльності, запропоновані М. Боришевським, Д. Ельконіним та іншими дослідниками. Крім того, у роботі враховано концепції, що визначають залежність проявів агресивної поведінки від поведінки, засвоєної в процесі соціалізації, сформульовані Т. Титаренко, Т. Яценко й іншими. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**:

– *теоретичні методи* – системно-структурний, історико-логічний і порівняльний аналіз наукової літератури, які застосовувалися для визначення понять і теоретико-методологічних основ дослідження проблеми;

– *емпіричні методи* – констатувальний і формувальний експерименти, спрямовані на виявлення психологічних особливостей молодших школярів та перевірку ефективності заходів корекції агресивної поведінки; включене спостереження, авторське анкетування та бесіди з молодшими школярами, їхніми батьками й педагогами для визначення поширеності агресивної поведінки; тест шкільної тривожності А. Філліпса, проєктивна методика «Тест руки» Е. Вагнера, опитувальник Р. Кеттелла, методика «Кінетичний малюнок сім'ї».

Дж. Локк вважав, що душа (психіка) дитини є *tabula rasa* («чистою дошкою»), на якій відбивається життя. Батьки своїм прикладом можуть заохочувати жорстокість у своїх дітях: «Якщо їх з малих років вчили, що можна бити та ображати інших, то чи не цим вони готуються до того, щоб робити те саме, коли стануть достатньо сильними...». За Дж. Локком, стан війн і насильства є неприродним для людей; однак насильство може бути виправданим, якщо воно здійснюється для захисту свого життя та свободи. [1].

Теорія «чистої дошки» привела Дж. Локка до визнання вирішальної ролі виховання у розвитку дитини. Він вказував, що на 9/10 люди стають добрими або злими, корисними чи некорисними саме завдяки вихованню.

З огляду на спрямованість нашого дослідження, важливими є ідеї виховання та навчання без насильства Ж.-Ж. Руссо. Він вважав, що основними факторами впливу на дітей є природа, люди та предмети оточуючого світу. Ж.-Ж. Руссо виступав за недоторканність і автономність внутрішнього світу дитини як маленької людини, заперечував авторитаризм у вихованні. Руссо вважав, що дітей повинні обмежувати тільки закони природи, тому не визнавав методів покарання і примусу у вихованні [1].

Беручи до уваги сказане, можна визначити шкільний булінг як соціально-психологічне явище, що характеризується використанням будь-яких дій однієї людини щодо іншої (учень – учень, учитель – учень, учень – учитель) в умовах освітнього середовища, унаслідок яких завдається шкода фізичному та/або психічному здоров'ю індивіда.

Коротко опишемо, як насильство проявляється в рамках кожної захисної реакції. Опозиція – форма активного протесту проти норм і вимог дорослих, яка може виражатися як фізичними, так і словесними поведінковими реакціями. Імітація – реакція, що виявляється у прагненні дитини наслідувати певну особу, поширюючи позитивне ставлення на всі її риси, як хороші, так і погані. Якщо «герой» чинить насильство, дитина також буде це наслідувати. Емансипація – боротьба дітей за самоствердження і свободу. У більшості випадків дитина проектує на себе способи поведінки й риси характеру дорослих, і, на жаль, сьогодні позитивних взірців дуже мало. Компенсація – реакція, за допомогою якої дитина намагається компенсувати свої слабкості й невдачі в одній галузі досягненнями в іншій. Діти, які використовують компенсацію, спочатку самі страждають від знущань. Їм часто приписують багато негативних рис через образливі прізвиська та генералізацію дитячих порівнянь. Як результат інтеріоризації негативних зовнішніх оцінок, у них поступово формується загальне негативне ставлення до себе, що призводить до внутрішнього конфлікту. Чим більше дитина приховує своє невдоволення оточенням і сім'єю, тим більше вона проектує це невдоволення на зовнішній світ, переконуючи себе у його ворожості. Якщо дитина не може реалізувати компенсацію ані в сім'ї, ані в школі, це призводить до бунту. Жорстокість зазвичай проявляється в дітей, які не розвинули здатність до емпатії. Індивідуально-психологічні чинники, на нашу думку, слід розглядати як потенційні, які реалізуються під впливом певних соціально-педагогічних факторів [3].

Вважаємо, що психологічна профілактика булінгу повинна здійснюватися у трьох напрямках:

Робота з батьками – створення сприятливого сімейного середовища для розвитку дитини.

Фахова психологічна допомога в школі – підтримка для батьків, учителів та учнів.

Педагогічна діяльність – особистісно-орієнтований підхід до навчання та виховання. Оскільки агресивні діти часто є «продуктом» негативного впливу з боку батьків і сучасного суспільства загалом, програма з корекції насильства повинна бути спрямована на родину, школу (включно з дітьми та вчителями) та інші соціальні інституції, які відвідують діти. Така стратегія є важливою для розробки програми запобігання насильству серед учнів молодшого шкільного віку.

Програму корекції слід реалізувати у двох формах: ранній і безпосередній. Рання програма спрямована на виявлення дітей із сукупністю особистісних якостей, що створюють передумови для формування насильницьких патернів поведінки, тобто потенційних насильників. Безпосередня програма стосується молодших школярів, які вже вчиняли насильницькі акти.

Ми поділяємо погляди тих науковців, які вважають, що психопрофілактику слід розглядати як спеціальний вид діяльності дитячого психолога, спрямований на збереження, зміцнення і розвиток психологічного здоров'я дітей на всіх етапах шкільного дитинства.

У таблиці 1 розкривається специфіка (складові, мета і засоби) корекції насильства над дітьми.

Таблиця 1

Організація корекції агресивної поведінки

Рівні корекції	Мета корекції	Рівень впливу	Засоби корекції
Перший рівень – первинна психопрофілактика	Створення умов для попередження ситуацій із ризиком насильства	Особистість (учні, батьки, вчителі), їх взаємини, громада, суспільство	Інформаційна кампанія у школі, програма з популяризації засад ефективної взаємодії батьків із дітьми
Другий рівень – вторинна психопрофілактика	Усунення причин можливого насильства, обмеження його розповсюдження	Особистість (учні, батьки, вчителі), їх взаємини	Спостереження та виявлення випадків насильства, допомога дітям (потенційним жертвам, агресорам, спостерігачам), батькам, вчителям, робота із сім'єю, дітьми відповідно до індивідуального плану
Третій рівень – третинна психопрофілактика	Реабілітація особистого та соціального статусу жертви, робота з кривдниками	Особистість (учні, батьки, вчителі)	Пакет психологічних заходів і послуг, спрямованих на реабілітацію особистого та соціального статусу дитини, яка зазнала насильства у школі

Розробляючи програму, ми враховували, що спілкування для молодших школярів є особливою школою соціальних стосунків.

Основною методологічною базою для розробки психопрофілактичної програми стали надбання гуманістичної психології, когнітивної психології, біхевіоральної психології.

Вважаємо, що в умовах сучасної школи застосування інтегрованого підходу уникнення агресивної поведінки є обґрунтованим, оскільки дає змогу застосовувати різні форми роботи з дітьми та сприяє оптимізації процесу надання психологічної допомоги постраждалим від насильства учням.

Важливим положенням програми, яке базується на поглядах відомих мислителів про сутність людини, є розуміння того, що психічний розвиток індивіда неможливий без зв'язку з іншими, оскільки людина завжди існує у певній спільноті. Тому одним із важливих завдань є формування в учнів конструктивних форм поведінки й основ ефективної комунікації. Зазначимо, що саме діалогічне спілкування сприяє розвитку емоційної саморегуляції, оскільки здатність встановлювати тісний емоційний контакт з іншими є основним інструментом налагодження позитивної міжособистісної взаємодії [1; 3].

Принцип саморегуляції діяльності та поведінки є системою внутрішнього забезпечення спрямованості дій дитини. Згідно з концепцією М. Боришевського, саморегуляція поведінки полягає у свідомому, цілеспрямованому плануванні суб'єктом власних дій і вчинків відповідно до особистісно значущих цілей та актуальних потреб.

Розробляючи програму, ми свідомо взяли на себе відповідальність за результати наших ініціатив та їх вплив, керуючись відомими етичними принципами, такими як Гіппократівський принцип «не нашкодь» і настановою Парацельса «чини добро». У своїй роботі ми також дотримувалися принципу професійної таємниці, розуміючи важливість конфіденційності, яка закріплена як у вітчизняному законодавстві, так і в міжнародних правових актах. Наша взаємодія з молодшими школярами базувалася на принципах співробітництва та системності. Ми використовували принцип системності, щоб розробляти

та впроваджувати програмні профілактичні заходи на основі системного аналізу актуальної соціальної ситуації розвитку особистості в молодшому шкільному віці.

Під час розробки психопрофілактичної програми для попередження агресивної поведінки ми враховували принципи багатоаспектності та максимальної диференціації. Перший принцип передбачав поєднання різноманітних аспектів профілактичної діяльності, таких як особистісно-центрований, поведінково-центрований і зосереджений на середовищі. Другий принцип означав гнучке використання різноманітних підходів і методів у профілактичній діяльності [2].

У формульованому експерименті ми визначали роль найближчого кола невимушеного спілкування у психологічному розвитку школяра. Розуміється, що особистість формується в контексті цілісної системи соціальних відносин, нерозривно з ними та взаємодіючи з ними. Таким чином, об'єктом розвитку є не сама ізольована дитина, а цілісна система соціальних відносин, де вона виступає як суб'єкт [2]. На основі аналізу чинників агресивної поведінки серед учнів початкових класів були визначені завдання корекційно-профілактичної діяльності, спрямованої на розкриття особистісного потенціалу молодших школярів із метою зниження й запобігання деструктивним проявам поведінки (включно з агресивно-насильницькими). Такі напрями передбачають:

1. Удосконалення сімейного виховання (як найважливішого фактора корекції агресивної поведінки). Прогнозовані результати: адекватне та позитивне сприйняття світу; розвиток механізмів самоідентифікації та диференціації від оточення; розширення самосвідомості; оволодіння навичками продуктивного діалогу та взаємодії в суспільстві; набуття прийомів продуктивної діяльності й отримання досвіду подолання перешкод і невдач у її реалізації.

2. Відомо, що саме сімейне виховання визначає основи взаємодії з оточенням, встановлює життєві установки, цінності, мотиви та цілі, за якими людина керуватиметься впродовж життя. Формування адекватної самооцінки. Будь-які відхилення у адекватності самооцінки є опосередкованим визнанням власної неповноцінності. У ситуаціях загроз само-

оцінці, позитивного ставлення до себе, елементам самоповаги учень чинитиме насильство щодо іншого, це діятиме як захисний механізм збереження власної значущості; іншою лінією розвитку може бути так, що учень перебуватиме в ролі жертви. Прогнозований результат: адекватне розуміння своїх можливостей (інтелектуальних, фізичних, творчих тощо) для досягнення успіху.

3. Корекція емоційно-вольової сфери. Емоційна тривожність характеризується нездатністю контролю почуттів, емоцій і переживань дітей. При цьому напруженість може призвести до втрати почуття реальності, зниження самоконтролю та нездатності правильно оцінювати власну поведінку. Прогнозований результат: сформованість навичок саморегуляції, співпраці та вміння здійснювати правильний вибір форм поведінки.

4. Усвідомлення мотивів поведінки. Якщо дитина виховується в сім'ї, де образи стосовно один одного є нормою поведінки, то вона сприйматиме це як норму і не відчуватиме себе жертвою чи організатором насильства. Прогнозований результат: сформованість гуманістичної основи спрямованості спонукальної сфери.

5. Корекція ізольованого учня в групі. Статус («не такий, як усі») у класі призводить до тривалого психологічного дискомфорту, що утворює сприятливі умови для перебування в ролях кривдника чи жертви агресивної поведінки. Оптимальним шляхом розв'язання ситуації є когнітивна корекція психологічного дискомфорту й напруженості за умови достатнього розумового, особистісного, вольового потенціалу особистості. Прогнозований результат: корекція соціального статусу окремих учнів.

6. Розвиток комунікативних навичок. Мовний розвиток – процес, пов'язаний із психічним розвитком, розвитком практичної діяльності, соціальних форм поведінки. Прогнозований результат: навчання мистецтву спілкування між дітьми різної статі, уміння конструктивно виходити з суперечливої ситуації.

У зв'язку із цим важливо наголосити на необхідності створення в молодших школярів конструктивних моделей поведінки та формування прагнення дотримуватися цих моде-

лей поведінки в повсякденному житті. Таким чином, ми отримуємо аргументовані підстави для розробки програми корекції (первинної, вторинної, третинної) агресивної поведінки для учнів початкової школи.

Програма передбачає тематичні блоки, що містять конкретні заняття. У її структурі виділено такі тематичні розділи:

1. «Я це Я!». Мета: ознайомлення дітей із завданнями та формами роботи, згуртування групи, створення доброзичливої атмосфери, формування навичок самоаналізу, розвиток умінь виділяти й адекватно оцінювати позитивні і негативні якості у себе та в інших, допомога дітям в усвідомленні ними унікальності, цінності, неповторності власного «Я».

2. «Мої взаємини з іншими». Мета полягає в тому, щоб допомогти дітям усвідомити їхнє місце серед інших людей, зрозуміти важливість батьків, однокласників і вчителів у їхньому житті; формувати ціннісне ставлення до інших; розвивати вміння визначати особистісні якості в партнерів зі спілкування та взаємодії.

3. «Основи співпраці». Мета полягає у формуванні уявлень про співробітництво, допомогти дітям усвідомити важливість визнання й поваги прав інших людей, розвивати навички конструктивного спілкування та взаємодії.

4. «Перешкоди та можливості». Мета полягає в розвитку навичок подолання труднощів, вивченні альтернативних методів розв'язання проблем, ознайомленні з методами самопізнання та саморозвитку, а також у розвитку вміння формулювати цілі та планувати дії.

Висновки та перспективи наступних досліджень

Під час емпіричного дослідження встановлено, що агресивну поведінку в дітей молодшого шкільного віку можна класифікувати, виділивши декілька типів. Перші, «кривдники», це діти, які відчують себе відокремленими або ігнорованими в групі, впевнені в собі, мають завищену самооцінку, схильні до агресивних вчинків і прагнуть контролювати інших. Другі, «жертви», характеризуються високою тривожністю, низькою самооцінкою, але середнім або високим рівнем самоконтролю, і не проявляють схильності до агресії. Треті, «спостерігачі», мають середні рівні

тривожності й адекватну самооцінку, малу схильність до агресії і зазвичай є лідерами або високо уважними учасниками групи. Більшість учнів молодшого шкільного віку мали досвід свідчення про агресивну поведінку, при цьому багато з них наслідують цю поведінку через імітацію дорослих або однолітків. Систематизація теоретичних підходів дає змогу визначити основні чинники, що сприяють агресивній поведінці дітей: особистісні (індивідуальні психологічні особливості, низька самооцінка, тривожність), виховні (стиль взаємодії в родині та школі), соціальні (статус у класі) та поведінкові (агресивність, низький самоконтроль).

Було встановлено, що профілактика булінгу в дитячому середовищі є тривалим процесом, спрямованим на запобігання формуванню агресивної поведінки через усунення негативного впливу різних факторів. Розроблено й протестовано програму корекції агресивної поведінки на трьох рівнях: первинному, вторинному і третинному, яка спрямована на

запобігання, корекцію і унеможливлення агресивних проявів серед учнів. Комплексний підхід до організації профілактичного процесу передбачає три взаємопов'язані етапи: методологічний, змістовий і технологічний. Система психопрофілактичних заходів спрямована на розвиток адекватної самооцінки, комунікативних навичок, емоційної саморегуляції, зміну соціального статусу в класі, зменшення проявів агресії та тривожності.

Дослідження, проведене в цьому випадку, не охоплює всіх аспектів проблеми корекції агресивної поведінки в початкових класах. Щоб узагальнити й поглибити знання в цій сфері, подальші напрями наукової роботи можуть передбачати методичне розширення дослідницької бази та її застосування до інших вікових груп. Також важливими є розробка й ефективне впровадження нових програм психопрофілактики та психодіагностичних інструментів, які будуть підтвержені науковими доказами їх ефективності.

Список використаних джерел

1. Baron R. The Control of Human Agression. A strategy Based on Scompatible Responses Agression. *The Theoretical and Empirical Reviews*. 2019. P. 85–125.
2. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
3. Мороз О. Формування міжособистісних взаємин дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку (в умовах навчально-виховного комплексу «школа-дитячий садок») : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2011. 23 с.

References

1. Baron, R. (2019). The Control of Human Agression. A strategy Based on Scompatible Responses Agression. *The Theoretical and Empirical Reviews*. P. 85–125.
2. Dutkevych, T.V. (2012). *Dytiacha psykholohiia* [Child psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 424 p. [in Ukrainian].
3. Moroz, O. (2011). *Formuvannia mizhosobystisnykh vzaiemyn ditei na etapi perekhodu vid starshoho doshkilnoho do molodshoho shkilnoho viku (v umovakh navchalno-vykhovnoho kompleksu "shkola-dytiachyi sadok")* [The formation of interpersonal relationships of children at the stage of transition from senior preschool to junior school age (in the conditions of the educational and educational complex "school-kindergarten")]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv. 23 p. [in Ukrainian].

УПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сойко І. М.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-1502-6011

Кирилович О. Ф.

старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-4597-2546

У статті з'ясовано інноваційні технології у мовно-літературній освітній галузі початкової школи. Розглянуто поняття «інноваційна технологія навчання» та висвітлено педагогічні умови організації інноваційного навчання в початковій школі. Обґрунтовано використання інноваційних технологій як важливого чинника для розвитку пізнавальних здібностей учнів початкової школи. З'ясовано, що саме інноваційні технології відіграють важливу роль в освітньому процесі, бо організовано так, щоб усі молодші школярі брали участь і пізнавали, вони мають змогу розуміти й рефлексувати з того, що вже вміють. З'ясовано, що інноваційні технології справді відкривають нові можливості для розвитку особистості через реалізацію її пізнавальних інтересів і потреб. Організація ефективної комунікації в такому контексті стає важливою складовою, оскільки дає змогу забезпечити успішну взаємодію між учасниками процесу. Учасники процесу комунікації в інноваційному середовищі мають бути більш мобільними, оскільки технології надають можливість взаємодіяти в будь-який час і в будь-якому місці. Вони також повинні бути більш відкритими до нових ідей і поглядів, оскільки інноваційні рішення часто вимагають креативного підходу та прийняття новаторських рішень. Злагоджене поєднання інноваційних технологій і традиційних методів навчання створює оптимальну платформу для засвоєння навчального матеріалу в початковій школі. Представлено різноманіття інноваційних технологій навчання, яке дає вчителю можливість належним чином вибрати методи, спеціально підходящі для конкретної теми, а також адаптувати їх до рівня знань учнів у класі. Досліджено переваги інноваційних технологій навчання, які передбачають можливість виконання більшого обсягу роботи за той самий проміжок часу, а також досягнення високої ефективності у засвоєнні матеріалу й формуванні вмінь, інноваційні технології навчання сприяють розвитку навчальної діяльності, у тому числі плануванню, рефлексії, самоконтролю та взаємоконтролю. Вони також сприяють формуванню мотивації для навчання, створенню гуманних стосунків між дітьми, а також розвивають навички співпраці й колективної роботи. З'ясовано, що внаслідок оптимального використання різних інноваційних технологій навчання змінюються позиції вчителя й учнів в освітньому процесі.

Ключові слова: інноваційне навчання, інноваційні технології, інноваційні методи, початкова школа, молодші школярі.

Soiko I. M., Kyrylovych O. F. Introduction of innovative technologies in to linguistic and literary educational sphere of Primary School

The article explains innovative technologies in the linguistic and literary field of primary school education. The concept of "innovative learning technology" is considered and the pedagogical conditions for organizing innovative learning in elementary school are highlighted. The usage of innovative technologies as an important factor for the development of cognitive abilities of primary school students is substantiated. It was found that innovative technologies play an important role in the educational process, because it is organized so that all younger schoolchildren participate and learn, they have the opportunity to understand and reflect on what they already know. The innovative technologies really open up new opportunities for the development

of the personality through the realization of his cognitive interests and needs. The organization of effective communication in such a context becomes an important component, as it allows to ensure successful interaction between the participants of the process. Participants of the communication process in an innovative environment should be more mobile, as technologies provide the opportunity to interact at any time and in any place. They also need to be more open to new ideas and perspectives, as innovative solutions often require a creative approach and innovative decision-making. A harmonious combination of innovative technologies and traditional teaching methods creates an optimal platform for mastering educational material at primary school. A variety of innovative teaching technologies is presented, and it gives the teacher the opportunity to properly choose methods specially suitable for a specific topic, as well as to adapt them to the level of students' knowledge in the classroom. The author investigated advantages of innovative learning technologies, which include the possibility of performing a larger amount of work in the same period of time, as well as achieving high efficiency in learning the material and forming skills and abilities, innovative learning technologies contribute to the development of educational activities, including planning, reflection, self-control and mutual control. They also contribute to the formation of motivation for learning, help to create humane relationships among children, and also develop the skills of cooperation and teamwork. It was found that as a result of the optimal using various innovative learning technologies, the positions of the teacher and students in the educational process are changed.

Key words: innovative education, innovative technologies, innovative methods, primary school, younger students.

Актуальність цієї проблеми визначається переважаючим напрямом у сучасному розвитку освіти, що передбачає підготовку освічених особистостей, кваліфікованих фахівців, які здатні до творчої праці, професійного розвитку та впровадження сучасних технологій. Бажання постійно вдосконалювати освітній процес обумовило виникнення нових і вдосконалення кращих інноваційних технологій, які використовувалися до цього часу.

Школа створила умови для вчителя вибрати інноваційні технології, спрямовані на всебічний розвиток і формування творчої особистості учнів. Важливо підкреслити, що формування творчої особистості учнів нерозривно пов'язане з творчістю вчителя.

Тож учителю потрібно мати компетентність і бути особистістю, яка здатна ефективно організувати освітній процес. Оскільки головною метою є стимулювання та підтримка прагнень дітей до знань, це вимагає від педагогічного колективу пошуку нових шляхів підвищення інтересу учнів до навчання. Це можна зробити за допомогою різноманітних інновацій, які розширюють зміст, форми та методи навчання.

Дослідження і впровадження в освітній процес інноваційних технологій – це проблемне питання, на яке спрямована увага багатьох дослідників, серед них З. Абасов, Л. Буркова, Л. Даниленко, О. Козлова, О. Остапчук та ін. Ці роботи свідчать про те, що науково-

педагогічна думка поступово йде шляхом розробки та стимулювання розвитку освіти. Однак поки що залишаються недостатньо розробленими інноваційні технології в освітньому процесі, які б відповідали сучасним потребам освіти.

Метою нашої статті є дослідження інноваційних технологій у мовно-літературній освітній галузі початкової школи.

Одним із шляхів підвищення пізнавального інтересу учнів до вивчення української мови та літератури в початковій школі є використання інноваційних технологій у навчанні. Застосування на практиці інноваційних методологічних підходів дають можливість учителям початкової школи впроваджувати й удосконалювати нові методи роботи, підвищити ефективність освітнього процесу та рівень знань учнів. Якісна мовно-літературна підготовка учнів неможлива без використання інноваційних технологій.

Інноваційне навчання не обмежується простим застосуванням окремих методів, воно передбачає перегляд усього процесу засвоєння знань і створення нового підходу до навчання. Цей перегляд передбачає переосмислення системи мети та завдань: аналіз змістової сторони освітнього процесу, розробку інноваційних технологій для представлення матеріалу й опрацювання інформації, а також вибір і застосування різноманітних методів, прийомів, засобів та форм навчання.

Інноваційне навчання є динамічним процесом, що охоплює емоційну сферу тих, хто навчається, і активно стимулює їх інтелектуальні та вольові здібності. Воно сприяє формуванню стійкого інтересу до предмета, самоосвіти та розвитку активної, творчої і гармонійно розвиненої особистості.

Дослідження свідчать про те, що інноваційні підходи є важливим засобом подолання формалізму в освітньому процесі. Однією з основних особливостей навчально-пізнавальної діяльності в інноваційному навчанні є тип оволодіння знаннями, що передбачає створення умов для активної участі учнів у творчій, самостійній діяльності, а саме:

- типом навчальної діяльності, де спостереження та практична дія виявляють більшу вагу, ніж просте слухання, або супроводжують його, є активне дослідницьке навчання;
- логічний пізнавальний процес, де індуктивний метод, що базується на спостереженні й експериментах, виявляється більш ефективним, ніж дедуктивний метод;
- особливості психології пізнавального процесу, де важливий аналіз через синтез, використання асоціативних та евристичних механізмів, а також взаємозв'язок між інтуїтивним і логічним мисленням;
- розуміння джерел знань, де важливим є користування образами та наочністю як засобами передачі та сприйняття інформації.

Так, узагальнюючи сказане, можна зазначити, що впровадження інноваційних технологій зробить свій внесок в організацію освітнього процесу початкової школи.

Прийняття відповідних нормативних актів на рівні держави, таких як закони «Про інноваційну діяльність» [4] і «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [5], є закономірним. Ці закони визначають механізми впровадження інноваційної діяльності в суспільство й орієнтують його на інноваційний розвиток. Вони передбачають створення відповідних умов для оновлення, подальшого розвитку та використання науково-технічного потенціалу країни, відродження духовності й інтелекту держави, а також формування інноваційної культури нації.

Поняття «інноваційне навчання», згідно з працею О. Козлової, описує новий тип

організації освітнього процесу, що «орієнтується на створення готовності особистості до швидко зростаючих змін у суспільстві, готовності до невизначеного майбутнього через розвиток здібностей до творчості, до різноманітних форм мислення, а також до здатності до співпраці з іншими людьми» [6, с. 240].

Так, можемо зробити висновок, що в педагогіці інновацію варто розглядати як реалізоване нововведення в освіті. Це стосується не лише змісту, методів, прийомів і форм навчання та виховання особистості (методик і технологій), але й змісту і форм організації управління освітньою системою, засобів навчання та виховання, а також підходів до соціальних послуг в освіті. Це суттєво підвищує якість, ефективність і результативність освітнього процесу.

У педагогічних працях вітчизняних науковців з аналізованої проблеми часто можна спостерігати синонімічне вживання термінів «новація» та «інновація». Наприклад, Л. Буркова у своїх роботах щодо інноваційних процесів зазначає: «Розробка і впровадження освітніх інновацій не ставить самоціллю створювати нове заради нового. Новація, в кінцевому рахунку, має підпорядковуватися головній меті освіти, інакше немає сенсу її застосовувати» [2, с. 12].

Дослідник О. Остапчук стверджує, що для кращого розуміння особливостей інноваційних педагогічних систем слід порівнювати їх з консервативними. Інноваційні системи базуються на феномені креативності, тоді як консервативні за своїм характером є авторитарними. Найімовірніше, автор розроблення вважає, що в сучасності слід говорити про існування освітніх систем як «інноваційних систем змінного типу, тобто систем, що виявляють то авторитарні, то креативні якості» [7, с. 6].

На думку Д. Алфімова, «основною характеристикою інноваційної освітньої системи є її прагнення до реалізації завдань з навчання і виховання особистості, яка потрібна сучасній соціально-економічній системі. Саме це коректує мету освіти і виховання, зміст її реалізації, зміну цінностей, технологічне забезпечення навчально-виховного процесу» [1, с. 159].

«Інноваційна освітня технологія» – це важливе поняття в теорії інноваційної педагогічної діяльності. Воно описує сукупність форм,

методів і засобів навчання, виховання й управління, що об'єднуються з метою поліпшення мотивації учнів до навчального процесу. Це означає вибір конкретних дій педагога з учнями, які значно покращують стимулювання інтересів учнів до навчання [3, с. 71].

Виходячи з визначень «інновація в освіті», «інновація в навчанні» та «інноваційна освітня технологія», можемо розглядати їх як взаємопов'язані елементи, що характеризуються новизною. Інноваційна освітня технологія, що передбачає застосування новаторських методів і засобів навчання, сприяє підвищенню якості й ефективності освітнього процесу. Такий підхід дає змогу створити стимулююче середовище для учнів і вчителів, сприяючи активному залученню до освітнього процесу та досягненню більш високих результатів.

Особливості поширення інновацій в освіті можуть бути різними, і дослідниця О. Остапчук вказує на деякі типові утруднення в цьому процесі, серед яких можна виділити такі:

- забезпечити гармонійне поєднання наукового знання з власним досвідом, орієнтуючись на об'єктивні принципи новацій і власні педагогічні підходи;

- нові ідеї важко формалізувати, оскільки педагогічний досвід побудований на складних індивідуальних процесах, які не завжди можна описати словами чи конкретними методами;

- педагогічний досвід та інновації є багатогранними, тому важливо враховувати різні аспекти й перспективи під час їх впровадження;

- практичний досвід педагогів може бути більш цінним, ніж передана інформація про інновації, тому важливо активно використовувати педагогічний досвід у впровадженні новацій;

- упровадження інновацій залежить не лише від самої ідеї, але й від умов, у яких вона втілюється. Педагог повинен враховувати ці умови для ефективного перейняття інновацій [7, с. 6–7].

Школа, щоб бути дійсно ефективною, має стати не лише місцем підготовки до майбутнього, але й простором для самого життя. Інноваційні технології навчання надають широкі можливості для цього. Використання парних, групових і колективних форм діяль-

ності допомагає створити атмосферу, у якій учні можуть відчувати себе активними учасниками процесу навчання. Це сприяє розвитку комунікативних, співпраці, креативності та критичного мислення – навичок, які потрібні в сучасному житті. Такий підхід допомагає зробити навчання цікавим і захоплюючим, а школу – дійсною лабораторією життя.

Інноваційне навчання справді засноване на активній міжособистісній взаємодії між вчителем і учнем. Ця взаємодія ґрунтується на здатності людини емпатизувати з іншими, уявляти ситуації з їхнього боку й адаптувати свої дії відповідно до потреб співрозмовника або групи. Цей підхід створює більш ефективну співпрацю та взаєморозуміння, сприяє розвитку креативності та самостійності учнів, оскільки вони стають активними учасниками освітнього процесу, а не просто його приймачами.

Використання цих технологій у навчанні надає учням безліч можливостей:

- аналізувати навчальну інформацію і творчо підходити до її засвоєння, розвиваючи критичне мислення й уміння генерувати нові ідеї;

- учитися слухати інших, поважати альтернативні погляди, що сприяє розвитку комунікативних навичок;

- моделювати й розв'язувати різноманітні пізнавальні, життєві та соціальні ситуації, що збагачує їхній досвід і розвиває критичне мислення;

- здатність будувати конструктивні відносини в групі, розв'язувати конфлікти та шукати компроміси, що важливо для розвитку спільної діяльності;

- розвивати навички проектної роботи, самостійної творчої діяльності та виконувати завдання, які сприяють їхньому особистісному розвитку.

Упровадження інноваційних технологій в освітній процес дійсно потребує певних змін і підготовки як учнів, так і вчителів. Поступове впровадження інноваційних підходів дає змогу уникнути стресу та забезпечити плавний перехід до нової моделі навчання.

Підхід до використання інтерактивних вправ є дуже розумним і ефективним. Важливо враховувати, що якість навчання

залежить не від кількості вправ, а від їхньої якості та відповідності навчальним цілям:

1. Вибирайте вправи, які найбільш ефективно допоможуть учням засвоїти тему. Вони повинні бути спрямовані на досягнення конкретних навчальних цілей.

2. Відводьте достатньо часу для уважного розгляду завдань учнями. Це дасть їм змогу глибше зрозуміти матеріал і виконати завдання якісно.

3. Після виконання вправи проведіть обговорення результатів. Запитайте учнів про їх думки, спостереження та висновки. Це сприятиме узагальненню отриманих знань і поглибленню їх розуміння теми.

4. Спробуйте використовувати різноманітні види інтерактивних вправ, такі як дискусії, групові завдання, рольові ігри тощо. Це зробить навчальний процес цікавішим і збагатить досвід учнів.

5. Запитайте учнів про їхнє враження від вправи та їхнє розуміння теми. Це дасть вам змогу оцінити ефективність вправи та врахувати їхні відгуки під час підготовки наступних занять.

Розглянемо деякі інноваційні методи навчання, використання яких може зробити навчання цікавішим та ефективнішим для учнів, а саме «Асоціативний куш», метод «Карусель», «Займи позицію», «Мозковий штурм», гра «Так – ні» та багато ін.

Метод «Побудова асоціативного куща» – це чудовий спосіб активізувати й розвивати асоціативне мислення учнів. Він дає змогу створити атмосферу відкритості та співпраці в класі. Тут декілька переваг цього методу:

- учні можуть вільно висловлювати свої думки й асоціації, що сприяє розвитку їх творчих здібностей;

- потрібно створювати атмосферу співпраці та спільної діяльності, оскільки кожен учень вносить свій внесок у побудову «куща»;

- взаємодія учнів і спільне обговорення допомагають краще зрозуміти та запам'ятати навчальний матеріал.;

- учні повинні аналізувати слово та розгортати асоціації, що сприяє розвитку їх аналітичного мислення.

Метод може бути використаний на будь-якому етапі уроку, включно з активізацією,

основною частиною та підсумком, і може використовуватися як засіб перевірки знань. Загалом метод «Побудова асоціативного куща» допомагає створити цікаву та взаємодієву навчальну атмосферу, що сприяє успішному засвоєнню матеріалу та розвитку ключових навчальних навичок учнів.

Процес упровадження групової роботи для навчання молодших школярів рекомендується розпочати з поетапного застосування методики.

На першому етапі привчаємо дітей до співпраці у фронтальній навчальній діяльності, використовуючи такі прийоми:

- а) учень самостійно призначає «вчителя» для оцінювання своїх відповідей;

- б) у разі виникнення труднощів під час відповіді учень сам викликає собі помічника;

- в) введення безсловесних засобів спілкування: використання позначок «+» (згоден), «-» (не згоден), «!» (хочу додати), «?» (не зрозумів); використання жестів і міміки;

- г) використання дидактичних ігор, спрямованих на розвиток уміння слухати;

- г) після кожної групової роботи обов'язково проводиться обговорення успіхів виконаної діяльності з учнями.

Коли учні освоюють прийоми та правила колективної співпраці, вони стають готовими працювати у складі малої групи.

На другому етапі відбувається систематичне використання педагогічних методів, які наочно та практично демонструють важливість співпраці для досягнення найкращих результатів:

- залучення батьків учнів: батьки можуть поділитися власним досвідом та історіями, як вони застосовують знання в повсякденному житті або на роботі. Це робить навчання більш живим і реальним для учнів;

- розглядання успішних конкурсів, вікторин, учнівських свят та інших подій сприяє підтримці й підвищенню мотивації учнів;

- учні можуть працювати в парах або невеликих групах для вирішення завдань, що сприяє розвитку спільної роботи та взаємодопомоги;

- поступове ускладнення завдань стимулює учнів до розвитку творчості та проблемного мислення, а також сприяє залученню до співпраці.

Систематичність у впровадженні спільної діяльності в малих групах є ключем до успіху. Поступове залучення дітей до цієї форми роботи дає їм змогу поступово засвоювати навички співпраці, комунікації та взаємодії з однолітками. Такий підхід передбачає систематичне введення нових методів і прийомів, що допомагає учням поступово адаптуватися до спільної роботи в групах.

Використання «Мозкового штурму» у 3-му класі під час вивчення теми: «Будова слова» – це чудовий метод активізації знань та сприяє розвитку різних навичок учнів. Ось деякі питання, які можна запропонувати для «Мозкового штурму»:

- Що таке основа слова?
- Які частини може мати основа?
- Які префікси ви знаєте і як вони впливають на значення слова?
- Як ви можете розібрати слово на складові частини за будовою?

Різноманітність ролей учнів у груповій роботі дійсно має значний педагогічний потенціал і сприяє їхньому розвитку та навчанню. Ось короткий опис кожної з них:

– *партнери, що вчать ся співробітництва*: учасники групи в цій ролі навчаються працювати разом, розвивати навички комунікації та взаємодопомоги, вирішувати завдання колективно;

– *учасники, які шукають альтернативне рішення проблеми*: учні стимулюють творче мислення та пошук інноваційних шляхів вирішення завдань, розвиваючи креативність і вміння думати нестандартно;

– *мислителі, що аналізують взаємозв'язки між явищами*: учні розуміють та аналізують взаємозв'язки між різними аспектами матеріалу, розвиваючи свої аналітичні й логічні здібності;

– *співрозмовники, що вміють активно слухати та підтримувати розмову*: учні виявляють уважність до думок інших, стимулюють діалог і досягнення консенсусу, розвиваючи навички спілкування та співпраці;

– *експерти, що аналізують проблему*: учні досліджують та аналізують питання з поглибленою експертизою, розвиваючи навички критичного мислення та аргументації;

– *друзі, які піклуються один про одного, допомагають, довіряють*: учні сприяють під-

тримці та допомозі один одному, створюють атмосферу довіри і співробітництва в групі.

Метод «Займи позицію» є чудовим інструментом для розвитку критичного мислення та навичок аргументації учнів. Він сприяє виявленню різноманітних поглядів на проблему й розвиває навички обговорення. Ось як він може бути застосований у класі:

– учні розділяються на групи, кожна з яких отримує початок легенди або історії для доповнення;

– учні мають вільність у виборі, як закінчити легенду, що сприяє розвитку їхньої творчості й уяви;

– представники кожної групи зачитують результати своєї роботи перед класом; учні мають можливість вільно висловити свою думку та вибрати найкращу версію легенди, використовуючи свої аргументи;

– після вибору легенди учні можуть виступити в ролі журналістів, щоб дізнатися, чому інші учні вибрали цю версію та які аргументи їх переконали.

Так, різноманітність інноваційних технологій в освітньому процесі вимагає від учителів уважного відбору й компетентного використання їх в мовно-літературній освітній галузі початкової школи. Інноваційна діяльність в освіті вимагає від учителів високого рівня педагогічної творчості. Учителю потрібно мати глибокі знання про педагогічні технології, бути відкритим до впровадження новацій, а також мати здатність до креативного мислення й пошуку нестандартних рішень. Важливо також вміти адаптувати нові методи до конкретних умов і потреб учнів, а також постійно вдосконалювати свої професійні навички.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід зробити висновок, що сучасне освітнє середовище постійно змінюється і педагоги повинні адаптуватися до цих змін, постійно вдосконалювати свої методи та підходи. Використання новітніх технологій, інтерактивних методів навчання та інших інноваційних засобів допомагає зробити навчання більш цікавим, ефективним і захопливим для учнів.

Розробка й використання нових форм, методів і засобів на уроках в початковій школі

вимагає від учителя не лише технічних навичок, а й глибокого розуміння психологічних і педагогічних аспектів навчання. Важливо враховувати індивідуальні особливості кожного учня та створювати навчальне середовище, яке сприяє їхньому розвитку й успіху.

Використання інноваційних технологій у навчанні не лише сприяє створенню сприятливої атмосфери на уроку, але й дає змогу реалізувати основні принципи особистісно-орієнтованого навчання. Це означає, що учні виступають активними учасниками освітнього процесу.

Застосування інноваційних технологій у мовно-літературній освітній галузі дає змогу створити навчальне середовище, яке сприяє всебічному розвитку учнів. Це допомагає їм розвивати не лише навички читання та письма, але й світогляд, критичне мислення, творчість, аналітичні здібності й інші важливі компетенції.

Крім того, використання інноваційних технологій дає змогу індивідуалізувати навчання, враховуючи потреби кожного учня. Завдяки цьому кожен учень має можливість розвиватися відповідно до своїх індивідуальних можливостей та інтересів.

Список використаних джерел

1. Алфімов Д. В. Інноваційна освітня система: шляхи відродження. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр. Київ : Логос, 2000. С. 158–160.
2. Буркова Л. В. Класифікація педагогічних інновацій як елемент механізму управління інноваційним процесом в освіті. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр. Київ : Логос, 2000. С. 231–238.
3. Даниленко Л. І. Управління процесом здійснення інноваційної діяльності в системі загальної середньої освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. 2003. № 3. С. 70–74.
4. Закон України «Про інноваційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 02.10.2022).
5. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 02.10.2022).
6. Козлова О. І. Основні стратегії педагогічного впливу при традиційному та інноваційному підходах до навчання. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр. Київ : Логос, 2000. С. 239–245.
7. Остапчук О. Є. Інноваційні процеси в освіті: пошук істини триває. *Підручник для директора*. 2003. № 4. С. 3–8.

References

1. Alifimov, D. V. (2000). Innovatsiina osvitiia systema: shliakhy vidrodzhennia [Innovative educational system: ways of revival]. *Pedahohicvnyi innovatsii: idei, realii, perspektivy*: zb.nauk.pr. Kyiv: Lohos. P. 158–160 [in Ukrainian].
2. Burkova, L. V. (2000). Klassifikatsiia pedahohichnykh innovatsii iak element mekhanizmu upravlinnia innovatsiinym priotsesom v osviti [Classification of pedagogical innovations as an element of the management mechanism of the innovation process in education]. *Pedahohicvnyi innovatsii: idei, realii, perspektivy*. Kyiv: Lohos. P. 231–238 [in Ukrainian].
3. Danylenko, L. I. (2003). Upravlinnia priotsesom zdiisnennia innovatsiinoi diialnosti v systemi zahalnoi serednioi osvity [Management of the process of implementation of innovative activities in the system of general secondary education]. *Pisliadyplomna osvita v Ukraini*. № 3. P. 70–74 [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. Zakon Ukrainy “Pro innovatsiinu diialnist” [Law of Ukraine “On Innovative Activity”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine. Zakon Ukrainy “Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini” [Law of Ukraine “On Priority Areas of Innovative Activity in Ukraine”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Kozlova, O. I. (2000). Osnovni stratehii pedahohichnoho vplyvu pry tradytsiinomu ta innovatsiinomu pidkhodakh do navchannia [The main strategies of pedagogical influence with traditional and innovative approaches to education]. *Pedahohicvnyi innovatsii: idei, realii, perspektivy*: zb.nauk.pr. Kyiv: Lohos. P. 239–245 [in Ukrainian].
7. Ostapchuk, O. Ye. (2003). Innovatsiini protsesy v osviti: poshuk istyny tryvaie [Innovative processes in education: the search for truth continues]. *Pidruchnyk dlia dyrektora*. № 4. P. 3–8 [in Ukrainian].

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Хом'як О. А.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0001-9573-9040

У статті визначено й описано організаційно-педагогічні умови формування ключових компетентностей молодших школярів з особливими освітніми потребами засобами інтерактивних технологій в умовах реалізації концепції «Нова українська школа»: організація соціально-комунікативної взаємодії молодших школярів в інклюзивному середовищі Нової української школи; мотивація щодо підвищення активності учнів молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами під час виконання інтерактивних завдань; поетапне формування соціально-мовної ключових компетентностей молодших школярів в інклюзивному середовищі на спеціально організованих заняттях із застосуванням інтерактивних форм роботи; організація інтерактивного середовища у формуванні визначених ключових компетентностей учнів молодшого шкільного віку. Актуалізовано проблему застосування компетентнісного підходу до організації навчання молодших школярів з особливими освітніми потребами, як стратегічного напрямку розвитку України на шляху модернізації освіти відповідно до суспільних запитів і викликів. Обґрунтовано, що організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, при цьому молодші школярі з особливими освітніми потребами, висловлюючи свою точку зору стосовно тієї чи іншої проблеми, вчать доказово міркувати, спільно вирішувати питання на основі аналізу обставин і відповідної ситуації. Доведено, що використання інтерактивних технологій на уроках в Новій українській школі урізноманітнює освітній процес, роблячи його привабливим і цікавим, збагачує педагогічне середовище новими враженнями, залучаючи кожного учня до роботи й активізуючи його можливості.

Ключові слова: ключові компетентності, молодші школярі, учні з особливими освітніми потребами, інтерактивні технології, організаційно-педагогічні умови.

Khomiak O. A. Organizational and pedagogical conditions for the formation of key competencies of younger schoolchildren with special educational needs by means of interactive technologies

The article defines and describes the organizational and pedagogical conditions for the formation of key competencies of younger schoolchildren with special educational needs by means of interactive technologies in the context of the implementation of the Concept "New Ukrainian School": the organization of social and communicative interaction of younger schoolchildren in the inclusive environment of the New Ukrainian School; motivation to increase the activity of elementary school students with special educational needs during the performance of interactive tasks; step-by-step formation of socio-linguistic key competencies of junior high school students in an inclusive environment in specially organized classes with the use of interactive forms of work; organization of an interactive environment in the formation of defined key competencies of primary school students. The problem of applying the competence approach to the organization of education of younger schoolchildren with special educational needs as a strategic direction of Ukraine's development on the way to modernizing education in accordance with public demands and challenges is updated. It is substantiated that the organization of interactive learning involves the modeling of life situations, the use of role-playing games, while younger schoolchildren with special educational needs, expressing their point of view regarding one or another problem, learn to reason with evidence, jointly solve issues based on the analysis of circumstances and the relevant situation. It has been proven that the use of interactive technologies in lessons at the New Ukrainian School diversifies the educational process, making it attractive and interesting, enriches the pedagogical environment with new experiences, includes every student in work and activates his capabilities.

Key words: key competencies, younger schoolchildren, students with special educational needs, interactive technologies, organizational and pedagogical conditions.

Компетентнісний підхід є стратегічним напрямом розвитку України на шляху модернізації освіти відповідно до суспільних запитів і викликів. Проблема формування ключових компетентностей молодших школярів Нової української школи, зокрема тих, котрі потребують додаткової освітньої підтримки, привертає до себе увагу багатьох дослідників, оскільки вона спрямована на пошуки ефективних методів і прийомів навчання учнів.

Основи сучасної компетентнісної освіти вивчали такі дослідники, як Н. Бібік, В. Болотов, Є. Зеєр, І. Зязюн, О. Овчарук, І. Родигіна, О. Пометун, Дж. Равен, В. Синенко, І. Череміс та інші. Вагомий внесок у дослідження компетентнісної моделі внесли О. Савченко, Н. Кузьміна, О. Пехота, В. Топалова. Як засвідчують дослідження В. Байденка, Т. Полонської, І. Горошкіна, саме набуття життєво важливих компетентностей може надати молоді змогу орієнтуватись у соціальних проблемах, постійно зростаючому інформаційному просторі, швидкоплинних змінах ринку праці, подальшому самовдосконаленні протягом життя.

Основні положення компетентнісного підходу покладено в основу нових українських стандартів освіти. У Державному стандарті початкової освіти від 21 лютого 2018 року № 87 розроблено 11 ключових компетентностей, які мають розвивати учні початкової школи. До них належать: вільне володіння державною мовою, уміння спілкуватися рідною мовою (якщо вона відрізняється від національної) та іноземними мовами, математичні, природничі, технічні та технологічні здібності, інноваційність, екологічні навички, інформаційно-комунікативні навички, компетентності, навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності, культурні компетентності, підприємливість і фінансова грамотність [1].

Під ключовими компетентностями можна розуміти здатність діяти в невизначених ситуаціях, вирішувати актуальні проблеми та формулювати навчальні цілі: навчитися вчитися, навчитися інтерпретувати явища дійсності, навчитися орієнтуватися в поточному навколишньому середовищі, навчитися орієнтуватися у світі духовних цінностей, навчитися вирішувати проблеми.

Отже, спираючись на думку науковців, можна зробити висновок, що ключові компетентності є універсальною концептуальною основою для модернізації широкого спектра компетентностей, потрібних для здійснення діяльності в різних сферах. Розвиток ключових компетенцій має забезпечити успішне особистісне й соціальне функціонування особистості, молодшого школяра у процесі навчання.

Нині серед основних завдань учителя початкових класів – розвиток індивідуальних здібностей дітей, ключових компетентностей, уміння бачити перспективу застосування набутих знань на практиці, легка адаптація в сучасному світі, самореалізація в майбутньому.

Одним із шляхів вирішення цих проблем є використання в навчальному процесі сучасних педагогічних технологій, які дають змогу урізноманітнити форми навчання та засоби підвищення творчої активності молодших школярів. Кожна технологія має ресурси для активізації діяльності молодших школярів; у деяких технологіях ці ресурси є основною ідеєю і основою ефективності результатів. До таких технологій належать технології розвивального навчання, зокрема ігрові технології, технології проблемного навчання, інформаційно-комунікаційні технології та ін.

Отже, ми переконані, що важливим для реалізації проблеми, яку ми досліджуємо, є створення в закладі загальної середньої освіти певних умов, які сприятимуть формуванню в учнів цінностей, потрібних для успішної самореалізації життєвих компетентностей, навичок критичного мислення, умінь висловлювати власну думку та бути свідомими, відповідальними громадянами.

Тому з метою формування мовної та соціальної компетентностей як ключових у життєдіяльності учнів молодшого шкільного віку з ООП засобами інтерактивних технологій доцільно створити певні організаційно-педагогічні умови й інтерактивне освітнє середовище.

У визначенні поняття «педагогічні умови» погляди науковців різняться. На думку О. Дурманенко, педагогічні умови – це особливості організації навчально-виховного процесу, що детермінують результати виховання, освіти

та розвитку особистості, а також об'єктивно забезпечують можливість їх досягнення [2, с. 136].

О. Єжова вважає, що організаційно-педагогічні умови стосуються компонентів навчально-виховного процесу на управлінському рівні і є сукупністю взаємопов'язаних інформаційних комплексів, які потрібно створювати суб'єкту – керівнику на управлінському рівні для забезпечення управління педагогами та їх професійною діяльністю, а також учнями та їх діяльністю щодо досягнення запланованих педагогічних цілей [3].

У нашому дослідженні організаційно-педагогічними умовами ми вважатимемо такі обставини (природні або штучно створені), які детермінують результативність досягнення освітньої мети та забезпечують високий рівень формування визначених ключових компетентностей молодших школярів з ООП засобами інтерактивних технологій.

На нашу думку, такими умовами є:

1. Організація соціально-комунікативної взаємодії молодших школярів в інклюзивному середовищі Нової української школи.

Соціально-комунікативна взаємодія молодших школярів проявляється у засвоєнні соціально прийнятих норм, цінностей і моделей поведінки, прийнятих у соціумі. Співпраця вчителя та учнів початкової школи має будуватися на основі спілкування, у якому не існує різкої полярності позицій суб'єктів комунікації, а процес розвитку творчих здібностей перебудовується на партнерську взаємодію. Такий комунікативний простір сприяє стимулюванню активності, самостійності, ініціативності молодших школярів, поєднанню творчої свободи, емоційності та виразності спілкування з проявами поваги й доброзичливості учасників педагогічного процесу.

Соціально-комунікативна взаємодія ґрунтується на принципах особистісно орієнтованого виховання, що обґрунтовані І. Бехом. Зокрема, принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій передбачає створення таких соціальних умов, за яких вихованці у взаєминах із дорослими засвоюють соціальні норми поведінки; принцип особистісно розвивального спілкування потребує розуміння, визнання і сприй-

няття особистості вихованця як рівноправного партнера в процесі співпраці й заперечує маніпулятивний підхід до неї; принцип співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості – завдяки йому формується моральна поведінка, не орієнтована на зовнішнє підкріплення, виробляється узагальнене емоційне ставлення до змісту ситуації, події, явища, яке регулює поведінку особистості; принцип систематичного аналізу вихованцем власних і чужих учинків допомагає усвідомлювати моральні норми, сприяє формуванню здатності передбачати результати своїх дій, позитивно позначається на виробленні навичок поведінки, а також на подоланні миттєвих прагнень, станів, бажань [4, с. 136].

2. Мотивація щодо підвищення активності учнів молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами під час виконання інтерактивних завдань.

Особливої уваги потребує розгляд проблеми мотивації учнів серед дітей з ООП, зокрема в дітей із затримкою психічного розвитку та розладами аутистичного спектра.

Учні з ООП мають особливості у своїй навчальній діяльності, які вимагають спеціального підходу й освітньої підтримки. Учні із ЗПР можуть потребувати більш індивідуалізованого підходу до навчання. Чітко організовані кроки, плани уроків і повторення попередньо вивченого матеріалу можуть сприяти їхньому засвоєнню та розумінню нової інформації. Використання ілюстрацій, схем, діаграм, конкретних прикладів і матеріалів може полегшити засвоєння ними нового матеріалу. Групова робота, партнерські завдання та можливість спілкування з однолітками можуть сприяти їхньому соціальному й навчальному розвитку.

Ці характеристики не є вичерпним списком, оскільки кожен учень, який потребує додаткової освітньої підтримки, має свої унікальні потреби та можливості. Під час проведення педагогічного дослідження ми врахували індивідуальні особливості кожного учня й надали підтримку, яка найкраще відповідає їхнім потребам.

3. Поетапне формування соціально-мовної ключових компетентностей молодших школярів в інклюзивному середовищі на спеціально

організованих заняттях із застосуванням інтерактивних форм роботи.

Організація такого навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин і відповідної ситуації.

Залежно від виду компетенцій (предметні, соціальні, особистісні) шляхи та терміни їх формування в учнів різняться. Таке формування може бути спеціальним (безпосереднім) або контекстним (опосередкованим) і здійснюватися впродовж будь-якого часу – однієї навчальної теми або протягом всього терміну навчання в школі. Із цього факту випливає наступна умова реалізації компетентнісного підходу в навчанні – це чітке визначення вимог до кінцевого рівня сформованості базових компетенцій учнів і до основних етапів їх формування. Третьою умовою є послідовність реалізації компетентнісного підходу на різних етапах та рівнях формування змісту шкільної освіти [5].

4. Організація інтерактивного середовища у формуванні визначених ключових компетентностей в учнів молодшого шкільного віку.

Застосування інтерактивних технологій робить освітній процес більш повним, цікавим, насиченим, забезпечує умови формування й розвитку компетентної особистості, її право на індивідуальний творчий внесок, на особистісну ініціативу, на свободу саморозвитку. Застосування інтерактивних технологій вимагає старанної підготовки до уроків не тільки вчителя, а й учнів.

Розпочинати впровадження інтерактивних технологій потрібно поступово. Спочатку слід навчити учнів успішно спілкуватися, використовувати навички активного слухання, висловлювати власні думки, бути толерантними, розуміти й поважати один одного.

Ефективність впровадження інтерактивного навчання, на думку О. Єльнікової, забезпечується спеціальною організацією навчального процесу, яка складається з кількох етапів: формування групи, презентація групових рішень, представлення результатів власної діяльності кожного учасника [6, с. 71].

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, при цьому

молодші школярі з ООП, висловлюючи свою точку зору стосовно тієї чи іншої проблеми, вчать доказово міркувати, спільно вирішувати питання на основі аналізу обставин і відповідної ситуації.

Визначені організаційно-педагогічні умови формування ключових компетентностей молодших школярів з особливими освітніми потребами засобами інтерактивних технологій перевірялися на базі приватного закладу «Дубенська гімназія «Премудрість» м. Дубно Рівненської області. В експериментальному дослідженні взяли участь учні третіх класів у кількості 30 осіб, з яких 4 учні з ООП. Усіх учнів було поділено на 2 групи, приблизно однакові за якісним складом: контрольну (15 учнів), у якій навчання проводилося за звичайною методикою, і експериментальну (15 учнів), де навчання проходило із врахуванням розроблених організаційно-педагогічних умов навчання молодших школярів з особливими освітніми потребами засобами інтерактивних технологій. У кожній із визначених груп по дві дитини були з ООП.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань дослідження використано методи: теоретичні (аналіз і узагальнення наукової, психолого-педагогічної, дидактичної, інструктивно-методичної та навчально-методичної літератури з проблем формування ключових компетентностей молодших школярів з ООП засобами інтерактивних технологій в інклюзивному середовищі НУШ); емпіричні (бесіди, спостереження, анкетування, тестування, опитування, діагностичні методики для визначення рівня формування ключових компетентностей дітей молодшого шкільного віку в інклюзивному середовищі НУШ, педагогічний експеримент для обґрунтування й апробації ефективності впровадження методики формування ключових компетентностей у молодших школярів з особливими освітніми потребами засобами інтерактивних технологій); статистичні методи (кількісний і якісний аналіз результатів дослідження для визначення ефективності визначених організаційно-педагогічних умов формування ключових компетентностей молодших школярів з ООП в інклюзивному середовищі НУШ засобами інтерактивних технологій).

Аналіз результатів контрольного експерименту продемонстрував позитивну динаміку сформованості вибраних ключових компетентностей молодших школярів, які потребують додаткової освітньої підтримки, за усіма критеріями в експериментальній групі. Дослідження впливу інтерактивних технологій на розвиток ключових компетентностей молодших школярів з ООП підтверджує, що ці технології сприяють активній участі в освітньому процесі всіх учнів, мотивують їх до навчання та поліпшують загальний рівень розвитку. Аналіз ефективності використання традиційних та інтерактивних методик вказує на переваги останніх у плані покращення результатів, сприяючи не лише формуванню компетентностей, а й активній взаємодії учнів.

Таким чином, нами були детально розкриті організаційно-педагогічні умови формування соціальної та мовної ключових компетентностей молодших школярів засобами інтерактивних технологій в інклюзивному середовищі НУШ. Слід відмітити, що результативність формування визначених ключових компетентностей молодших школярів засобами інтерактивних технологій залежить від врахування всіх організаційно-педагогічних умов у комплексі й видалення будь-якої з них негативно позначиться на результативності цього процесу. Використання інтерактивних технологій на заняттях урізноманітнює освітній процес, роблячи його привабливим і цікавим, збагачує педагогічне середовище новими враженнями, залучаючи кожного учня до роботи й активізуючи його можливості.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». URL: <https://cutt.ly/UGS9H2J>.
2. Дурманенко О. Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Молодь і ринок*. 2012. № 7 (90), С. 135–137.
3. Єжова О. О. Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 39–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2014_3_8.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ : Либідь, 272 с.
5. Бут Т. Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл : посібник / пер. з англ. Київ : ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 190 с.
6. Єльнікова О. Інтерактивні методи навчання, їх місце у класифікації педагогічних інновацій. *Імідж сучасного педагога*. 2001. № 3-4 (14-15). С. 71–74.

References

1. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.09.2020 № 898 "Pro deiyaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity" [State standard of basic secondary education: Decree of the Cabinet of Ministers]. URL: <https://cutt.ly/UGS9H2J> [in Ukrainian].
2. Durmanenko, O. (2012). Teoretychnyi analiz poniattia "pedahohichni umovy" v konteksti monitorynhu vykhovnoi roboty u vyshchomu navchalnomu zakladi [Theoretical analysis of the concept of "pedagogical conditions" in the context of monitoring educational work in a higher educational institution]. *Molod i rynek*. № 7 (90). P. 135–137 [in Ukrainian].
3. Iezhova, O.O. (2014). Sutnist orhanizatsiino-pedahohichnykh umov pedahohichnoho protsesu. [The essence of organizational and pedagogical conditions of the pedagogical process]. *Naukovi zapysky [Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia]. Psykholoho-pedahohichni nauky*. № 3. P. 39–43. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2014_3_8 [in Ukrainian].
4. Bekh, I.D. (2006). Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti [Personality education: Ascent to spirituality]. Kyiv: Lybid. 272 p. [in Ukrainian].
5. But, T. (2015). Indeks inkluzii: rozvytok navchannia ta uchasti v zhyttiediialnosti shkil: posibnyk [Index of inclusion: development of learning and participation in school life: a guide]; per. z anhl. Kyiv: Pleiady. 190 p. [in Ukrainian].
6. Ielnykova, O. (2001). Interaktyvni metody navchannia, yikh mistse u klasyfikatsii pedahohichnykh innovatsii [Interactive teaching methods, their place in the classification of pedagogical innovations]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*. № 3-4 (14-15). P. 71–74 [in Ukrainian].

Наукове видання

**ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА**

СЕРІЯ:
ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ

№ 1/2024

Комп'ютерна верстка – Ю.С. Семенченко

Підписано до друку 01.07.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,37. Зам. № 0724/482.
Наклад 100 прим.

Надруковано:
Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК No 7623 від 22.06.2022 р.